

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME YÖNETİMİ BİLİM DALI

TÜRKİYE TURİZM SEKTÖRÜNÜN İKİNCİL EKONOMİK
ETKİLERİNİN ÇARPAN VE GİRDİ-ÇIKTI ANALİZİ YÖNTEMİ
İLE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Engin KOÇ

İSTANBUL
Mayıs, 2015

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME YÖNETİMİ BİLİM DALI

TÜRKİYE TURİZM SEKTÖRÜNÜN İKİNCİL EKONOMİK
ETKİLERİNİN ÇARPAN VE GİRDİ-ÇIKTI ANALİZİ YÖNTEMİ
İLE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Engin KOÇ
500413017

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hasan ALPAGU

İSTANBUL
Mayıs, 2015

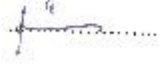
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

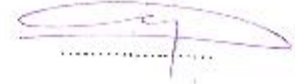
Başkan Yrd. Doç. Dr. Hasao AT.PAGU (Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Özgür KÖKALAN

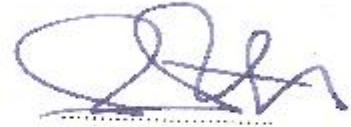

Üye Dr. Gizem SAYAN AKINCI

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Hilmet ARI

Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İşletme Yönetimi bilim dalında Yüksek Lisans Programı kapsamında turizm sektörünün ikincil ekonomik etkilerinin çarpan ve girdi-çıkıtı analizi yöntemi ile incelenmesi konulu tez çalışmamızda çarpan ve girdi-çıkıtı analizi tekniği kullanılmıştır. Türkiye’de turizm sektörünün ülke ekonomisi üzerindeki etkisinin hem çarpan hem de girdi-çıkıtı analizi ile incelenmesini içeren çalışmaların nadiren yapılmış olması bizi bu tez araştırmasını yapmaya yönlendirmiştir. Çalışmamızın amacını, sağladığı girdiler yardımıyla diğer sektörlerin gelişimine çok önemli etkilerde bulunan turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki öneminin ve diğer endüstrilerle ilişkisinin irdelenmesi oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmamızda turizm sektöründe meydana gelecek üretim artışının diğer sektörler üzerinde yaratacağı etkiler vurgulanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın önemi, 1998 ve 2002 yılı girdi-çıkıtı tablolarında turizm sektörünün tek bir sektör olarak belirtilmediği, bu tabloda üç farklı sektör olarak belirtilen turizm alt sektörlerinin (38 kodu ile belirtilen oteller-lokantalar, 42 kodu ile belirtilen destekleyici-yardımcı ulaştırma faaliyetleri ve 57 kodu ile belirtilen eğlence-dinlenme-kültür-spor ile ilgili faaliyetler) turizm sektörü adı altında tek bir sektör olarak birleştirilmiş olmasıdır. Turizm alt sektörlerinin ve bir bütün olarak turizm sektörünün diğer sektörler ve kendi sektörleri ile olan girdi alış verişinin incelenmesi de çalışmamızın önemini arttırmıştır. Çalışmamız için, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’in yayınlamış olduğu en son girdi-çıkıtı tabloları olan 1998 ve 2002 yılı girdi-çıkıtı tablo verileri kullanılmıştır. Ayrıca turizm sektörünün ikincil ekonomik etkileri çarpan analizi ile de incelenmiş olup, çalışmamızda Türkiye için 2013 ve 2014 yılı çarpan katsayıları hesaplanmıştır. 2014 yılı için hesaplanan turizm çarpan katsayısı 1998 ve 2002 yılı girdi-çıkıtı verileriyle kıyaslanmıştır.

Tez çalışmam süresince önemli katkıları ile çalışmama yön veren, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen değerli tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hasan Alpagu’ya teşekkür ederim.

Engin KOÇ

ÖZET

TÜRKİYE TURİZM SEKTÖRÜNÜN İKİNCİL EKONOMİK ETKİLERİNİN ÇARPAN VE GİRDİ-ÇIKTI ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Engin KOÇ

Yüksek Lisans, İşletme Yönetimi

Yüksek Lisans Tezi: Yrd. Doç. Dr. Hasan ALPAGU

Mayıs, 2015, XII + 107

Türkiye’de turizm sektörü, özellikle 2005 yılından sonra hızlı bir ilerleme kaydetmiş ve büyük bir döviz girdisi sağlayarak, ekonomiye ciddi anlamda katkılar sunmaya başlamıştır. Türkiye turizm sektörünün geliştirilmesine ek olarak, döviz gelirlerini arttırabilmek için ihracata yönelik teşvik politikaları da uygulamıştır. Fakat gelişmekte olan ülkeler, ihraç edecekleri nihai malları üretebilmek için ithal ara mallara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durumda ihracatın artması demek ithalatın da artması anlamına geleceğinden döviz girdisi açısından olumsuz bir durum oluşacaktır. Bu açıdan gelişmekte olan ülkelerin döviz girdilerini arttırabilmek için sürdürülebilir turizm gelirlerine ihtiyacı kaçınılmaz olmaktadır. Turizm yatırımları ve gelirleri daha da arttırılabilirse, Türkiye’nin 2000’li yılların ortalarında dünya turizm pastasından daha fazla pay alması mümkün olacaktır. Bu da, doğası gereği emek yoğun bir sektör olan turizmin, öncelikle kendi sektöründe büyük bir girdi oluşturup istihdamın artmasına katkı sunacaktır. Kendi içerisinde ivme kazanan turizm sektörü çoğaltan etkisi yaratarak ülke ekonomisi içerisinde parasal döngü sağlayacak, ayrıca diğer sektörlerden girdi alıp yine bu sektörler için çıktılar sunarak ekonomiyi bir bütün halinde besleyecektir. Tezimizin amacı, turizm sektörünün çarpan katsayısı verileri ışığında ekonomik anlamdaki değerini irdelemek ve diğer sektörlerden sağladığı girdi ve bu sektörler için çıktılar ile kilit sektör konumunun anlaşılmasını sağlamaktır.

Anahtar Sözcükler: Turizm Ekonomisi, cari açık, ödemeler dengesi, çarpan analizi, girdi-çıkıtı analizi.

ABSTRACT

SECONDARY ECONOMIC EFFECTS OF TURKEY TOURISM: MULTIPLIER EFFECT AND INPUT-OUTPUT ANALYSIS

Engin KOÇ

Supervisor: Ass. Prof. Dr. Hasan ALPAGU

May, 2015, XII + 107

Turkey, In addition to the development of the tourism sector it has implemented encourage policies towards exports in order to increase foreign exchange earnings. But, developing countries need imported intermediate goods in order to produce final goods will be exported. In this case, in terms of increase in exports also means an increase in imports so there will occur a negative situation of foreign exchange inflow. In that respect, in order to increase foreign exchange input, the need for sustainable tourism revenues of developing countries is inevitable. If tourism revenues and investments can be further increased, it will be possible for Turkey to have a much greater share in international tourism revenue in the middle of 2000s. This will allow tourism, which is naturally a labour-intensive sector, to contribute to the increase of employment by primarily forming a large input in its own sector. The tourism sector which accelerates in itself, will provide monetary circulation within the national economy by creating multiplier effect and will also feed the economy as a whole by taking input from other sectors and presenting output back to these sectors. The aim of our thesis is to probe the tourism sector's economical value in the light of multiplier coefficient data and to make its position understood as a key sector with the input it provides from other sectors and output it presents back to these sectors.

Key words: Tourism economy, Current Account, Balance of payments, multiplier effect, input-output analysis.

İÇİNDEKİLER

JURİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÇİZELGELER LİSTESİ	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR	XII
1. BÖLÜM: GİRİŞ.....	1
1.1 Problem	3
1.1.1 Alt Problemler.....	3
1.2 Araştırmanın Önemi	3
1.3 Araştırmanın Amacı	4
1.4 Sınırlılıklar	4
1.5 Tanımlar	5
1.6 Turizm Ekonomik Etkileri	6
1.6.1 Turizm Gelirlerinin Dış Ödemeler Bilançosuna Etkileri	7
1.6.2 Turizmin Yarattığı Parasal Etki	12
1.6.3 İthalat-İhracat Dengesi ve Turizm İlişkisi.....	14
1.6.4 Turizmin Kamu Gelirlerine Etkisi	15
1.6.5 Turizmin Katma Değer Etkisi	16
1.6.6 Turizmin İstihdam Üzerine Etkileri	16
1.6.6.1 Doğrudan İstihdam	18
1.6.6.2 Dolaylı İstihdam	19
1.6.6.3 Uyarılmış İstihdam	19

1.6.7 Turizm Gelirlerinin İrdelenmesi	23
1.6.7.1 Doğrudan (Birincil) Gelir	23
1.6.7.2 Dolaylı (İkincil) Gelir.....	24
1.6.7.3 Uyarılmış Gelir.....	25
1.6.8 Turizm Sektörünün Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler	27
1.6.8.1 Turizmin Birincil Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler	27
1.6.8.1.1 Turist Harcamalarının Gözlenmesi Yöntemi	28
1.6.8.1.2 Banka Kayıtları Yöntemi	28
1.6.8.1.3 Alan Araştırmaları Yöntemi.....	28
1.6.8.1.4 Uydu Hesaplama Yöntemi	29
1.6.8.1.5 Artık gelirler yöntemi.....	29
1.6.8.1.6 Mevsimsel Fark Yöntemi	29
1.6.8.1.7 Harcama-Oran Yöntemi	30
1.6.8.1.8 Maliyet Faktör Yöntemi	30
1.6.8.2 Turizmin İkincil Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler	30
1.6.8.2.1 Çarpan Yöntemi	31
1.6.8.2.2 Girdi-Çıktı Analizi	33
1.6.8.2.2.1 Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi	35
1.6.8.2.2.2 Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi.....	36
1.6.8.2.2.3 Girdi-Çıktı Tabloları.....	37
2.BÖLÜM: KURUMSAL ÇERÇEVE İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	39
3.BÖLÜM: YÖNTEMLER.....	49
4.BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR.....	54
4.1 Türkiye Turizminin İkincil Ekonomik Etkilerinin Çarpan ve Girdi-Çıktı Analizi Yöntemi ile İncelenmesi.....	54
4.1.1 Turizmin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Çarpan Yöntemi İle İncelenmesi	54

4.1.2 Turizmin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Girdi-Çıktı Analizi İle İncelenmesi	62
4.1.2.1 Girdi-Çıktı Tablosu	63
4.1.2.2 Turizm Sektörünün Doğrudan Geri Ve İleri Bağlantı Etkilerinin 1998 Yılı Girdi Çıktı Analizi Tablosu İle İncelenmesi	65
4.1.2.3 Turizm Sektörünün İkincil Ekonomik Etkilerinin 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablosu İle İncelenmesi.....	68
4.1.2.3.1 Turizm Sektörünün Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi.....	68
4.1.2.3.2 Turizm Sektörünün Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi	71
4.1.2.3.3 Turizm Sektörünün Girdi Alış-Verişinin Yüksek Olduğu Sektörlerle İlişkileri.....	73
4.1.2.3.3.1 Turizm Sektörünün Geriye Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Gıda-İçecek ve Tarım sektörleri İle İlişkileri.....	73
4.1.2.3.3.2 Turizm Sektörünün İleriye Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Mali Aracı Kuruluşlar Ve Toptan-Perakende Ticaret Sektörleri İle İlişkileri	76
4.1.2.3.3.3 Turizm Sektörünün Ulaştırma Sektörüne Etkileri.....	78
4.1.2.3.3.3.1 Turizmin Ulaştırma Sektörü İçin Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi	78
4.1.2.3.3.3.2 Turizmin Ulaştırma Sektörü İçin Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi	83
4.1.2.3.4 Sektör İçi Girdi Alış-Verişi.....	84
4.1.2.3.4.1 Sektör İçi Geri Bağlantı Etkisi	84
4.1.2.3.4.2 Sektör İçi İleri Bağlantı Etkisi.....	86
4.1.2.3.5 Turizm Sektörünün Oluşturduğu Katma Değer	88
4.1.2.3.6 Türkiye Ekonomisi İçin Kilit Sektörün Belirlenmesi Ve Turizm	90

4.1.2.4 Türkiye Turizm Sektörünün 1998 Ve 2002 Girdi-Çıktı Analiz Tabloları ile Doğrudan İleri ve Geri Bağlantı Etkilerinin Karşılaştırılması	93
4.1.3 Turizm Sektörünün İkincil Ekonomik Etkilerinin 1998, 2002 ve 2014 Yılları ile karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi	94
5.BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	97
KAYNAKÇA	102

ÇİZELGELER LİSTESİ

Tablo 1.1. Ödemeler Dengesi Hesapları	8
Tablo 1.2. Turizm Gelirleri ve Ziyaretçi Sayısı	9
Tablo 1.3. Ziyaretçi-Dönen Vatandaş Sayısı, Turizm Gelir - Gider ve Ortalama Harcama	12
Tablo 1.4. Turizm Gelirlerinin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı	13
Tablo 1.5. İhracat Gelirlerinin İthalatı Karşılama Oranı	14
Tablo 1.6. Sektörlere Göre İstihdam Değerleri	22
Tablo 1.7. Girdi-Çıktı Analizi	38
Tablo 2.1. 1990 Yılı Verileri ile Michigan'da Turizmin Ekonomik Etkileri	40
Tablo 2.2. Toplulaştırılmış Sektörler İtibari ile 1985 Yılı Girdi Çıktı Değerleri	42
Tablo 2.3. Toplulaştırılmış Sektörler İtibari ile 1985 Yılı Girdi Çıktı Değerleri	42
Tablo 2.4. 1985 Yılı Turizm Sektörünün Bağlantı Etkileri	43
Tablo 2.5. 1990 Yılı Turizm Sektörünün Bağlantı Etkileri	44
Tablo 2.6. 1995 Yılı Sektörlerin Bağlantı Etkileri	45
Tablo 2.7. Tanzanya Ekonomisi Girdi-Çıktı Analizi	46
Tablo 4.1. 2013-2014 Yılları Turizm Gelirleri	58
Tablo 4.2. 2002 Yılı Girdi- Çıktı Tablosu	64
Tablo 4.3. 1998 Yılı Girdi Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Diğer Sektörlerden Kullandığı Girdiler	66
Tablo 4.4. 1998 Yılı Girdi Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi.....	67
Tablo 4.5. 2002 Girdi-Çıktı Tablosuna Göre Turizm Sektörünün Diğer Sektörlerden Kullandığı Girdiler	69
Tablo 4.6. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi	71

Tablo 4.7. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Ulaştırma Sektörü İçin Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi	79
Tablo 4.8. Türkiye Geneli Havayolu Taşımacılığı	82
Tablo 4.9. Antalya İli Havayolu Trafiği	82
Tablo 4.10. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Ulaştırma Sektörü için Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi	83
Tablo 4.11. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörleri Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi	85
Tablo 4.12. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörlerinin Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi	87
Tablo 4.13. Sektörlerin Doğrudan İleri-Geri bağlantı Etkileri	91
Tablo 4.14. Turizm Sektörleri Toplam Bağlantı Etkileri	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Turizm Sektörünün Doğrudan İstihdam Etkileri	19
Şekil 1.2. Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçin Toplam İstihdam Etkisi	20
Şekil 1.3. Turizm Sektörünün Türkiye Toplam İstihdamına Yüzdesel Etkisi	21
Şekil 1.4. Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Doğrudan Gelir Etkisi	24
Şekil 1.5. Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Toplam Gelir Etkisi	26
Şekil 1.6. Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisine Toplam Yüzdesel Etkileri	27
Şekil 1.7. Turizm sektörünün çoğaltan etkisi	32
Şekil 4.1. Turizm Faaliyetlerinin Çarpan Etkisi	56
Şekil 4.2. 2013 Yılı Türkiye Turizm Çarpan Değerleri	60
Şekil 4.3. 2014 yılı Dünya Ülkeleri Çarpan Değerleri	62
Şekil 4.4. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörlerinin Kullandığı Girdilerin Yüzdesel Dağılımı	70
Şekil 4.5. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörlerinin Sunduğu Çıktıların Yüzdesel Dağılımı	72
Şekil 4.6. Turizm Sektörünün Geriye Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Sektörlerle İlişkisi.....	76
Şekil 4.7. Turizm Sektörünün İleri Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Sektörlerle İlişkileri.....	77
Şekil 4.8. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Ulaştırma Sektöründen Kullandığı Girdi Miktarı	80
Şekil 4.9. 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Ulaştırma Alt Sektörlerinden Kullandığı Girdilerin Dağılımı	81
Şekil 4.10. Turizm Sektörünün Oluşturduğu Katma Değer	89

KISALTMALAR

BUMKO:	Bütçe ve mali kontrol genel müdürlüğü
DGBE:	Doğrudan geri bağlantı etkisi
DHMİ:	Devlet hava meydanları işletmesi genel müdürlüğü
DİBE:	Doğrudan ileri bağlantı etkisi
DTÇ:	Doğrudan turizm çarpanı
GBE:	Geri bağlantı etkisi
İBE:	İleri bağlantı etkisi
TCMB:	Türkiye Cumhuriyeti merkez bankası
TLB:	Turizm geri bağlantı etkisi
TLF:	Turizm ileri bağlantı etkisi
TOBB:	Türkiye odalar borsalar birliği
TTÇ:	Toplam turizm çarpanı
TURSAB:	Türkiye seyahat acenteleri birliği
TÜİK:	Türkiye istatistik kurumu
WTO:	World travel organization

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Turizm olgusu ve insanların dinlenme ihtiyacı 20. yüzyılın sonundan itibaren stresli kent yaşamında çalışan insanlar için önemli bir olgu ve ihtiyaç haline gelmiştir. Turizm 21. yüzyılda en fazla gelir getiren ekonomik sektörlerden biri durumuna gelmiştir. Her sene milyonlarca insan tatil olgusu içerisinde bir yerden başka bir yere hareket ederek bir ekonomik döngü yaratmaktadır. Dünya turizm örgütünün verilerine göre 2010 yılında 1 milyar civarında insan turizm amaçlı seyahat organizasyonlarına katılmış ve ortalama turizm harcaması 950 milyar doları aşmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için milli gelire doğrudan katkı sağlayan turizm sektörü hayati önem taşımaktadır. Türkiye’de son yıllarda yaptığı hamlelerle turizm gelirlerinden pay almaya çalışıp, turizmin çarpan etkisinden maksimum düzeyde yararlanma yoluna gitmiştir.

Turizm sektörü milli gelire olan katkısı yanında ödemeler dengesi açığının kapanmasında da önemli rol oynamaktadır. Özellikle doğası gereği otomasyonun çok fazla kullanılmadığı, buna nazaran emek yoğun sektörlerden biri olma avantajına sahip olan turizm sektörü, istihdama doğrudan ve dolaylı olarak ciddi katkılar sunmaktadır. Yarattığı istihdam etkisine ek olarak turizm sektörü sektörel bağımlılık etkisiyle de kilit rol oynamaktadır. Günümüzde sektörler arası ilişkilerin giderek daha da karmaşıklaştığı ve bir sektöre yapılan doğrudan veya dolaylı yatırımların başka bir sektöre olan talebi ciddi biçimde etkilediği açıkça görünmektedir.

Sağladığı girdiler yardımıyla diğer sektörlerin gelişimine çok önemli etkilerde bulunan turizm sektörünün, Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin ve diğer endüstrilerle girdi-çıktı ilişkisinin belirlenmesi çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Yaptığımız çalışmada turizm sektöründe meydana gelecek üretim artışının diğer sektörler üzerinde yaratacağı etkiler vurgulanmaya çalışılmıştır. Özellikle turizm sektörünün girdi-çıktı analizi yöntemi ile irdelenmesi sonucunda, sektörün ekonomik önemi ön plana çıkarılmıştır. Yine turizm sektörünün hangi sektörlerden ne ölçüde girdi aldığı ve hangi sektörlerle çıktı arz ettiğini belirlenmiştir.

Gelecek adına önemli veriler içerdiğine inandığımız çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümü olan giriş bölümünde, turizm sektörünün ekonomik önemi, turizm-ekonomi ile ilgili kavramlar ve turizmin özellikle istihdam yaratmaktaki rolü vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda genel değerlendirmeler yapıp tablolar yardımı ile konular anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca turizm sektörünün ekonomik etkilerini ölçen birincil ve ikincil ekonomik ölçme yöntemleri incelenmiştir. Birincil ekonomik etkileri ölçen yöntemler kısaca açıklanarak, ikincil ekonomik etkilerden çarpan analizi ve girdi-çıkıtı analizi kavramları üzerinde durulmuştur.

Araştırma konumuzun ikinci bölümünde turizm sektörünün ekonomik etkilerini girdi çıkıtı analizi ile irdeleyen çalışmalar incelenmiştir. Öncelikle dünyada girdi-çıkıtı analizi hususunda yapılan çalışmalara değinilmiş daha sonra turizm sektörü özelinde yapılan girdi-çıkıtı çalışmaları anlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızın üçüncü bölümünü çalışmamızda kullanılan yöntemler oluşturmaktadır. Çalışmamızın temelini oluşturan ve turizm sektörünün ekonomik etkinliğini ölçen çarpan yöntemi ve girdi çıkıtı analizi bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bir sonraki bölüm olan dördüncü bölümde ise bulgular ve yorumlar anlatılmıştır. Bu bölümde turizm sektörünün diğer sektörlerle ilişkisi girdi-çıkıtı analizi yöntemi ile irdelenmeye çalışılmıştır. Turizm sektörünün sektörel etkinliği 2002 girdi-çıkıtı tabloları yardımıyla incelenmiş ve turizm sektörünün diğer sektörlerden talep ettiği girdi miktarları ile diğer sektörlerle arz ettiği çıkıtı miktarları tablolar yardımı ile incelenmiştir. Ayrıca, Türk turizm sektörünün çarpan katsayısı hesaplanarak turizm sektörünün ekonomik döngü içerisindeki önemi vurgulanmıştır. Hesaplanan girdi-çıkıtı değerleri ve çarpan katsayısı ile Türkiye turizm sektörünün etkinliği hakkında yorumlar yapılmıştır.

Çalışmamızın beşinci bölümünü, sonuçlar ve öneriler oluşturmaktadır. Bu bölümde bulgular bölümünde elde ettiğimiz ve yorumladığımız değerler üzerinden hangi sonuçlara vardığımız incelenmiştir.

1.1. Problem

Turizm sektörü, gelişmekte olan ülkeler için çok önemli bir sektördür. Gelişmekte olan ülkeler mal ve hizmet üretmede genellikle ithal ara malı girdileri kullanıp ihracatlarını ithalatlarına bağımlı olarak yürütmektedirler. Yani gelişmekte olan ülkeler ihracatlarını arttırsalar bile ara malların çoğunu ithal ettikleri için ithalatları da artmaktadır. Bütün bu veriler turizm sektörünün, döviz girdisi oluşturması ve ithal girdiler kullanmadan ihracatı artırması bakımından vazgeçilmez olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmamızda cevabını aradığımız problem turizm sektörünün diğer sektörlerle girdi-çıkıtı boyutunu ve çarpan katsayısını hesaplayıp analiz ederek turizm sektörünün ekonomi için kilit sektör olup olmadığını araştırmaktır.

1.1.1. Alt Problemler

- Turizm sektörünün cari açığı kapatmadaki rolü nedir?
- Turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içerisindeki payı nedir?
- Turizm gelirlerinin kamu gelirlerine olumlu etkileri var mıdır?
- Turizm sektörünün katma değer etkisinin diğer sektörlerden farkı nedir?
- Turizm sektörü neden diğer sektörlerden daha fazla istihdam sağlamaktadır?
- Turizm gelirlerini hesaplamada kullanılan yöntemler ne ölçüde doğruluk payı içerir?
- Turizm sektörünün çoğaltan etkisi ekonomiye ne gibi katkılar sunar?
- Turizm sektörü girdi-çıkıtı analizi yöntemiyle incelendiğinde diğer sektörleri etkileme ölçütü ne orandadır?

1.2. Araştırmanın Önemi

Çalışmamızda turizm sektörünün ekonomik etkileri derinlemesine incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin mal ve hizmet üretimi gerçekleştirmeleri ve ürettikleri mal ve hizmetlerle uluslararası piyasada rekabet edebilmeleri gelişmiş ülkeler kadar kolay değildir. Bu bakımdan ciddi miktarda döviz girdisi oluşturan turizm sektörünün ekonomik öneminin anlaşılması oldukça önemlidir. Turizm

alanında çok çeşitli akademik çalışmalar araştırmalar yapılmış olmasına rağmen turizm sektörünün diğer sektörlerden girdi talebi ve diğer sektörlere arz sunumu üzerine yeterince etkili çalışma yapılmamıştır. Çalışmamız bu bağlamda alanında yapılmış ilk kapsamlı çalışma olup, ölkemizin ekonomik kaynaklarını en etkili nasıl kullanması ve turizm sektörüne neden yatırım yapması gerektiğine ışık tutmayı amaçlamıştır.

1.3. Araştırmanın Amacı

Söz konusu araştırmamızın temel amacı, turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek ve turizm sektörünün diğer sektörlerden girdi alarak, yine aynı sektörler çıkıta arz ederek sektörlerin gelişimine ne ölçüde katkı sunduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca turizm sektörünün ekonomiyi bir bütün olarak çoğaltan etkisiyle beslediği ve diğer sektörleri girdi-çıkıta alışverişiyle desteklediği hipotezi çalışmamızda test edilmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Ekonomide sektörler arası bağımlılığın miktarını ve etkilerini öğrenmek için girdi-çıkıta tabloları kullanılmaktadır. Çalışmamızda turizm sektörünün diğer sektörler ile ilişkilerinin analizinde de bu girdi-çıkıta tablolarından yararlanılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından bugüne dek 1968, 1973, 1979, 1985, 1990, 1996, 1998 ve 2002 yıllarına ait sekiz adet girdi-çıkıta tablosu yayınlanmıştır. Çalışmamızda en güncel girdi-çıkıta tablosu olan 2002 girdi-çıkıta tabloları kullanılmıştır. Ayrıca, 2002 yılı verileri 1998 yılı girdi çıkıta analizi verileriyle kıyaslanarak yorumlamalar yapılmıştır. Bu nedenle çalışmam 1998 ve 2002 yılı girdi-çıkıta tablolarının kullanımı ile sınırlandırılmıştır.

Çarpan yöntemi ile Türkiye turizminin çarpan katsayısı hesaplanırken dünya turizm ve seyahat konseyinin Türkiye için 2013 ve 2014 yılı verileri kullanılarak yapılmış olduğu “Economic impact 2014 Turkey” araştırması esas alınmıştır. Turizm çarpanı hesaplanırken en güncel veriler olan 2013 ve 2014 dolaylı turizm gelirleri kullanılmıştır.

1.5. Tanımlar

Çalışmamızda ana temayı teşkil eden istihdam, turizm, turist, ithalat, ihracat, bilanço, sızıntı, tasarruf-yatırım, enjeksiyon, ara mal, nihai tüketim ve hane halkı gibi başlıca terimlerin tanımları aşağıdaki gibi yapılmıştır.

İstihdam, bir ülkedeki mevcut işgücünün ekonomik faaliyetler içerisinde sürekli biçimde çalıştırılmasını ifade eder. Başka bir deyişle istihdam kavramı, bir ekonomide belli bir dönemde mevcut üretim öğelerinin var olan teknolojik düzeye göre hangi oranda kullanıldığını ifade eder. İstihdam kavramı dar ve geniş olmak üzere iki şekilde ele alınır. Dar istihdamda emeğin, yani sadece çalışanların üretim sürecinde kullanılması incelenir. Geniş manada istihdam ise emek, sermaye, toprak gibi üretim sürecinde rol alan tüm faktörler incelenir (İçöz ve Kozak, 2002:234)

Turizm, kişilerin boş zamanlarını nasıl değerlendireceği kararı ile başlayan; yatırım, tüketim, istihdam, dışsıtım ve kamu gelirleri gibi çok çeşitli ekonomik özellikleri olan sosyo-ekonomik bir olaydır (Barutçugil, 1986:36).

Turist, yeni yerler keşfetmek, yeni kültürler hakkında bilgi sahibi olmak, dinlenmek, öğrenmek gibi amaçlarla bir yerden bir yere geziler yapan kişi veya kişilere denir.

Tasarruf, harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmıdır (Dinler, 2004:333). Yatırım ise, bir toplumun sermaye stokunda meydana gelen net artıştır (Gürkan, 2001:13). Toplum menfaati için kurulan bir fabrika yatırım olarak adlandırılabilir.

İthalat, herhangi bir malın gümrük işlemlerinden geçerek ülke içerisindeki ihtiyaçları karşılaması için satın alınmasıdır. İhracat ise herhangi bir malın yabancı ülkelere döviz karşılığı yapılan satışlarıdır.

Bilanço, işletmenin belli bir tarihteki varlıklarını ve bu varlıkların sağlandığı kaynaklarını gösteren mali bir tablodur. Bilanço muhasebe sisteminin en önemli tablolarından biridir. Bilanço işletmeler açısından son derece fayda sağlamaktadır. Bilançonun biçiminde dört bölüm bulunmaktadır (Rende ve diğerleri, 2012:9).

- Bilanço başlığı
- Aktif tarafı

- Pasif tarafı
- Bilanço dipnotları

Sızıntı, toplam harcamaların otonom bileşenlerini düşüren kavramlardır. Sızıntı kavramı ekonomi içerisindeki dönen para miktarını azaltan bir etki yapar. 3 tür sızıntı vardır (Ekodialog, 2014).

- Tasarruf
- Vergiler
- İthalat

Hane halkı, çalışmamızda tüketiciyi ifade eden terimdir.

Enjeksiyon, gelir-harcama akımına yapılan ilavelere denmektedir. Bu bağlamında üç tür enjeksiyondan söz etmek mümkündür (Ekodialog, 2014).

- Yatırımlar
- Kamu harcamaları
- İhracat

Girdi-çıkıtı analizini daha iyi anlayabilmek için nihai tüketim, ara mal ve sektörel bağımlılık kavramlarını da incelemekte fayda vardır. Ara mal; üreticiler tarafından belirli bir mal ya da hizmetin üretimi için kullanılan girdilerdir. Nihai tüketim; hane halkı tarafından kullanılan mal-hizmetler ile toplumun kendi bireysel istek ve sosyal ihtiyaçlarını karşıladığı mal-hizmetleri kapsar (UN, 2004:25).

1.6. Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm sektörünün özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerini çok ciddi ve olumlu manada etkilediği bilinen bir gerçektir. Gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik etkileri gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla ekonomik etki yaratmaktadır.

Turizm sektörü özellikle döviz girdisi oluşturmasından dolayı ekonomik problem yaşayan ülkeler için hayati değer taşımaktadır. Özellikle yapılacak tanıtımlarla ülkemizin doğal güzelliklerini pazarlayabilme becerisi, bir sonraki turizm dönemi için ekonomik anlamda getiri sağlaması açısından önemli olacaktır. Yani

yapılan yatırım ve tanıtımlara hızlı cevap veren turizm sektörü bir sonraki turizm dönemi için döviz girdisini mutlak surette arttıracaktır.

Yıllarca ekonomik krizlerle uğraşan ve ekonomik büyüme gösterdiği yıllarda bile sürekli dış ticaret açığı veren ülkemiz açısından turizm çok önemli bir sektördür. Üç tarafı denizlerle çevrili ve dört mevsimi yaşama avantajına sahip ülkemiz yeterli tanıtım desteğiyle dünyada var olan turizm marka değerini daha da iyi bir noktaya yükseltecektir.

1.6.1. Turizm Gelirlerinin Dış Ödemeler Bilançosuna Etkileri

Turizm sektörünün bacasız sanayi misali bir ekonomide lokomotif rol oynadığı ve ekonomilere önemli bir ihracat desteği sağladığı bilinen bir gerçektir. Özellikle ödemeler dengesi sürekli açık veren Türkiye için bu önem daha da artmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde ödemeler dengesinde açık veren Türkiye açısından turizm sektörünün, nasıl bir öneme sahip olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca turizm sektörünün cari açığı kapatmadaki rolü irdelenmeye çalışılmıştır.

Ödemeler bilançosu, bir ülkede yaşayan kişilerin başka ülkede yaşayan kişiler ile (genellikle bir yılda) yaptıkları bütün ekonomik ilişkilerin tutulduğu hesaplar olarak tanımlanmaktadır (Salvatore, 2004:429).

Turizm sektörünün gelişmekte olan ülkelerde ödemeler bilançosuna yaptığı olumlu ve olumsuz etkilerden söz etmek mümkündür. Gelişmekte olan bir ülkeye yurt dışından turizm maksatlı gelen turistlerden elde edilen gelirler olumlu etkiler olarak nitelendirilebilir. Aynı zamanda yurtdışına çıkan turistler de olumsuz etkiler yani cari açığı arttırıcı etkiler olarak yorumlanabilir (İçöz ve Kozak, 2002:195).

Ödemeler bilançosunun bir ülkede yaşayan kişilerin başka ülkede yaşayan kişiler ile genellikle bir yılda yapılan bütün ekonomik ilişkilerin tutulduğu hesaplar olduğundan bahsetmiştik. Dış ödemeler bilançosu ya da dengesi, ülkelerin belirli bir dönem içindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu gözler önüne serer. Ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları ile ilgili işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar. Dış ödemeler dengesi, uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucudur. O

bakımdan hükümetlerin ekonomik politika uygulamalarındaki başarılarının bir göstergesi olarak değerlendirilmesi de doğaldır (Seyitoğlu, 1998:338).

Tablo 1.1: Ödemeler Dengesi Hesapları (Milyar \$)

ÖDEMELER DENGESİ (Milyar \$)	2010	2011	2012	2013	2014 (Ocak- Kasım)
CARİ İŞLEMLER HESABI	-45,447	-75,092	-48,504	-65,034	-38,716
İhracat (FOB)	120,902	143,396	163,221	163,271	155,008
İthalat (FOB)	-177,315	-232,535	-228,553	-228,741	211,681
Mal Dengesi	-56,413	-89,139	-65,332	-65,470	-56,673
Hizmetler Dengesi: Gelir	36,279	40,668	43,150	43,093	47,742
Hizmetler Dengesi: Gider	-19,621	-20,538	-20,548	-20,526	-22,891
Mal ve Hizmet Dengesi	-39,755	-69,009	-42,730	-42,903	-31,822
Gelir Dengesi: Gelir	4,477	3,952	5,034	5,034	3,776
Gelir Dengesi: Gider	-11,692	-11,793	-12,191	-12,196	-11,699
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	-46,970	-76,850	-49,887	-50,065	-39,745
Cari Transferler	1,523	1,758	1,383	1,571	1,029
SERMAYE HESABI	-0,51	-0,25	-0,44	-0,93	-0,54
FİNANS HESABI	59,061	66,698	70,172	72,720	-41,655
Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-1,464	-2,349	-4,074	-3,527	6,657
Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	9,036	16,047	13,016	12,723	10,947
Portföy Hesabı (Varlıklar)	-3,524	2,688	2,657	2,601	1,590
Portföy Hesabı (Yükümlülükler)	19,617	19,298	38,132	21,091	20,234
Diğer Yatırımlar (Varlıklar)	7,012	11,136	-0,569	2,370	-0,548
Diğer Yatırımlar (Yükümlülükler)	28,384	19,878	21,010	37,462	18,173
Cari, Sermaye, Finansal Hesaplar	13,563	-8,419	21,624	7,593	2,885
NET HATA VE NOKSAN	1,405	9,433	1,197	3,170	2,283
GENEL DENGE	14,968	1,014	22,821	10,763	-5,168
REZERV VARLIKLAR	-14,968	-1,014	-22,821	-10,763	5,168
Resmi Rezervler	-12,809	1,813	-20,814	-9,911	5,168
Uluslararası Para Fonu Kredileri	-2,159	-2,827	-2,007	-0,852	0
GSYH	731,600	774,000	786,000	823,000	682,033

Kaynak: BUMKO (Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü), *Ödemeler Dengesi*, 2014

Ödemeler bilançosu, cari işlemler hesabı, sermaye-finans hesapları, net hata ve noksan ile resmi rezervler hesabı olmak üzere dört kalemden oluşmaktadır. Turizm sektörüne ait gelir ve giderler cari işlemler hesabı başlığı altında tutulur. Uluslararası

turizmin oluşturduğu turizm hareketi, turist gönderen ülkenin döviz talebini arttırıcı bir rol oynarken turist gelen ülkenin ise döviz arzını arttırıcı bir rol oynar. (Olalı ve Timur, 1986:39)

Ödemeler bilançosu değerlendirildiğinde turizm gelirlerinin yarattığı etkinin incelenmesinde de yarar vardır. Gelişmekte olan ülkelerin temel problemi olan cari açık ve ithalata dayalı büyüme, ülkemiz içinde geçerli olan bir durumdur. Ödemeler bilançosu incelendiğinde 2010-2014 yılı verilerine göre cari açık 40 milyar dolar ile 75 milyar dolar arasında değişen boyutlarda oluşmaktadır. Turizm gelirleri dâhil edilmeden cari açık incelendiğinde ise bu açık daha da ciddi boyutlara ulaşmakta ve 100 milyar dolar civarına kadar yükselmektedir. Bu değerler de turizm gelirlerinin ülkemiz için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Ödemeler bilançosu incelendiğinde, 2010 yılında 45 milyar dolar civarında iken bu rakam 2011 yılında 75 milyar dolara çıkmış, 2012 yılında 46 milyar dolara düşmüş ve nihayet 2013 yılında 65 milyar dolara ulaşmıştır (Tablo 1.1).

Cari açığın kapatılmasında daha öncede belirttiğimiz gibi döviz girdisinin sağlanması gerekmektedir. Bu da ancak ihracat ile mümkün olabilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken konu ihracat gelirlerini mal ve hizmet ihraç ederek kısa vadede arttırmak pek de mümkün değildir. Bu noktada turizm sektörünün önemi devreye girmektedir. Rakamlara baktığımızda, turizm gelirleri yıllar itibariyle 2010 yılında 25 milyar civarında iken, 2011 yılında artarak 28 milyar dolara ve yine 2012 yılında 29 milyar dolara son olarak ta 2013 yılında 32 milyar dolara yükselmiştir. Turizm gelirlerinin cari açığı kapatmadaki rolü çok önemlidir.

Tablo 1.2: Turizm Gelirleri ve Ziyaretçi Sayısı

Yıllar	Turizm Gelirleri (Milyar \$)	Ziyaretçi Sayısı
2010	24,930	33.027.943
2011	28,115	36.151.328
2012	29,007	36.463.921
2013	32,308	39.226.226
2014	34,305	41.415.070

Kaynak: TURSAB, *Turizm istatistikleri*, 2014

Turizm gelirleri, Türkiye'nin cari açığını kapatmada çok önemli bir rol üstlenmektedir. Turizm gelirleri olmasaydı veya yeterli oranda bir öneme sahip olmasaydı cari açık yıllar itibari ile şu şekilde olacaktı: Baz aldığımız 2010 yılında cari açık turizm gelirlerini hesaba katmadığımızda 70 milyar dolar, 2011 yılında 103 milyar dolar, 2012 yılında 76 milyar dolar ve en nihayetinde 2013 yılında 97 milyar dolara ulaşmış olacaktı (Tablo 1.2).

Bu rakamlar üzerinden turizm gelirlerinin cari açığı kapatmadaki oranını formüle edersek:

$$Temel\ yıl = \frac{\text{Turizm gelirleri}}{\text{Turizm gelirleri dahil edilmeden cari açık}}$$

Bu formül üzerinden turizm gelirlerinin yıllık cari açığı karşılama oranlarına bakarsak:

$$2010 = \frac{24,930 \text{ milyar \$}}{70,377 \text{ milyar \$}} = 0.35$$

Olduğunu görürüz. Yani 2010 yılında turizm gelirleri cari açığın yaklaşık %35'ini finanse etmiştir. Bu değer zaten ihracat gelirlerini arttırmada sıkıntı çeken ülkeler için çok yüksek bir değerdir. 2011 yılı verilerini incelediğimizde turizm sektörünün yarattığı etkiyi tekrar görmemiz mümkündür.

$$2011 = \frac{28,115 \text{ milyar \$}}{103,207 \text{ milyar \$}} = 0.27$$

2011 yılında cari açığın bir önceki yıla göre %68 civarında artmış olması turizm gelirlerinin cari açığı karşılama oranını azaltmıştır. Turizm gelirleri 2011 yılında bir önceki yıla göre artmış olmasına rağmen cari açığı karşılama oranı %27 civarında olmuştur.

$$2012 = \frac{29,007 \text{ milyar \$}}{75,945 \text{ milyar \$}} = 0.38$$

2012 yılında düşen cari açıkla beraber yükselen turizm gelirleri turizm gelirlerinin cari açığı karşılama oranını %38 civarına yükseltmiştir.

$$2013 = \frac{32,308 \text{ milyar \$}}{97,308 \text{ milyar \$}} = 0.33$$

2013 yılında cari açığın bir önceki yıla göre artmış olması turizm gelirlerinin cari açığı karşılama oranının %33 civarında kalmasına neden olmuştur. Turizm gelirleri her sene artarak devam eden döviz girdisi yaratılmasına sebep olmaktadır. Turizm sektörü ülkemiz için ekonomik kalkınmada ve sağlam ekonomik temellerin oluşturulmasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

2014 yılı için bir değerlendirme yaptığımızda, elimizdeki son güncel veriler olan 2014 yılının 11 aylık (ocak-kasım) verilerine bakmak gerekmektedir. 2014 yılı ilk 11 aylık verilere göre cari açık 38 milyar dolar civarında oluşmuşken, 2014 yılı ilk 11 aylık turizm gelirleri 32,8 milyar dolar civarında oluşmuştur. 2014 yılı ilk 11 aylık verilere göre turizm gelirleri dâhil edilmeden cari açık 70 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Turizm sektörünün 2014 yılı cari açığını karşılama oranını şu şekilde hesaplamak mümkündür.

$$2014 (\text{Ocak} - \text{Kasım}) = \frac{32,827 \text{ milyar \$}}{71,543 \text{ milyar \$}} = 0.45$$

2014 yılında cari açığın bir önceki yılın ilk 11 ayına göre azalmış olması ve buna karşın turizm gelirlerinin bir önceki yılın ilk 11 ayına göre bir miktar artmış olması turizmin cari açığı karşılama oranını %45 seviyelerine yükseltmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi turizm sektörü ülkemiz için ekonomik kalkınmada çok önemli bir rol oynamaktadır.

1.6.2. Turizmin Yarattığı Parasal Etki

Türkiye sahip olduğu konum ve 4 mevsimi yaşayabilme gibi özelliklerinden dolayı dünyada önemli turizm varış noktalarından biridir. Genel itibari ile bakıldığında, turizm gelirleri ve ziyaretçi sayısı Türkiye açısından 2000 yılından günümüze süregelen artış eğiliminde olmuştur. Veriler kullanılırken TÜİK istatistiklerinden yararlanılmıştır. Fakat TÜİK tablolarının karmaşık ve uzun olmasından dolayı tablolar sadeleştirilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1.3: Ziyaretçi-Dönen Vatandaş Sayısı, Turizm Gelir - Gider ve Ortalama Harcama

YILLAR	GELİR (Milyar \$)	TURİST SAYISI	KİŞİBAŞI HARCAMA (\$)	GİDER (Milyar \$)	YURTDIŞI ÇIKAN	KİŞİBAŞI HARCAMA (\$)
2000	7,636	9.990.841	764,3	1,711	2.766.350	618,5
2001	10,450	13.450.127	777,0	1,738	2.542.191	683,7
2002	12,420	15.214.514	816,0	1,880	2.686.116	699,9
2003	13,854	16.302.053	850,0	2,424	3.414.844	710,0
2004	17,076	20.262.640	843,0	2,954	3.844.494	768,0
2005	20,322	24.124.501	842,0	3,394	4.124.829	823,0
2006	18,593	23.148.669	803,0	3,270	4.063.180	805,0
2007	20,942	27.214.988	770,0	4,043	4.956.069	816,0
2008	25,415	30.979.979	820,0	4,266	4.892.717	872,0
2009	25,064	32.006.149	783,0	5,090	5.561.355	915,0
2010	24,930	33.027.943	755,0	5,874	6.557.233	896,0
2011	28,115	36.151.328	778,0	5,531	6.281.972	881,0

Kaynak: TÜİK, *Turizm istatistikleri*, 2014

Turizm gelirleri genel olarak artma eğiliminde olup, bu gelirler 2009 yılında 25 milyar dolar, 2010 yılında 25 milyar dolar, 2011’de 28 milyar dolar olarak gerçekleşirken, gelen turist sayısı aynı yıllarda sırasıyla 32, 33 ve 36 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında oluşan 28 milyar dolarlık turizm geliri sadece turizm sektörü için bile oldukça büyük bir rakamdır. İhracat açısından değerlendirildiğinde, Türkiye’nin 2012 yılında dış ticaret açığının 83 milyar dolar olduğu düşünülürse, sadece 2012 yılı tahmini turizm geliri olan 30 milyar dolar bu dış ticaret açığının %36’sını tek başına karşılamaktadır (Tablo 1.3).

Turizm sektörünü diğer ihraç sektörlerinden ayıran en önemli fark olan müşterinin mal ve hizmeti üretenin işletmesine gelmesi faktörü de turizm sektörünün

önemini arttırmaktadır. Çünkü üretilen mal ve hizmetin yurt dışına pazarlama ihtiyacı oluşmayacak ve dolayısıyla en büyük ihracat gider kalemlerinden olan ulaştırma maliyetleri bertaraf edilmiş olacaktır.

Türkiye kalkınma süreci boyunca gerekli yatırımları yapmak ve ihracatını arttırmak için ara malları ithal etmek zorundadır. İthalat-ihracat dengesinde, özellikle ihracatın artması için üretilen birçok malın ara girdilerinin ithal edilmesinden dolayı ihracatla beraber ithalat da artmaktadır (Bulut, 2000:80).

Bu durum ithalat ile ihracat arasındaki açığın ithalat lehine artmasına neden olmaktadır. Bu noktada ihracat gelirleri içerisinde görünen turizm gelirleri ihracat lehine artış göstererek ihracatın ithalatı karşılama oranına katkı sunmaktadır. Ancak, Tablo 1.3'ün son sütununda da görüldüğü üzere, yabancı ziyaretçiler ve yurtdışı ikametli vatandaşlarımızın ortalama kişi başına harcaması giderek azalmıştır. Yani, turist sayısı arttıkça gelir de artmış ama bir turistin 2011 yılında yaptığı ortalama harcama 778 dolar olmuştur. Bu durum da, turizm gelirlerinin daha fazla olması ve turizmin dış ticaret dengesine daha yüksek düzeyde katkıda bulunması için daha fazla önlem alınmasını gerektirmektedir.

Tablo 1.4: Turizm Gelirlerinin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı (Milyar \$)

AYLAR	YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI	
	2010	2011	2012	2011/10	2012/11
OCAK	0,874	1,119	1,128	27,95	0,84
ŞUBAT	0,855	1,094	1,038	27,88	-5,05
MART	1,134	1,523	1,356	34,25	-10,93
NİSAN	1,231	1,591	1,718	29,26	7,98
MAYIS	1,937	2,309	2,402	19,18	4,04
HAZİRAN	2,330	2,699	2,945	15,85	9,11
TEMMUZ	3,262	3,758	3,591	15,18	-4,45
AĞUSTOS	3,783	3,878	3,847	2,51	-0,81
EYLÜL	3,127	3,677	3,736	17,58	1,60
EKİM	3,339	3,395	3,886	1,68	14,45
KASIM	1,806	1,842	2,168	1,98	17,70
ARALIK	1,247	0,127	1,531	-89,80	1104,46
TOPLAM	24,931	28,115	29,351	12,77	4,40

Kaynak: TÜİK, *Turizm İstatistikleri*, 2014

Ülkemiz açısından turizm gelirlerinde yaşanan verimsizliğin en önemli sebebi, turizm faaliyetlerinin 12 aya yayılamamasıdır. Turizm sektörünün, temmuz, ağustos,

eylül ve ekim aylarında 3 milyar doların üzerinde olan gelirleri; aralık, ocak ve şubat aylarının ortalaması alındığında 1 milyar doların altındadır. Buna rağmen olumlu olan nokta ise, 2011/2012 verileri incelendiğinde geçmiş yıllarda olduğu gibi turizm gelirlerinin artan eğilimini sürdürmesidir (Tablo 1.4).

1.6.3. İthalat-İhracat Dengesi ve Turizm İlişkisi

Dünya üzerinde bir ekonominin büyüyüp küreselleşmesi için uluslararası ticarete ihtiyacı vardır. Stratejik konumu itibarıyla uluslararası ticareti daha da yükselmesi beklenen Türkiye'nin 2023 yılı ihracat hedefi 500 milyar Dolar olarak açıklanmıştır. Ancak; çeşitli nedenlerle Türkiye'de ithalat ihracattan hep yüksek olmuştur. Yani, ithalattan ihracatı çıkardığımızda sonuç negatif çıkmıştır. Daha teknik belirtmek gerekirse, ithal ettiğimiz ürün ve hizmetlerin toplam değerinden ihraç ettiğimiz ürün ve hizmetlerin toplam değerini çıkardığımızda dış ticaret açığı miktarını belirlemiş oluyoruz (Dikbaş, 2005).

Ülkemizde dış ticaret açığının oluşmasında petrol ve doğalgazın yurt dışından ithal ediliyor olması önemli bir faktördür. Bir diğer faktör ise, ihracat hedefimiz ne olursa olsun ihraç ettiğimiz ürünlerin ara mallarının yine ithalat yolu ile karşılanmasıdır.

Tablo 1.5: İhracat Gelirlerinin İthalatı Karşılama Oranı

Yıl	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)	Karşılama oranı %
2011	134,954	240,833	56,0
2010	113,883	185,544	61,4
2009	102,142	140,928	72,5
2008	132,027	201,963	65,4
2007	107,271	170,062	63,1
2006	85,534	139,576	61,3
2005	73,476	116,774	62,9
2004	63,167	97,539	64,8
2003	47,252	69,339	68,1
2002	36,059	51,553	69,9
2001	31,334	41,399	75,7

Kaynak: TÜİK, *Turizm istatistikleri*, 2014

İhracat miktarı 2001 yılında 31 milyar dolar iken, 2011 yılında bu rakam 134 milyar dolar civarına yükselmiş olup büyük başarı sağlanmıştır. Ancak, başka bir

açından bakıldığında, aynı yıllarda ithalat 41 milyar dolardan 240 milyar dolara çıkmıştır. Buda, 2001 yılında 26,7 milyar dolar olan dış ticaret açığının 2011 yılına gelindiğinde 105,9 milyar dolara çıkmasına neden olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranına baktığımızda; 2001 yılından bu yana çok büyük bir değişikliğin olmadığını görüyoruz. 2001 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %75 iken 2011’de bu rakam %56 olmuştur (Tablo 1.5).

Turizm arzına sahip ülkeler için, cari işlemler açığının çok daha büyük boyutlara ulaşmaması ve küçültülmesi, büyük ölçüde turizm sektöründen elde edilen döviz gelirleri ile sağlanmaktadır (Tavmergen, 1998:54).

1.6.4. Turizmin Kamu Gelirlerine Etkisi

Turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerine ciddi şekilde katkılar sunmaktadır. Gelişmiş ülkeler kamu gelirlerini arttırmada çok çeşitli alternatiflere sahip olsalar da, gelişmekte olan ülkeler kıt kaynaklardan ve yetersiz faktör gelirlerinden dolayı turizm gelirlerine daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar.

Turizm faaliyetinden yararlanan ülkelerde, yurt dışından turizm maksadıyla gelen turistler vesilesiyle devletin gelir kaynaklarında artışlar olur. Devletin turizmden sağladığı başlıca gelirler şu şekilde sıralanabilir. (Çeken, 2014:154)

- Ülkeye gelen turistlerin tükettiği mal ve hizmetlerden alınan vergiler
- Turizm sektörünün kullanım amaçlı ithal ettiği ürünlerden alınan vergiler
- Sektörde faaliyet gösteren kurumlardan alınan vergiler (gelir vergisi, kurumlar vergisi)
- Turistlerin faydalandığı kamu hizmetleri üzerinden alınan vergiler.

Sıralanan maddelerden de anlaşılacağı gibi, turizm sektörünün kamu gelirlerine en önemli etkisi vergidir. Devlet turizm harcamalarından doğrudan ve dolaylı olarak vergi almaktadır. Fakat devletin aldığı bu vergilerin miktarını hesaplamak zordur. Bazı bölge ve işletmelere devletin, sektörü daha da ileri götürmek için teşvikler vermesi gerçek vergi gelirlerinin hesaplamasını güçleştirmektedir.

1.6.5. Turizmin Katma Değer Etkisi

Turizm sektörünün ülke ekonomilerine sağladığı ekonomik faydalardan biri de katma değer etkisidir. Turizm sektörü emek yoğun bir sektör olduğu için sağladığı katma değer etkisi diğer sektörlerden daha fazladır.

Katma değer, üretim faktörlerinin ürettikleri ve satışa sundukları mal, hizmet ve emek gibi ürünlerin fiyatından, bu mal ya da hizmeti üretmek için daha önce başka sektör veya üretim faktörleri tarafından yapılmış olan ara tüketim harcamaları çıkarılarak ulaşılan değerdir (İçöz ve Kozak 2002: 296).

Turizm sektörünün katma değer etkisi işgücü olarak yarattığı katma değer in incelenmesi açısından önemlidir. Turizm sektörü emek yoğun bir sektör olduğu için, turizm gelirleri artıkça katma değeri oluşturan en önemli öge olan işçilere yapılan ödemeler de artacaktır.

1.6.6. Turizm İstihdam Üzerine Etkileri

Daha öncede belirttiğimiz gibi turizm sektörü emek yoğun bir sektör olduğu için, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomiye en önemli katkıyı istihdam alanında oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde otomasyonun emek faktörünün yerini alması istihdam anlamında bir kayba vesile olmaktadır. Bu anlamda turizm sektörü gelişmekte olan ülkeler için özellikle istihdam anlamında çok büyük önem arz etmektedir.

İstihdam terimi, ekonomi biliminde biri dar, diğeri geniş anlamda olmak üzere iki anlamda kullanılır. Geniş anlamda istihdam kavramı, bir ekonomideki bütün üretim faktörlerinin kullanılmasıyla ilgilidir. Eğer bir ekonomide sahip olunan üretim faktörlerinin tamamı kullanılıyorsa, o ekonomi maksimum üretim düzeyine ulaşmış olur. Bu kavram da, tam istihdam milli gelir düzeyi olarak ifade edilir. Dar anlamda istihdam kavramını inceleyecek olursak; üretim faktörlerinden bir ya da bir kaçının tamamı kullanılmıyorsa, bu durumda da eksik istihdam milli gelir düzeyi söz konusudur. Dar anlamda istihdam söz konusu olduğu zaman, sadece emek ve onun üretime katılması akla gelmektedir (Erdoğan, 1996: 227).

Çalışmamız boyunca sürekli üzerinde durduğumuz turizm sektörünün emek yoğun bir sektör oluşu doğası gereği bireysel hizmetlere dayanmasından

kaynaklanmaktadır. Turizm sektörünün işgücü oranının yüksek olması, ekonomik kalkınmanın ve istihdamın artırılması açısından gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir.

Turizm sektörünün ekonomi içerisinde parasal etkilerinin yanı sıra yarattığı en önemli etki işgücü yaratma etkisidir. ABD için yapılan bir hesaplama göre, 1 günde fazladan gelecek 100 turist için bir gece konaklaması, yılda 47 yeni iş olanağı, 6 yeni tesis, 45 çocuğun okuması için yeterli vergi geliri ve milyonlarca dolarlık iş hacmi ortaya çıkaracaktır (Özgüç, 1998:187).

Gelişmiş ülkeler bile istihdam artırıcı politikalar olarak turizm sektörüne önem verirken ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkeler turizm sektöründen en yüksek oranda yararlanma yoluna gitmelidirler. Turizm sektörü sadece kendi alt sektörlerinde istihdam yaratmayıp aynı zaman da diğer sektörleri de uyararak onların istihdamına da katkı sağlamaktadır.

Turizm sektörünün emek yoğun bir sektör oluşu ve otomasyona geçmenin sınırlı olmasından dolayı istihdam açısından önemli bir sektör haline gelmektedir. Turizm sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 4 ana temel nedeniyle oldukça fazladır (Bull, 1995:156).

- Emek yoğun sektör oluşu
- Düşük ücretli iş alanlarının bulunması
- Yarı zamanlı ve geçici-mevsimsel iş alanlarının bulunması
- Sezonsal yoğunluk

Bu maddeler dikkate alındığında en fazla dikkati çeken husus emek yoğun sektör oluşudur. Otomasyonun sınırlı oluşu istihdam edilen kişi sayısını da arttırmaktadır. Turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısının yani iş gücünün belirlenmesinde kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Bunlardan en çok kullanılanı WTO'nun geliştirdiği hesaplama yöntemidir. WTO'nun (Dünya Turizm Örgütü) geliştirdiği hesaplama yöntemine göre konaklama tesislerinde yatak başına 0.5 kişinin istihdam edildiği görülmektedir (Çeken, 2003: 143). Turizm verilerine göre işletme ve yatırım belgeli tesislerin toplam yatak kapasitesi 2010 yılına göre 893.326 olarak gerçekleşmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010). Bu verilere dayanarak turizm sektöründe işletme ve yatırım belgeli yatak sayısı olan 893.326 ile WTO verisi

olan 0,5 sayısını çarptığımızda: $893.326 * 0,5 = 446.663$ kişi sayısına ulaşabiliriz. Fakat bu rakam sadece konaklama sektöründe oluşan doğrudan istihdam rakamıdır. Bu rakama turizm sektörünün diğer alt dalları olan seyahat acenteleri, eğlence hizmetleri sektörlerini de eklediğimizde turizmin yarattığı istihdam rakamları milyonları bulabilmektedir.

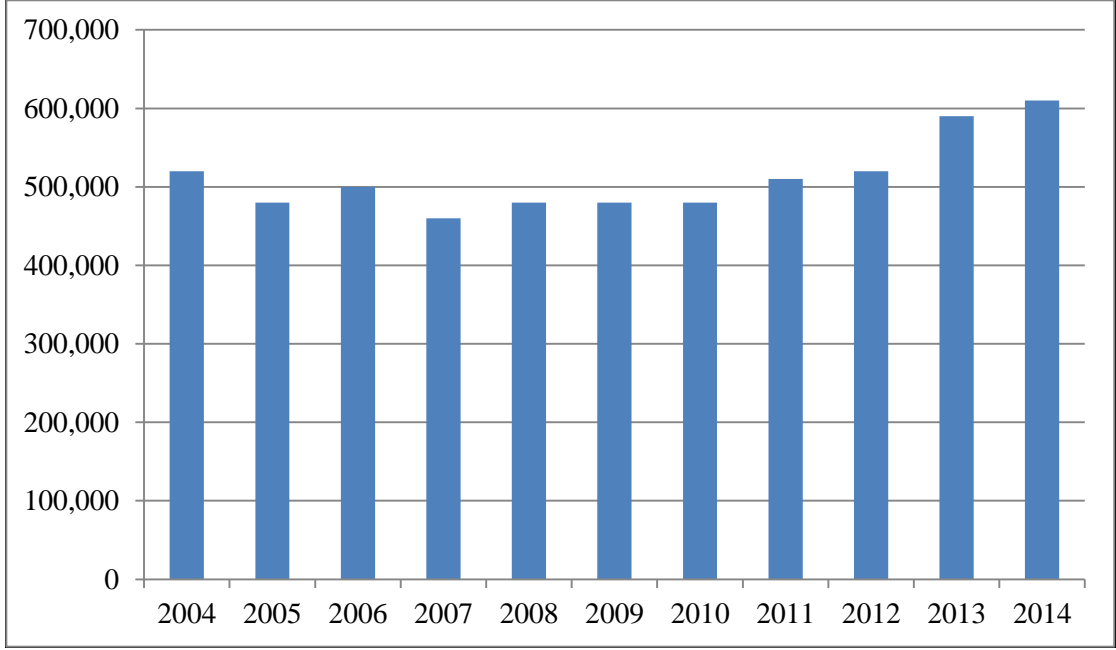
Turizminin istihdam üzerindeki etkisi üç başlık altında ele alınabilir. Turizm sektöründe oluşan bu istihdam türlerini doğrudan, dolaylı ve uyarılmış istihdam olarak sıralamak mümkündür (Barutçugil, 1986: 38).

1.6.6.1. Doğrudan İstihdam

Turizm sektöründe en fazla istihdam konaklama işletmelerinde ve seyahat acentelerinde sağlanmaktadır. Bu işletmeler sezonluk veya 12 aylık dönemlerde çalışanlarına doğrudan istihdam sağlamaktadırlar. Bu istihdam türü, konaklama, yeme-içme işletmelerinin faaliyetleri, hediyelik eşya satan mağazalar, bar ve gece kulüpleri, seyahat acenteleri, ulaştırma işletmeleri ve turizm örgütlerinde meydana gelen faaliyetlerin yer aldığı istihdamdır (Çeken ve Erdem, 2003:1).

Turizm sektöründe turistik faaliyetlerden yararlanan turistlerin ilk harcamalarının olduğu işletmelerde çalışanların yer aldığı istihdam türüdür. Ülkemizde özellikle konaklama işletmelerinde istihdam edilen çalışanlar doğrudan istihdamın büyük kısmını oluşturur.

Şekil 1.1: Turizm Sektörünün Doğrudan İstihdam Etkileri

Kaynak: WTTC (World Travel & Tourism Council), 2014:4

Yıllar itibari ile değerlendirdiğimizde turizm sektöründe ki istihdam değerleri sürekli bir artış eğilimi göstermiştir. Turizm sektörünün doğrudan istihdam etkisi 2004 ile 2014 yılı arasında incelendiğinde, 2004 yılında 510.000 kişi olan turizm istihdamı 2012 yılında 530.000 kişiye, 2013 yılında 580.000 kişiye ve 2014 yılında ise 610.000 kişiye ulaşmıştır (Şekil 1.1).

1.6.6.2. Dolaylı İstihdam

Turizm endüstrisinin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri veren, bir başka deyişle sektörü beslemeleri sonucu ortaya çıkan istihdam türüdür. İnşaat, tarım, imalat ve hizmet sektörlerinde, turizm gelişmesi ile birlikte sağlanan ek istihdam bu gruba girer (İçöz ve Kozak, 2002:240-241).

1.6.6.3. Uyarılmış İstihdam

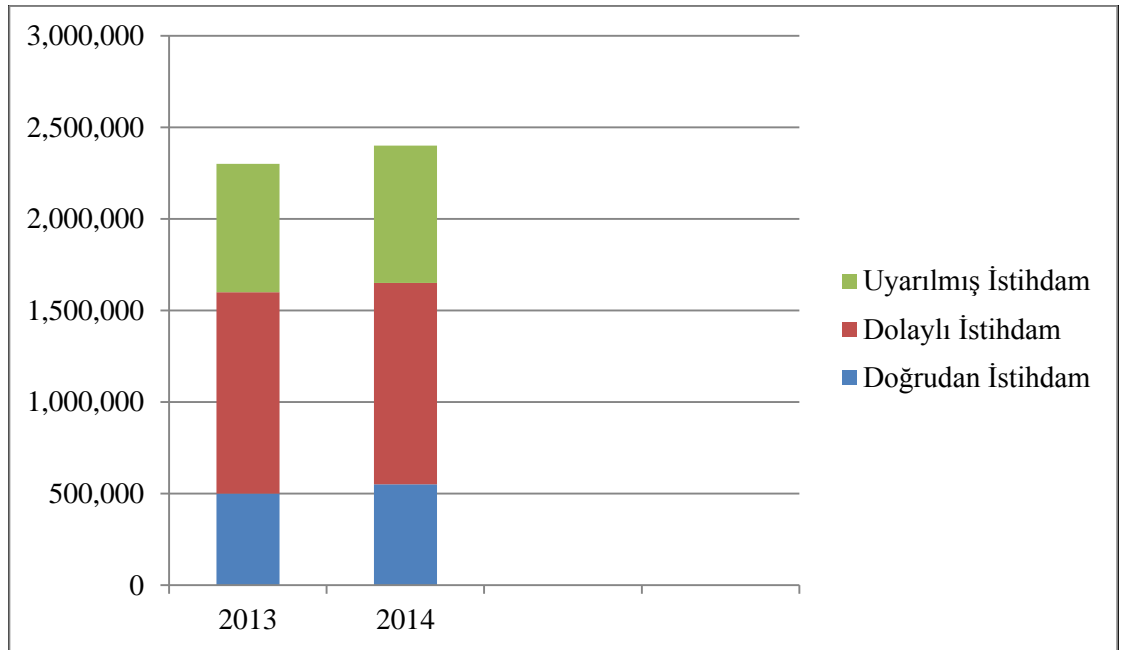
Doğrudan ve dolaylı istihdamla turizm gelirlerinde ve sağlanan istihdamda bir artış olmakla beraber bu artışın devamını sağlayan bir diğer istihdam türü de uyarılmış istihdamdır. Doğrudan ve dolaylı istihdamla sağlanan gelir harcadıkça turizmin

çarpan etkisi ile ekonomide yaratılan ek istihdam da artmaktadır. Turizm sektörünün emek - yoğun üretim tarzı ile çalışması, turistik mal ve hizmet üretiminde makineleşmeye ve otomasyona büyük ölçüde gitmenin imkânsızlığı, bu sektörün doğrudan istihdam etkisini arttırmaktadır. Ayrıca, turizm sektörünün insan gücüne dayanmasından dolayı, bu sektörde istihdam yoğunluğu diğer sektörlerle oranla daha fazla olmaktadır.

Turizm sektöründe istihdam edilen ya da turizmden kazanç sağlayan kişiler tarafından yapılan harcamalar sonucu diğer işletme ve sektörlerde oluşan istihdamı uyarılmış istihdam olarak tanımlayabiliriz (İçöz ve Kozak, 2002:240-241).

Antalya’da bir konaklama işletmesinde çalışan işçilerin temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak için hizmet veren bir markette çalışan işçiler uyarılmış istihdama örnek olarak verilebilir.

Şekil 1.2: Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçin Toplam İstihdam Etkisi

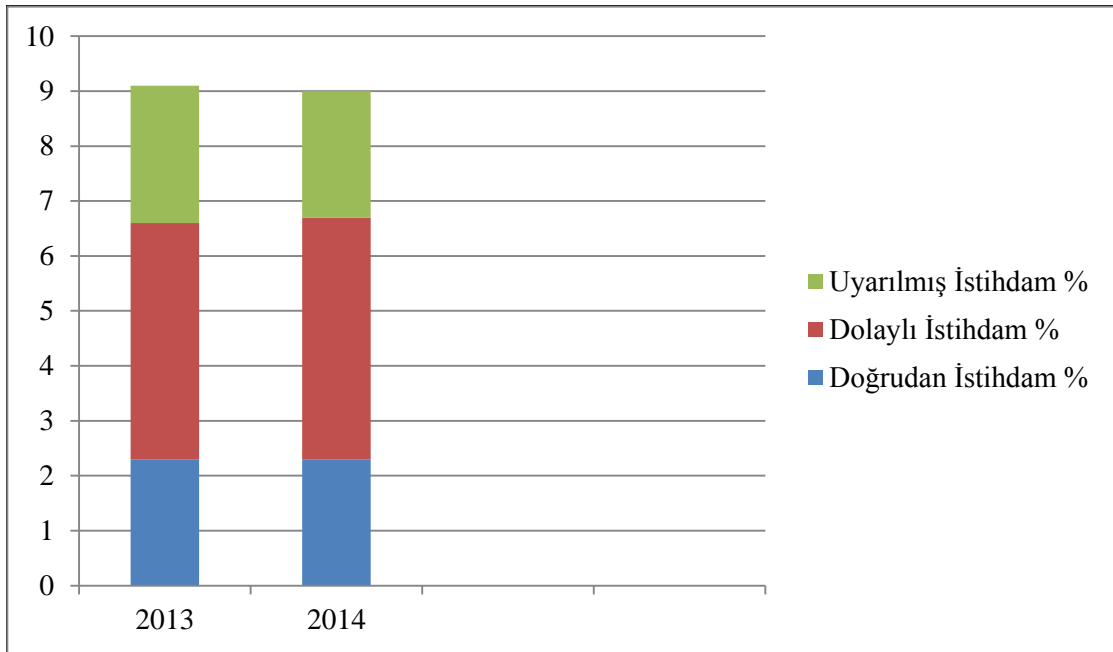

Kaynak: WTTC, 2014:4

Doğrudan istihdam verilerinde olduğu gibi dolaylı ve uyarılmış istihdam verilerinde de yıllar itibari ile artış eğilimi görülmektedir. 2013 yılında turizm sektörünün dolaylı istihdam edilen kişi sayısı 1.100.000 kişi iken uyarılmış istihdam rakamı 700.000 kişi civarındadır. 2013 yılı içi turizm sektöründe toplam istihdam

değeri (Doğrudan istihdam+Dolaylı istihdam+Uyarılmış istihdam) 2.317.500 kişidir. 2014 yılında turizm sektöründe dolaylı istihdam edilen kişi sayısı 1.100.000 kişi iken uyarılmış istihdam rakamı ise 750.000 kişi civarındadır. 2014 yılı için turizm sektöründe toplam istihdam edilen kişi sayısı (Doğrudan istihdam+Dolaylı istihdam+Uyarılmış istihdam) 2.340.500 kişi sayısına ulaşmıştır (Şekil 1.2).

Şekil 1.3: Turizm Sektörünün Türkiye Toplam İstihdamına Yüzdesele Etkisi

Kaynak: WTTC, 2014:4

Turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısı Türkiye ekonomisi için azımsanmayacak büyüklüktedir. Şekil 1'den de görüldüğü gibi 2013 yılında Turizm sektöründe doğrudan istihdam edilenlerin sayısı Türkiye ekonomisinin toplam istihdam değerinin %2,3'ünü oluşturmaktadır. Dolaylı istihdam ve uyarılmış istihdam değerleri de dâhil edildiğinde turizm sektörü Türkiye ekonomisinin toplam istihdam değerinin %9,1'ini kapsamaktadır. 2014 yılında yine turizm sektöründe doğrudan istihdam edilenlerin sayısı Türkiye ekonomisinin toplam istihdam değerinin %2,3'ünü oluşturmaktadır. Bu rakam turizm sektöründe sağlanan toplam istihdamla beraber %9 civarına kadar yükselmektedir. (Şekil 1.3).

Dolaylı ve uyarılmış istihdam etkileri de dâhil edildiğinde turizm sektörünün toplam istihdam etkisi olan %9'luk bu değer Türkiye ekonomisi gibi gelişmekte olan

bir ekonomi için çok yüksek bir değerdir. Turizm sektörü bir hizmet sektörüdür ve hizmet sektörleri doğası gereği insan faktörünü yani emek faktörünü her zaman otomasyona tercih etmektedirler. Teknolojik anlamda ne kadar ilerleme olursa olsun hizmet sektörlerinde en önemli girdi kalemi emek faktörüdür.

Tablo 1.6: Sektörlere Göre İstihdam Değerleri

Yıllar	Aylar	Toplam	Tarım	Tarım dışı			
				Toplam	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2012	Ocak	100,0	20,8	79,2	21,4	6,4	51,4
	Şubat	100,0	21,2	78,8	21,3	5,8	51,6
	Mart	100,0	21,3	78,7	21,1	6,1	51,4
	Nisan	100,0	22,0	78,0	20,8	6,9	50,3
	Mayıs	100,0	22,7	77,3	20,2	7,5	49,6
	Haziran	100,0	23,1	76,9	19,9	7,8	49,1
	Temmuz	100,0	23,5	76,5	20,1	7,7	48,7
	Ağustos	100,0	23,4	76,6	20,0	7,8	48,9
	Eylül	100,0	22,8	77,2	20,0	7,7	49,4
	Ekim	100,0	22,1	77,9	20,0	7,7	50,3
	Kasım	100,0	21,3	78,7	20,5	7,5	50,8
	Aralık	100,0	20,6	79,4	21,1	6,9	51,4
2013	Ocak	100,0	20,0	80,0	21,4	6,6	52,0
	Şubat	100,0	20,3	79,7	21,2	6,5	52,0
	Mart	100,0	20,6	79,4	21,1	6,7	51,6
	Nisan	100,0	21,3	78,7	20,9	7,3	50,6
	Mayıs	100,0	21,6	78,4	20,6	7,3	50,4
	Haziran	100,0	22,2	77,8	20,4	7,7	49,8
	Temmuz	100,0	22,7	77,3	20,5	7,3	49,5
	Ağustos	100,0	22,6	77,4	20,4	7,5	49,5
	Eylül	100,0	22,0	78,0	20,5	7,6	49,9
	Ekim	100,0	20,9	79,1	20,5	7,9	50,7
	Kasım	100,0	20,0	80,0	20,7	7,4	51,9
	Aralık	100,0	19,1	80,9	21,1	7,3	52,5
2014	Ocak	100,0	19,6	80,4	21,4	6,9	52,1
	Şubat	100,0	20,2	79,8	21,4	7,0	51,3
	Mart	100,0	20,8	79,2	21,0	7,1	51,2
	Nisan	100,0	21,3	78,7	20,5	7,3	50,9
	Mayıs	100,0	21,9	78,1	20,2	7,4	50,5
	Haziran	100,0	22,3	77,7	20,1	7,4	50,3
	Temmuz	100,0	22,4	77,6	19,9	7,3	50,5
	Ağustos	100,0	22,1	77,9	20,0	7,5	50,5

Kaynak: TOBB (Türkiye odalar borsalar birliği), *İşgücü istatistikleri*, 2014

Türkiye'ye ait istihdam verileri incelendiğinde, Türkiye'de istihdam edilen işgücünün yarısı Hizmetler sektöründedir. Bunun sebebi Hizmetler sektörünün otomasyondan ziyade emek yoğun sektör olmasından dolayıdır (Tablo 1.6).

Bir hizmet sektörü olan turizm sektörünün emek-yoğun bir sektör olması ve otomasyona geçme olanaklarının oldukça sınırlı olması nedeniyle, bu sektörde emek gücüne olan ihtiyaç hiçbir zaman azalmayacak aksine günden güne artacaktır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Türkiye ve dünya genelindeki diğer ülkelerde amaç, yeni istihdam alanları yaratmaksa turizm yatırımlarına hız verilmelidir. Yatırımlar arttıkça çalışanların sayısı arttığı gibi, bölgeler arasındaki kalkınma düzeyi farklılıkları en aza inmiş olacaktır. Bunun sonucunda turizm sektörü, iş gücü açısından bölgeler arası gelişmişlik farklarını da azaltabilecektir.

1.6.7. Turizm Gelirlerinin İrdelenmesi

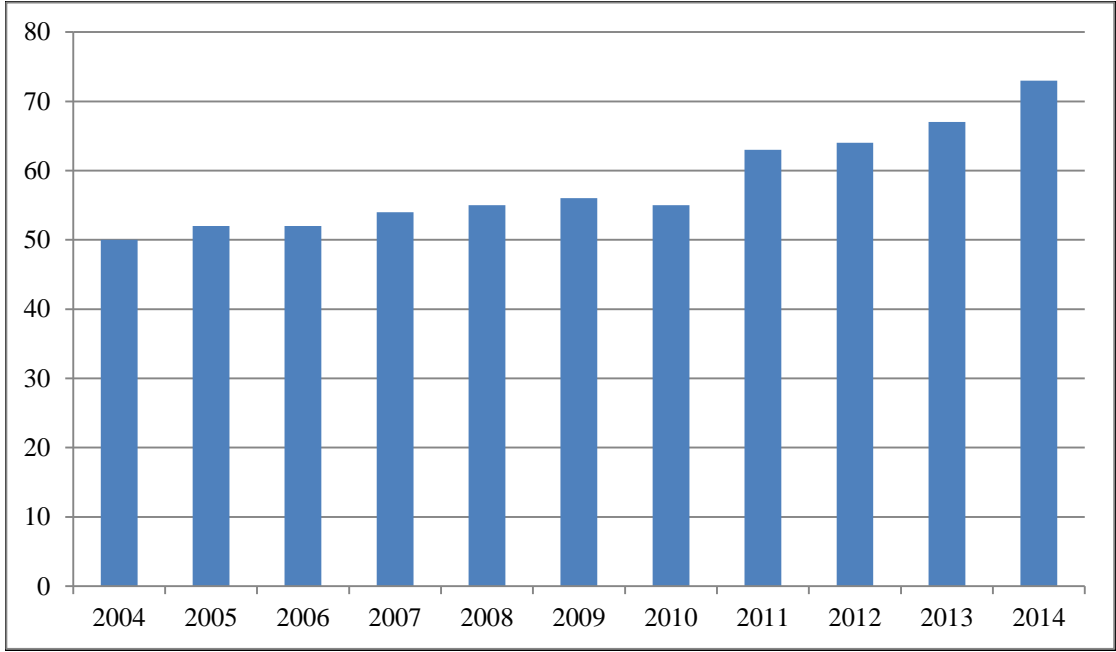
Bir ülkeye turistlerin gelmesi ve bu turistlerin çeşitli harcamaları sonucu oluşan turizm gelirlerini iki aşamalı olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, turizm olayının gelişmesi anında turizm harcamaları sonucu oluşan birincil yani doğrudan gelir, ikincisi ise turizm harcamaları sonucunda ekonominin tamamında oluşan ikincil yani dolaylı ve uyarılmış gelirlerdir. (Unur, 2004:115)

Turizm gelirlerini oluşturan birincil gelirler sadece turizm maksadıyla gelen turistlerin harcamalarını ilgilendiren bir ekonomik etki iken, dolaylı ve uyarılmış gelirler ise ekonominin tamamında yani ilgili diğer sektörler içerisinde meydana gelen bir ekonomik hareketliliklerdir.

1.6.7.1. Doğrudan (Birincil) Gelir

Bir turistik tesiste konaklayan turistlerin o tesiste yaptığı harcamalar birincil gelir olarak değerlendirilebilir. Örneğin, yurtdışından ülkemize tatil için gelmiş bir turistlerin ülkemizdeki herhangi bir konaklama tesisinde yeme, içme ve konaklama gibi ihtiyaçlarını karşılamak için ilgili tesiste yapmış olduğu harcamalar birincil gelir grubuna girmektedir.

Şekil 1.4: Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Doğrudan Gelir Etkisi (Milyar TL)

Kaynak: WTTC, 2014:3

Turizm sektörünün 2004 yılında GSMH'ya 50 milyar TL doğrudan katkı sağlarken bu rakam yıllar itibari ile artarak 2014 yılında 76 milyar civarına yükselmiştir. Daha öncede değindiğimiz gibi doğrudan turizm gelirleri ödemeler bilançosunun önemli gelir kalemlerinden birini oluşturmaktadır (Şekil 1.4).

1.6.7.2. Dolaylı (İkincil) Gelir

Turizm sektörünün dolaylı etkisi, turizm harcamalarının döngüsel dolaşımı ile ilgili bir durumdur. Sektördeki bir firmanın üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek için diğer firmalardan aldığı ve böylece sektör içerisindeki diğer firmalara verdiği destek dolaylı gelir grubunu girmektedir (L. Dwyer, forsyth & W. Dwyer, 2010:218).

Bir turistik tesisin konaklama yapacak olan müşterileri için diğer tesislerden aldığı mal ve hizmetler ikincil gelir olarak değerlendirilebilir. Örneğin Antalya'da bir konaklama işletmesini ele alalım. Bu işletmenin turizm faaliyetlerinin devamı için işletmesinde konaklayan turistler için diğer işletmelerden aldığı mal ve hizmetler ikincil gelir grubuna girmektedir.

1.6.7.3. Uyarılmış Gelir

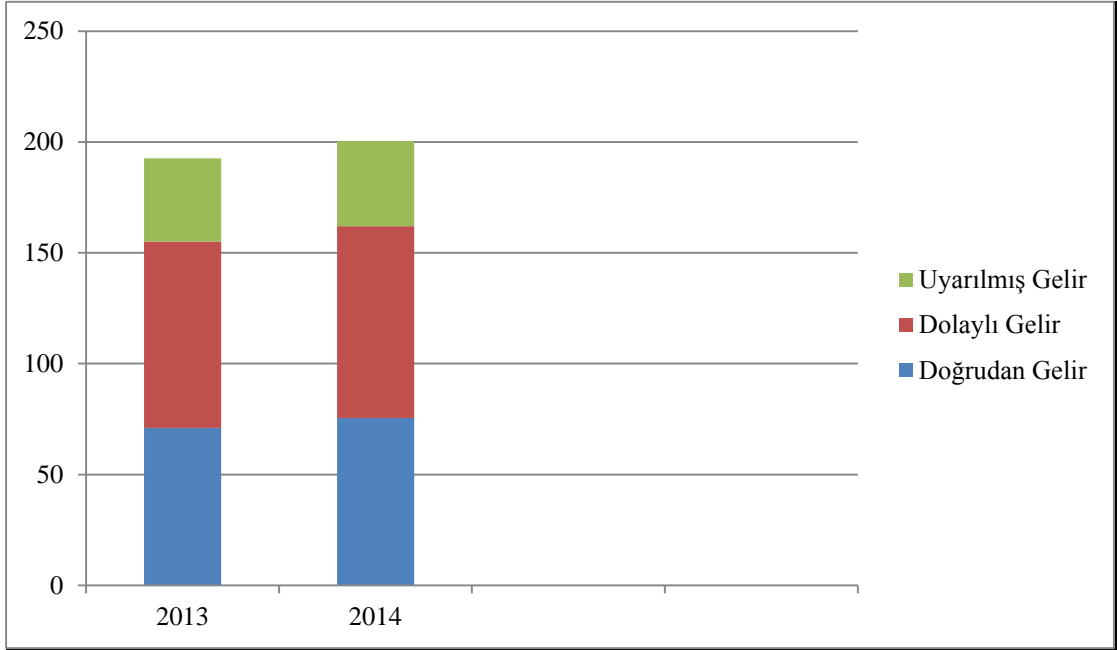
Turizm sektörü içerisinde doğrudan ve dolaylı gelirden başka oluşan diğer bir gelir türü uyarılmış gelirlere dir.

Turizm harcamalarının bir sonucu olarak, turizm sektöründen doğrudan veya dolaylı olarak kazanılan gelirin hane halkı tarafından harcanması sonucu oluşan ekonomik döngü uyarılmış geliri oluşturmaktadır (Stynes, 1997:12).

Turizm sektörü emek yoğun bir sektör olduğu için uyarılmış gelirlere diğer sektörlerle nazaran turizm sektöründe daha fazla oluşmaktadır. Turizm sektöründe çalışan hane halkı turizm sektöründe çalışarak kazandığı ücretini farklı ekonomik sektörler içerisinde tekrar harcayacaktır. Bu olguda turizm sektörünün sadece kendi sektörünü değil başka sektörleri de uyarmasına vesile olacaktır.

Bir turistik tesisin hizmetin devamı için çalıştırdığı çalışanlarına ödediği ücretlerle bu çalışanların yaptığı harcamaları uyarılmış gelir olarak değerlendirmek mümkündür. Turizm gelirlerini bir örnek yardımıyla inceleyelim. Antalya’da her şey dahil sistemle çalışan bir turistik konaklama işletmesi düşünelim. Bu işletmeye konaklama amacıyla gelen ve bir hafta konaklayan bir turist bu işletmeye bir haftalık ödemesinin 1.000 TL olduğunu varsayarsak bu 1.000 TL konaklama işletmesi için doğrudan gelirdir. Aynı zamanda bu konaklama işletmesi sunduğu mal ve hizmetlerin bir kısmını diğer işletmelerden satın almak zorundadır. 1.000 TL’nin %25’ini diğer işletmelerden mal ve hizmet satın almak için kullandığını varsayarsak bu 250 TL diğer işletmeler için gelirdir. Hala ekonomi içerisinde dolaşan bu 250 TL ikincil gelir olarak adlandırılabilir. Ayrıca birincil geliri oluşturan 1.000 TL’nin bir kısmı da yine işletmede çalışan çalışanlara ücret adı altında dağıtılmalıdır. Bu 1.000 TL’nin %30’u işletme çalışanlarına ücret olarak ödendiğini düşünelim. İşletme çalışanlarına ödenen 300 TL sonucu bu çalışanların yaptığı harcamalar ise uyarılmış gelire örnek olarak verilebilir.

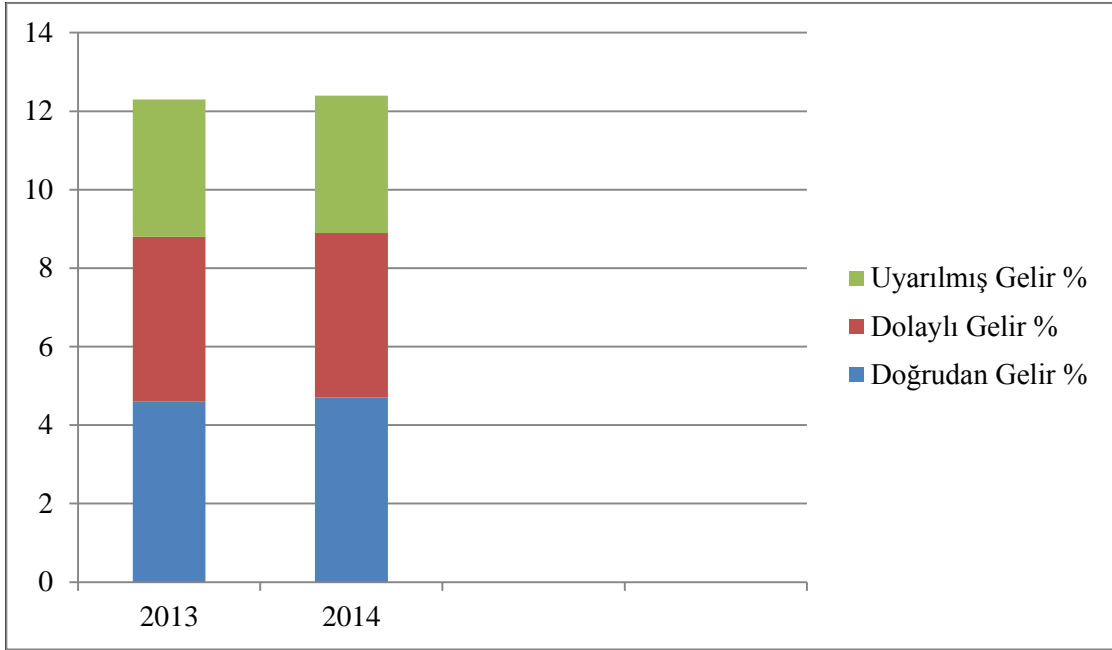
Şekil 1.5: Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Toplam Gelir Etkisi (Milyar TL)

Kaynak: WTTC, 2014:3

Turizm gelirleri incelendiğinde, 2013 yılında doğrudan turizm gelirleri 71,1 milyar TL iken, dolaylı turizm gelirleri 84 milyar TL ve uyarılmış turizm gelirleri 37,5 milyar TL olarak hesaplanmıştır. 2013 yılı toplam turizm gelirleri 192,6 milyar TL olmuştur. 2014 yılında doğrudan turizm gelirleri 75,5 milyar TL iken, dolaylı turizm gelirleri 86,5 milyar TL ve uyarılmış turizm gelirleri 38,5 milyar TL olarak hesaplanmıştır. 2014 yılı toplam turizm gelirleri 200,5 milyar TL olmuştur. Bu da 2014 yılında 75,5 milyar TL olan turizm gelirlerinin çarpan mekanizması etkisiyle 200,5 milyar TL'ye ulaştığını göstermektedir (Şekil 1.5).

Şekil 1.6: Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisine Toplam Yüzesel Etkileri

Kaynak: WTTC, 2014:3

2013 yılında doğrudan turizm gelirlerinin GSMH'ya etkisi % 4,6 olmuştur. Aynı yıl toplam turizm gelirlerinin (doğrudan gelir+dolaylıgelir+uyarılmış gelir) GSMH'ya etkisi %12,3 olmuştur. 2014 yılında ise doğrudan turizm gelirlerinin GSMH'ya etkisi %4,7 olmuştur. Yine 2014 yılında toplam turizm gelirlerinin (doğrudan gelir+dolaylıgelir+uyarılmış gelir) GSMH'ya etkisi %12,4 olmuştur (Şekil 1.6).

1.6.8. Turizm Sektörünün Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler

Turizm sektörünün birincil ve ikincil gelir etkileri yarattığını daha önce belirtmiştik. Bu birincil ve ikincil etkilerin parasal değerini ölçen çeşitli yöntemler mevcuttur.

1.6.8.1. Turizmin Birincil Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler

Turizm sektörünün ekonomik etkilerinden bahsederken turizm sektörünün hem doğrudan ekonomiye katkı sağladığı birincil etkilerinden hem de diğer sektörlerle girdi alışverişi yaparak ve çoğaltan etkisi ile piyasada dolaşarak ikincil etki

sağladığından bahsetmiştik. Yani turizm sektörünün doğrudan faaliyet alanlarında yapılan harcamalar birincil ekonomik etkileri meydana getirmektedir. Bunun yanında turizm sektörünün dolaylı olarak etkilediği ekonomik alanlarda oluşan faaliyetler ise ikincil ekonomik etkileri oluşturmaktadır.

Turizm sektörünün birincil ekonomik etkilerini ölçen sekiz adet yöntemden söz etmek mümkündür (Frechtling, 1994:368).

1.6.8.1.1. Turist Harcamalarının Gözlemlenmesi Yöntemi

Turizm faaliyetlerinin birincil ekonomik etkilerini ölçen yöntemlerden ilki turist harcamalarının gözlenmesi yöntemidir. Bu uygulamada belirli bir bölgede ki belirli turistler sürekli gözlemlenerek yaptıkları her harcama kayıt altına alınmaktadır. Daha sonra bu gözlemlenen grubun harcamaları bütün turistlere oranlanarak bir tahminde bulunulmaya çalışılmaktadır (Frechtling, 1994:369).

1.6.8.1.2. Banka Kayıtları Yöntemi

Banka kayıtları yöntemi turizm sektörünün birincil ekonomik etkilerini ölçen bir başka yöntemdir. Bu yöntem yabancı pasaportu olanların bankada bozdurdukları dövizleri baz alarak tahmin yürütmeye çalışan bir yöntemdir. Bütün bu döviz bozma hareketleri merkez bankası aracılığı ile takip edilir. Bu yöntem 1983 yılına kadar ülkemizde uygulamasına rağmen bu yöntem ülkemiz için eksikler içermiş ve bu tarihe kadar hesaplamalarda yüksek hata payları olmuştur (İçöz ve Kozak, 1998:274).

1.6.8.1.3. Alan Araştırmaları

Turizm sektörünün birincil ekonomik etkilerinin ölçülmesinde kullanılan bir yöntem olan alan araştırmaları yöntemi araştırmacıların sıkça başvurduğu bir yöntemdir.

Bu tür araştırmalarda ülkeye giriş-çıkış yapan kişilere anket uygulanarak veriler toplanmaktadır. Bu durum dış turizm gelirlerinin hesaplanmasında etkili bir yöntem olsa da iç turizm gelirlerinin de dâhil edilerek bir veri oluşturması yönünde eksikleri olan bir sistemdir (İçöz ve Kozak, 2002: 303).

1.6.8.1.4. Uydu Hesaplama Yöntemi

Turizmin birincil etkisini ölçen uydu hesaplama yöntemi, turizm hareketlerini arz ve talep yönlü olarak ele alıp ölçmeye çalışan bir yöntem olup bu hesapların ulusal hesaplarla uyumlu olması içinde çeşitli hedefler belirleyen bir sistemdir. Ayrıca bu sistem, endüstrileri ürettikleri mal ve hizmetlere göre gruplandırıp sınıflandırır (Tourism Satellite Account: 2012:7).

Başka bir tanımlama ile durumu ifade etmek gerekirse, uydu hesaplama yöntemi, ulusal hesaplarla uyumlu olacak bir şekilde turizmin yarattığı ekonomik etkileri arz ve talep yaklaşımı ile çözmeye çalışan bir yöntemdir (Unur ve İçöz, 2004: 305).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere uydu hesaplamaları arz ve talep yönlü bir yaklaşımla olayı ele almakta ve bu türden açıklamalar yapmaktadır.

1.6.8.1.5. Artık Gelirler Yöntemi

Bu sistem isminden de anlaşılacağı üzere bir bölgede oluşan alış-veriş gelirlerinden bölgede yaşayan insanların yaptığı harcamaların çıkarılması sonucu kalan kısımdır. Bu çıkarma işlemi sonucunda bölgeye dışarıdan gelen kişilerin yaptığı toplam harcama tespit edilebilir (Frechtling, 1994:370).

1.6.8.1.6. Mevsimsel Fark Yöntemi

Turizm sektörünün birincil ekonomik etkilerini ölçen yöntemlerden başka biri olan mevsimsel fark yöntemi uygulamada kolaylık ve düşük maliyet nedeniyle sıkça kullanılan bir yöntemdir. Mevsimsel fark, özellikle sezonsal olarak turizm sektöründe faaliyet gösteren ülkeler açısından hesaplamada kullanılan bir yöntemdir. Belirli bir bölgede yaşayan hane halkının turizmin en düşük gelir elde edildiği dönemde yaptığı harcamalar yerel halktan elde edilen gelir olarak kabul edilir. Diğer mevsimsel yoğun dönemlerden bu rakam çıkarılarak turizm gelirleri hesaplanmaya çalışılır (Frechtling, 1994:368).

Örneğin Antalya ilinde ocak ayında elde edilen il gelirleri bu çalışma da yerel halktan elde edilen gelir olarak düşünülebilir. Bu geliri 12 ay ile çarparak elde edilen rakamı yıllık Antalya ilinin sağladığı gelirden düşersek turizm gelirlerinin Antalya ili

için elde edilen değerine ulaşırız. Sistemin bazı eksiklikleri hemen göze çarpmaktadır. Çünkü en düşük ay dahi olsa bir bölgede turizm potansiyeli her zaman var olacaktır. Ayrıca mevsimin yoğun olduğu turizm dönemlerinde hane halkının gelirleri de artacak dolayısı ile harcamaları da artacaktır.

1.6.8.1.7. Harcama-Oran Yöntemi

Harcama –oran yöntemi konaklama işletmelerinde konaklayan müşterilerin harcamalarını temel alarak hesaplama yapan turizmin birincil ekonomik etkilerini inceleyen yöntemlerden biridir.

Konaklama işletmeleri, acente aracılığıyla konaklayan konuklarının kişi başına ortalama gelir oranını hesaplamak için bu hesaplama yöntemi kullanmaktadır. Bu gelir oranları bir işletmede konaklayan, çocuklar da dâhil, tüm acente konuklarını kapsamaktadır. Acente müşterileri ile tesiste konaklayan diğer acenteli konuklar ve diğer konukların kişi başı harcama miktarları karşılaştırılmak suretiyle gelecek ile ilgili tahminler yürütülebilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 27).

1.6.8.1.8. Maliyet Faktör Yöntemi

Turizmin birincil ekonomik etkilerini ölçen son yöntem ise uygulamada alan araştırmalarına benzeyen, maliyet faktör yöntemidir.

Bir bölgede turizm faaliyetlerine katılan tüketiciler ile işletmelerde yapılan anketin birleştirilmesi sonucu oluşan yöntemdir. Ankette ziyaretçilerin geçmiş dönem turizm faaliyetleri incelenerek işletmelerde yapılan anket ile de maliyet faktörleri hesaplanır. Bu maliyet faktörleri ile tüketici faaliyet harcamaları çarpılarak sonuca ulaşılmaya çalışılır (WTO, 1994: 56).

1.6.8.2. Turizmin İkincil Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler

Turizmin birincil ekonomik etkilerinin yanında ekonominin tamamını etkileyen ve birincil etkilerden daha da büyük bir ekonomik etki yaratan dolaylı ve uyarılmış etkileri de vardır. Bu ekonomik etkileri ölçen yöntemler çarpan yöntemi ve girdi çıktı analizi yöntemi olarak bilinmektedir.

1.6.8.2.1. Çarpan Yöntemi

Bir ekonomide birincil ekonomik etkilerin yanında ikincil ekonomik etkilerin de öneminin ölçülmesinde kullanılan bir yöntemdir. Yani toplam etkinin toplam talepteki otonom (gelirden bağımsız) bir artışın, ulusal gelir düzeyinde kendi büyüklüğü oranında bir artışa yol açmasıdır (Gee vd. 1989).

Tanımdan hareketle turizm sektörü için, turizm sektöründen elde edilen bir birimlik gelirin el değiştirerek ilk aşamada elde edilen turizm gelirinden daha yüksek miktarda bölge ya da ülke ekonomisine etki etmesi turizmde çarpan etkisi olarak tanımlanabilir. Çarpan katsayısı ekonomide fazladan ne kadar gelir oluşturduğunu ya da turizm gelirlerinin etkinliğini ölçmek için kullanılır. Turizmin ikincil ekonomik etkilerini ölçen ve birçok çalışmada ülkelerin turizm gelirlerinden ne ölçüde faydalandıklarını saptamaya çalışan bir yöntemdir. Bu yöntem özellikle turizm sektörünün yarattığı dolaylı etkiler üzerinde durmaktadır.

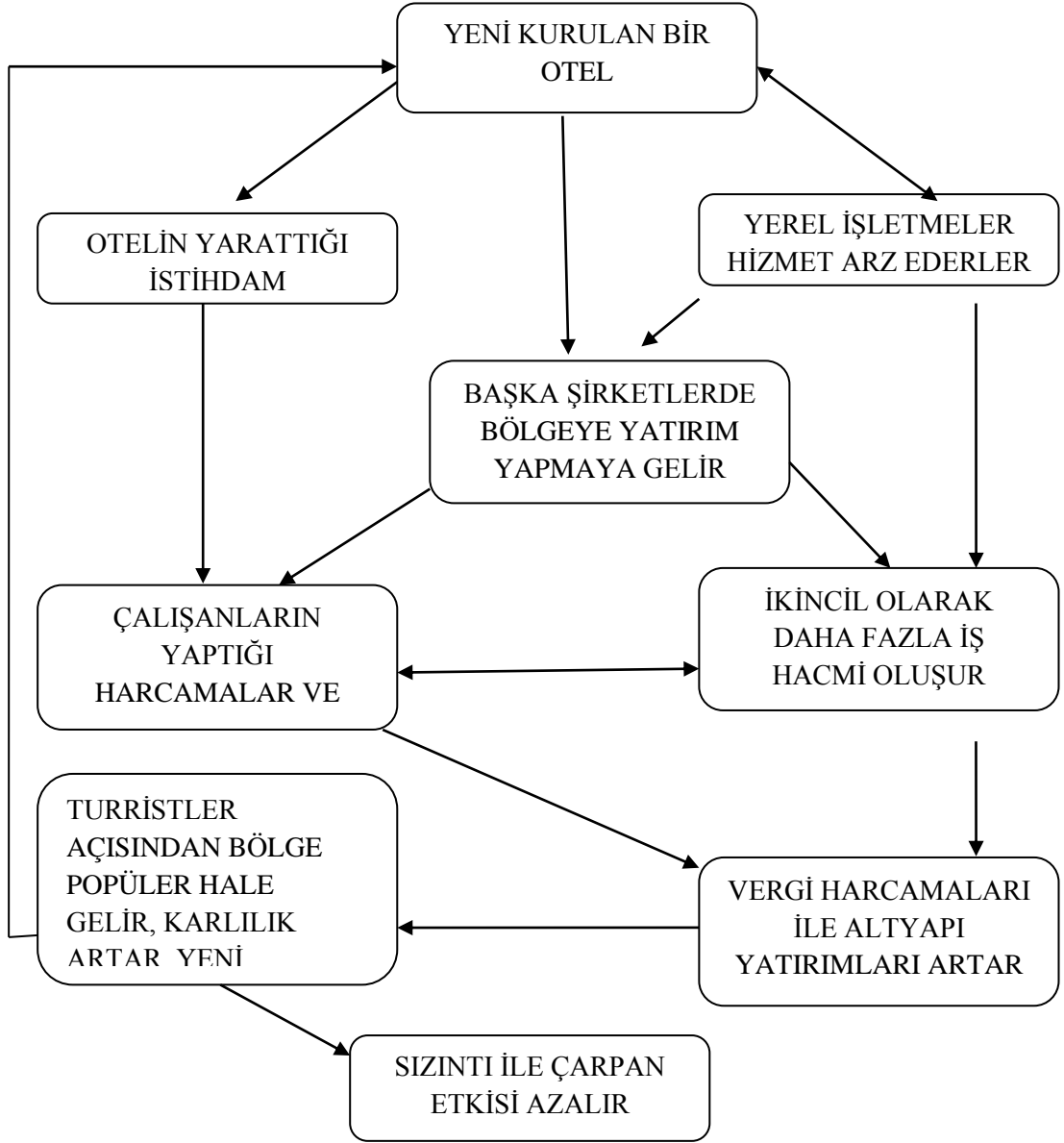
Başka bir deyişle bir ekonomideki bağımsız harcamalardaki artışların, milli gelirden kendilerinden daha büyük bir artışa yol açmalarına çarpan etkisi denmektedir (Ulutürk, 1998:32).

Çarpan nedeniyle oluşan gelirin bir kısmı sızıntı olarak ekonominin dışına çıkmaktadır. Bu sızıntı ne kadar büyükse çarpan etkisi de o kadar küçülür. Sızıntı azalınca ekonomideki gelir etkisi de artar. Turistten elde edilen gelir ekonomi içinde ne kadar çok kalır ve el değiştirirse (paranın dolaşım hızı) çarpan etkisi de o kadar yüksek olur. Gelişmiş ülke ekonomilerinde sızıntı oranları düşüktür.

Turizm sektörünün toplam ekonomi içerisinde yarattığı etkiyi 3 başlık altında toplayabiliriz (Crompton,1995:20).

- Direk etkiler
- Dolaylı etkiler
- Uyarılmış etkiler

Şekil 1.7: Turizm Sektörünün Çoğaltan Etkisi

Kaynak: BFSC, *Turizmin çarpan etkisi*, 2014

Bir bölge veya bir ekonomi içerisinde turizm yatırımları sadece birincil etki yaparak ekonomiyi desteklememekte, aynı zamanda çoğaltan etkisiyle de dolaylı ve uyarılmış etki yapmaktadır. Bir bölgede yaratılan turizm faaliyetleri öncelikle kendi faaliyet alanını etkilemekte daha sonra ise çoğaltan etkisiyle diğer ekonomik sektör ve faaliyetlerini etkilemektedir (Şekil 1.7).

Dolaylı ve uyarılmış etkileri ikincil etkiler olarak da tanımlayabiliriz. Turizm sektörünün doğrudan çoğaltan etkisini turizm çarpanı formülü ile şu şekilde ifade edebiliriz (Stynes, 1997:12).

turizmin doğrudan çarpan etkisi

$$= \frac{\text{Doğrudan etkiler} + \text{Dolaylı etkiler} + \text{Uyarılmış etkiler}}{\text{Doğrudan etkiler}}$$

Çarpan formülünü bir örnek yardımı ile açıklayalım.

Antalya'ya tatile gelen bir turist düşünelim. Bu turistin her şey dâhil bir konaklama işletmesine 2.000 TL karşılığında her şey dâhil sistemde bir hafta tatil yaptığını düşünelim. Bu 2.000 TL işletme için direkt gelirdir. Bu kişinin 2.000 TL'sinin %30'unu yani 600 TL'sini işlemin çalışanlarına ücret karşılığı dağıttığını düşünelim. Buda dolaylı geliri oluşturur. En nihayetinde 600 TL ücret alan işçilerin bu rakamın %50'sini yani 300 TL'yi diğer işletmelerde geçimleri için harcadığını düşünelim. Bu 300 TL'lik kısımda uyarılmış etkiyi oluşturmaktadır. Bu rakamlardan hareketle turizmin örnek çarpan etkisini hesaplırsak:

$$\text{turizmin doğrudan çarpan etkisi} = \frac{2000 + 600 + 300}{2000} = 1,45 \text{ olacaktır.}$$

Yani turizmin sektörü %45'lik bir çoğaltan etkisi yaratmış olacaktır.

1.6.8.2.2. Girdi-Çıktı Analizi

Girdi-çıktı analizi turizmin ikincil ekonomik etkilerini ölçen ve çarpan etkisiyle çeşitli benzerlikler içeren başka bir yöntemdir. Girdi çıktı analizi yöntemi de çarpan yöntemi gibi turizm sektörünün dolaylı etkileri üzerinde durur. Girdi-çıktı analizinin çarpan yönteminden farkı, turizm sektörünün bir birimlik üretim yapabilmek için diğer ekonomik sektörlerden ne kadarlık bir girdi aldığını ve bir birimlik üretim gerçekleştirdiğinde diğer sektörlerle ne ölçüde çıktı arz ettiğini ölçmesidir (Miller & Blair, 2009:15-16).

Günümüzde yeryüzünde hâkim olan bütün ekonomik sistemlerde sektörler arası mal ve hizmet alışverişleri olmaktadır. Girdi-çıktı analizi de ekonomide birbirleriyle ilişkide olan sektörlerin birbirlerinin üretim süreçlerini ne kadar etkilediğini irdeleyen bir sistemdir. İlk olarak 1973 yılında girdi-çıktı isimli çalışmasıyla ekonomi Nobel ödülünü alan ünlü Rus iktisatçı Wassily Leontief tarafından uyarlanmış ve uygulanmış bir sistemdir. Sektörlerin birbiri ile girdi ve çıktı alışverişi incelenirken girdi-çıktı tablolarından yararlanır.

Girdi çıktı analizi i'den j'ye endüstriler arası bir akış olan ve genellikle bir yılı kapsayan temel bir varsayımdır. Girdi çıktı analizini şu örnekle irdeleyebiliriz. Geçen yılki toplam uçak üretimini j ile, geçen yıl uçak üreticileri tarafından satın alınan alüminyumunu i olarak alabiliriz. Girdi-çıktı yöntemini bu örnek üzerinden şu şekilde formüle edebiliriz (Miller & Blair, 2009:15-16).

$$A_{ij} = \frac{Z_{ij}}{X_j} = \frac{\text{Geçen yıl uçak üreticileri tarafından alınan alimünyumun değeri}}{\text{Geçen yılki uçak üretiminin değeri}}$$

Formül üzerinden hareketle konuyu örnek yardımıyla irdeleyelim. 5 numaralı sektör 2000 tl değerinde üretim yapabilmek için 1 numaralı sektörden 500 tl değerinde girdi alsın. Bu durumda rakamları formüle edersek;

$$A_{15} = \frac{Z_{15}}{X_5} = \frac{500\text{tl}}{20000\text{tl}} = 0,025 \text{ birim},$$

Yani 5 numaralı sektör her bir birimlik çıktı için 1 numaralı sektörden 0.05 birimlik bir girdi almalıdır. Bu durum üretim yapan sektörün geriye bağlantı endeksini rakamsal olarak ifade etmemizi sağlayacaktır.

1.6.8.2.2.1. Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi

Bir ekonomi içerisindeki bütün sektörler, üretimlerini gerçekleştirmek için birbirini ile mal ve hizmet alış verişi yaparlar. Bir sektör üretimini gerçekleştirip nihai malını piyasaya sürmek için diğer sektörlerden ara mal ve hizmet kullanmak zorundadır.

Doğrudan geri bağlantı katsayısı, bir sektörün üretimi içinde, diğer sektörlerden kullandığı ara girdiler toplamından hesaplanmaktadır. Doğrudan geri bağlantı katsayısının yüksekliği bize, ilgili sektörün, üretim için diğer sektörlerin çıktılarını yüksek oranda kullandığını (sektörün kendisini besleyen gerideki sektörlere yüksek oranda bağımlılığını) ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, yüksek geri bağlantı katsayısı, o sektörün üretimi ile gerisindeki diğer sektörlerin üretimi arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir (İnançlı ve Konak 2011: 350).

Doğrudan geri bağlantı etkisini,

$$A_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_j}$$

Formülü ile ifade edebilir ve burada,

A_{ij} , A sektörünün geri bağlantı etkisini

X_{ij} , i sektörünün j sektörüne sunduğu ara girdileri

X_j ise j sektörünün toplam girdilerini ifade etmektedir (Shuja, Wah, Lazim & Okamoto, 2008:14).

1.6.8.2.2.2. Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi

Ekonomi içerisindeki bütün sektörlerin, üretimlerini gerçekleştirmek için birbiri ile mal ve hizmet alış verişi yapmak zorunda olduklarını belirtmiştik. Geriye bağlantı etkisinde, ilgili sektör diğer sektörlerden ara malı talep ettiğinden bahsetmiştik. Geriye bağlantı etkisinden başka mal ve hizmet arzının bir diğer ayağını ise ileri bağlantı etkisi oluşturmaktadır.

Doğrudan ileri bağlantı katsayısı, bir sektörün bir yıllık toplam üretiminin ekonomi içerisindeki farklı sektörler tarafından girdi olarak kullanılan kısmının (toplam ara tüketim) o sektörün ürünlerine olan toplam talebe oranını göstermektedir. Başka bir deyişle, ilgili sektörün toplam üretimden ne miktarının diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanıldığını, ya da sektörün arz ettiği çıktı miktarını ifade etmektedir (İnançlı ve Konak, 2011: 350).

İleri bağlantı formülü ise şöyle ifade edilir

$$B_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_i}$$

Burada,

B_{ij} , B sektörünün doğrudan ileri bağlantı etkisini

X_{ij} , j sektörünün i sektörüne sunduğu ara malları

X_i ise i sektörünün toplam çıktı miktarını göstermektedir. (Shuja, Wah, Lazim & Okamoto, 2008:15).

1.6.8.2.2.3. Girdi-Çıktı Tabloları

Girdi-çıktı analizi sektörler arası ilişkiyi anlatan bir sistemdir. Her sektör mal ve hizmet üretebilmek için diğer sektörlerden ara malı talep etmeli ve diğer sektörlere mal ve hizmet sunmalıdır. Basit anlamda düşündüğümüzde, evimizde taze fasulye yemeği pişirdiğimizde bile yemek yapabilmemiz için çeşitli bileşenlere ve çeşitli sektörlerin ürettiği mal ve hizmetlere ihtiyacımız vardır. Örneğin taze fasulye yemeğini hazırlayıp masamıza servis etmeden önce, tarım sektörünün sunduğu fasulye, domates, biber; sanayi sektörünün sunduğu sıvı yağ, salça ve en nihayetinde soframızda tükettiğimizde yanında herhangi bir içecek tüketmeli yani içecek sektöründen girdi almalıyız. İşte ekonomi de böyle sektörler arası ilişkiler ve alışverişlerle devam eden bir sisteme sahiptir. Örneğin bir kola tükettiğimizde bu sadece içecek sektörünün ürettiği bir sıvı mıdır? Tabii ki hayır. Çünkü kola çeşitli bileşenlerden oluşur ve en nihayetinde içine konduğu plastik, kutu veya cam şişe yine başka bir sektör tarafından içecek sektörüne sunulan bir ara malıdır. Verdiğimiz örnekteki gibi sektörler arası mal ve hizmet alış veriş girdi-çıktı tabloları yardımıyla incelenmektedir. Ülkemiz içinde en son 2002 yılında yayınlanmış sektörel ilişkileri anlatan girdi ve çıktı tabloları mevcuttur.

Girdi-çıktı tabloları yardımıyla sektörel ilişkiler incelenirken satır ve sütunların anlamları dikkate alınarak yorumlamalar yapılır. Sütunlar bir yıllık bir süre içerisinde ilgili sektörün ara mal ve girdiler kullanarak ürettiği toplam mal ve hizmeti gösterirken, Satırlar ise sektörün diğer sektörlere sunduğu çıktı miktarını göstermektedir (Leontief, 1986:10).

Girdi-çıktı tablolarının anlaşımını kolaylaştırmak için 3 sektörlü hayali bir ekonomi düşünüp yorumlamaya çalışalım. Bu ekonomik sistemde tarım, imalat ve hizmetler sektörü olsun. Bu sektörlerin aralarındaki mal ve hizmet alışverişini basitleştirilmiş girdi-çıktı tabloları ile yorumlayalım.

Tablo 1.7: Girdi-Çıktı Analizi

	TARIM	İMALAT	HİZMETLER	NİHAİ TALEP	TOPLAM ÇIKTI
TARIM	10	25	30	35	100
İMALAT	20	50	40	60	150
HİZMETLER	10	25	40	75	150
KATMA DEĞER	60	50	40		
TOPLAM GİRDİ	100	150	150		

$$\begin{bmatrix} 10 \\ 20 \\ 10 \\ 60 \\ 100 \end{bmatrix}$$

Temel Girdi-Çıktı tablolarına baktığımızda satır ve sütunlardan oluşan ekonomik bir yapı görmekteyiz. Tarım sektörünün kolonu, tarım sektörünün bir yıl içerisinde ürettiği toplam malları ve hangi sektörlerden ne kadar ara mal talep ettiğini bize göstermektedir. Örneğin tarım sektörü 100 birim üretim yapabilmek için 10 birim kendi sektöründen, 20 birim imalat sektöründen ve yine 10 birim hizmetler sektöründen girdi kullanırken 60 birimlik katma değer oluşturmuştur (Tablo 1.7).

$$[10 \quad 25 \quad 30 \quad 35 \quad 100]$$

Tekrar tarım sektörünü ele alıp tarım sektörünün sütununu incelersek, tarım sektörü 100 birimlik üretim yaptığında kendi sektörüne 10 birimlik bir katkı sağlamaktadır. İmalat sektörüne 25, hizmetler sektörüne 30 birimlik bir çıktı yaratmaktadır. Beşinci kolonda bulunan 35 birimlik nihai talep ile beraber ekonomi için 100 birimlik bir çıktı oluşturmuştur.

2. BÖLÜM

KURUMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Girdi-çıkıtı analizinin değerlendirilmesinde literatür özetinde belirtilen çalışmalar, tezimizin şekillenmesinde ve tez çalışmamıza ışık tutmada etkili olmuşlardır. Girdi-çıkıtı analizi sektörler arası işbirliğinin irdelenmesi ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için kilit sektörün belirlenmesi açısından önemlidir. Bu çalışmalar özellikle sektörlerin birbirine bağımlılıklarını araştırmaları açısından önemli eserlerdir. Dünyada girdi-çıkıtı analizi konusunda oldukça yapılan çalışmalardan önemli olanları ve tezimizde kullandığımız bazı kaynaklar şunlardır.

- Wassily Leontief (1986), Input-output economy,
- Norhayati Shuja (2004), Department of Economic and Social Affairs Statistics Division National accounts: A practical introduction, United Nations publication,
- Yap Bee Wah, Mohd. Alias Lazim ve Nobuhiro Okamoto (2008), Identifying key Sectors of Malaysian economy: A Comparison of Unweighted and Weighted Approaches,
- Ronald E. Miller ve Peter D. Blair (2009), input-output analysis foundation and extensions, gibi çalışmalar ile dünyada temel girdi-çıkıtı analizi irdelenmeye çalışmışlardır.

Dünyada ve ülkemizde turizm sektörünün girdi-çıkıtı analizi ile irdelenmesi hususunda yapılan çalışmalar ise şunlardır.

Styenes (1997), Turizm sektörünün ekonomik etkileri üzerinde durmuş ve özellikle turizm sektörünün çarpan etkisini hesaplamaya dönük çalışmalar yapmıştır. Çarpan analizini, turizm faaliyetlerinin ikincil ekonomik etkilerini (dolaylı ve uyarılmış) yakalamak için kullanılan bir yöntem olarak vurgulamıştır. Turizm sektörünün bilinen birincil ekonomik etkilerine dolaylı ve uyarılmış etkileri de ekleyerek turizm sektörünün çarpan etkisini şu formüllerle hesaplamaya çalışmıştır.

$$I. tür turizm çarpanı = \frac{\text{Doğrudan gelirler} + \text{Dolaylı gelirler}}{\text{Doğrudan gelirler}}$$

II. tür turizm çarpanı

$$= \frac{\text{Doğrudan gelirler} + \text{Dolaylı gelirler} + \text{Uyarılmış gelirler}}{\text{Doğrudan gelirler}}$$

Stynes, çalışmasında I. Tür turizm çarpanını hesaplarırken turizm sektörünün doğrudan ve dolaylı gelirlerini dikkate almıştır. Çalışmada dolaylı turizm gelirlerini turizm sektörünün diğer sektörlerden kullandığı ara mallar olarak tanımlamıştır. II. Tür turizm çarpanının da ise, doğrudan ve dolaylı gelirlere uyarılmış gelirleri de eklemiş ve farklı sonuçlar elde etmiştir. Burada uyarılmış gelirler irdelenirken, turizm sektöründe çalışanların ve hane halkının ekonomi içerisindeki harcamaları dikkate alınmıştır.

Steynes ayrıca çeşitli bölge ve farklı ekonomik yaklaşımlar ile turizm sektörünün ekonomik etkilerini incelemiştir. Turizm sektörünün doğrudan etkileri ve toplam etkilerinin boyutlarını çeşitli formüllerle yorumlayan Steynes, turizm sektörünün bölge ekonomileri için ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Özellikle turizm sektörünün dolaylı etkileri ve buna eklenen en son etki olan uyarılmış etkilerini incelemesi Steynes'in çalışmasını diğer çalışmalardan ayırmıştır. Çünkü daha önceki çalışmalarda turizm sektörünün doğrudan etkileri üzerinde durulmuş ve ikincil etkileri önemsenmemiştir.

Tablo 2.1: 1990 Yılı Verileri ile Michigan'da Turizmin Ekonomik Etkileri

Ekonomik ölçütü	Direk etkiler	Çarpan oranı	Toplam etkiler
Satışlar	2,7 Milyar \$	2,29	6,2 Milyar \$
Gelirler	1,4 Milyar \$	2,27	3,3 Milyar \$
İstihdam	94.442 kişi	1,65	155.839 kişi

Kaynak: Steynes, 1997:12

Tabloda Michigan ekonomisi için turizmin ekonomik etkileri özetlenmektedir. Bu örnekte, Michigan turist harcamalarının, doğrudan harcama etkileri 2,7 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Doğrudan gelirler 1,5 milyar dolar olarak hesaplanmış ve

turizm sektörünün yaklaşık 95.000 kişilik doğrudan istihdam yarattığı görülmüştür. Ayrıca çalışmada; satış, gelir ve istihdam çarpanları için ikincil yani dolaylı ve uyarılmış türleri de hesaba katıldığında turizm sektörünün yarattığı toplam ekonomik etkilerin arttığı hesaplanmıştır. Turizm sektörünün çarpan katsayısı, satışlar için 2,29 birim, gelirler için 2,27 birim ve istihdam için 1,65 birim olarak hesaplanmıştır. Turizm sektöründe meydana gelen 1 birimlik satış çoğaltan etkisiyle beraber ekonomide 2,29 birimlik bir artış yaratmaktadır. Turizm sektörünün yarattığı istihdam etkisi doğrudan 94.442 kişi iken 1,65 birimlik çoğaltan etkisiyle Michigan ekonomisi içerisinde yarattığı toplam istihdam 155.839 kişiye çıkmaktadır (Tablo 2.1).

Frechtling ve Horvath (1999), Washington'a gelen turistlerin Washington eyalet ekonomisine katkılarını incelemiş ve bu turist harcamalarının ekonomiye doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkilerini girdi-çıkıtı analizi ile incelemişlerdir. Bu etkilerin Washington ekonomisi için çok önemli olduğu ve özellikle uyarılmış etkilerin istihdama katkısını vurgulamışlardır.

Çakır ve Bostan (2000), 1985, 1990, 1995 yılı girdi-çıkıtı tablolarını kullanarak turizm sektörünün diğer sektörlerle bağlantılarını incelemişlerdir. Çakır ve Bostan bu çalışmalarında 3 yılın değerlerini de ayrı ayrı yorumlamış ve yıllar içerisinde sektörlerin birbirleri ile girdi-çıkıtı alışverişindeki değişimleri de gözlemlemişlerdir. Çakır ve Bostan, yorumladıkları ilk girdi-çıkıtı analizi tablosu olan 1985 yılı girdi-çıkıtı tablosunu şu şekilde yorumlamışlardır. Bu çalışmada sektörler numaralandırılarak toplulaştırılarak tabloda verilmiştir. Numaralandırılma şu şekilde yapılmıştır: Tarım sektörü (1), Madencilik sektörü (2), İmalat sektörü (3), İnşaat sektörü (4), Ticaret sektörü (5), Turizm sektörü (6), Ulaştırma sektörü (7), Haberleşme sektörü (8), Bankacılık sektörü (9), Hizmetler sektörü (10) ve Konut sektörü (11) olarak numaralandırılmıştır. Bu numaralandırılan sektörler ilgili tabloda şu şekilde belirtilmiştir.

Tablo 2.2: Toplulaştırılmış Sektörler İtibariyle 1985 Yılı Girdi Çıktı Değerleri (Milyon TL)

	1	2	3	4	5	6
1	953,9	17,3	2.189,9	0,036	9,2	30,1
2	0,1	1,8	2.319,7	92,8	2,3	3,4
3	999,3	122,1	7.573,2	132,5	266,6	259,6
4	0	0	0	0	0	0
5	52,1	3,1	1.312,3	90,8	68,8	56,7
6	0,6	0,05	0	0	3,4	13,5
7	236,1	32,8	845,1	217,8	11,50	39,9
8	0,3	0,5	36,5	0	68,4	8,6
9	140,9	14,1	398,8	25,9	287,6	2,2
10	43,4	7,6	320,3	0	92,2	7,4
11	0	0	0	0	0	0

Kaynak: Çakır & Bostan, 2000:39

Tablo 2.3: Toplulaştırılmış Sektörler İtibariyle 1985 Yılı Girdi Çıktı Değerleri (Milyon TL)

	7	8	9	10	11
1	2,8	0,5	0,3	2,2	1,1
2	3,8	0,1	0,2	2,8	3,6
3	2.046,3	19,1	38,106	255,8	45,4
4	0	0	0	0	0
5	198,8	4,3	7,2	54,0	5,6
6	23,7	1,1	15,6	1,9	0
7	388,9	2,5	12,4	32,2	9,0
8	0,01	5,4	48,2	15,6	0,4
9	9,4	13,9	2,5	9,4	6,7
10	95,7	1,4	35,4	40,4	0
11	0	0	0	0	0

Kaynak: Çakır & Bostan, 2000:39

Turizm sektörü en fazla girdiyi 259 milyon TL ile imalat sanayi sektöründen kullanırken ikinci olarak en fazla girdiyi 56 milyon TL ile ticaret sektöründen kullanmıştır. Bunun yanında turizm sektörü en fazla çıktıyı ise 23 milyon TL ile ulaştırma sektörüne sunmuştur. İkinci en çok girdiyi ise 15 milyon TL ile bankacılık sektörüne vermiştir. Çakır ve Bostan'ın bu çalışması özellikle değişik yıllarda yapılan girdi-çıktı tablolarını incelemesi ve sektörler arası detaylı incelemeler yapması yönünden önemlidir (Tablo 2.2 ve Tablo 2.3).

Tablo 2.4: 1985 Yılı Turizm Sektörünün Bağlantı Etkileri

	Sektörler	Doğrudan İBE	Doğrudan GBE	Toplam İBE	Toplam GBE
1	Tarım	0,00001	0,03775	0,00081	0,10732
2	Maden	0,00001	0,00428	0,00070	0,06129
3	İmalat	0,00000	0,32468	0,00103	0,57541
4	İnşaat	0,00000	0,00000	0,00090	0,00000
5	Ticaret	0,00060	0,07093	0,00168	0,10992
6	Turizm	0,01694	0,01694	1,01805	1,01805
7	Ulaştırma	0,00359	0,04990	0,00433	0,08532
8	Haberleşme	0,00296	0,01081	0,00387	0,02219
9	Bankacılık	0,01625	0,00283	0,01692	0,02219
10	Hizmetler	0,00067	0,00934	0,00094	0,02277
11	Konut	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000

Kaynak: Çakır & Bostan, 2000:40

Aynı yıl turizm sektörünün doğrudan ileri bağlantı etkisi 0,01694 olurken doğrudan geri bağlantı etkisi 0,01694 birim olmuştur. Bu dönemde turizm sektörünün toplam İBE 1,01805 birim olurken, toplam GBE 1,01805 birim olmuştur. Bu çalışmada özellikle 11 sektör üzerinde çalışma yoğunlaştırılıp; tarım, imalat, turizm gibi sektörlerin bağlantı etkilerinin yüksekliği vurgulanmıştır. Yine bu sektörlerin toplam ekonomi üzerindeki öneminden bahsedilmiştir (Tablo 2.4).

Tablo 2.5: 1990 Yılı Turizm Sektörünün Bağlantı Etkileri

	Sektörler	Doğrudan İBE	Doğrudan GBE	Toplam İBE	Toplam GBE
1	Tarım	0,00003	0,13254	0,00084	0,20253
2	Maden	0,00000	0,00219	0,00075	0,02636
3	İmalat	0,00000	0,20855	0,00163	0,41261
4	İnşaat	0,00000	0,00000	0,00172	0,00000
5	Ticaret	0,00922	0,06283	0,01041	0,09726
6	Turizm	0,00719	0,00719	1,00891	1,00891
7	Ulaştırma	0,00169	0,05468	0,00295	0,08829
8	Haberleşme	0,00031	0,01368	0,00133	0,01923
9	Bankacılık	0,00769	0,01643	0,00882	0,03685
10	Hizmetler	0,00609	0,03442	0,00665	0,05270
11	Konut	0,00000	0,00000	0,00046	0,00000

Kaynak: Çakır & Bostan, 2000:41

1990 yılı girdi-çıkıtı tablosuna göre ise, turizm sektörü en fazla girdiyi imalat sektöründen alırken en fazla çıktığı ise ticaret sektörüne sunmuştur. 1990 yılı turizm sektörü doğrudan ileri bağlantı etkisi 0,00719 birim olarak hesaplanmıştır. Yine aynı tarihte doğrudan geri bağlantı etkisi ise 0,00719 olarak hesaplanmıştır. Aynı yıl turizm sektörünün toplam İBE 1,00891, toplam GBE ise 1,00891 birim olmuştur (Tablo 2.5).

Tablo 2.6: 1995 Yılı Sektörlerin Bağlantı Etkileri

	Sektörler	Doğrudan İBE	Doğrudan GBE	Toplam İBE	Toplam GBE
1	Tarım	0,00007	0,01359	0,00140	0,03312
2	Maden	0,00000	0,00021	0,00076	0,00839
3	İmalat	0,00000	0,08947	0,00121	0,14857
4	İnşaat	0,00000	0,00000	0,00151	0,00000
5	Ticaret	0,00540	0,00061	0,00601	0,00231
6	Turizm	0,00067	0,00067	1,00088	1,00088
7	Ulaştırma	0,00191	0,00268	0,00291	0,00872
8	Haberleşme	0,00054	0,00078	0,00120	0,00154
9	Bankacılık	0,01203	0,00113	0,01406	0,00506
10	Hizmetler	0,01529	0,00342	0,01566	0,00734
11	Konut	0,00000	0,00000	0,00417	0,00000

Kaynak: Çakır & Bostan, 2000:42

1995 yılı girdi-çıkıtı verilerine göre turizm sektörünün doğrudan İBE 0,00067 birim, doğrudan GBE 0,00067 birim, toplam İBE 1,00088 birim ve toplam GBE ise 1,00088 birim olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak çalışmada turizmin ekonomik etkinliği şu şekilde ifade edilmiştir. Turizm sektörünün nihai talebi 1985 yılında 1,000 dolar yükseldiğinde, turizmin çarpan etkisiyle ekonomide 2,017 dolarlık bir gelir artışı gerçekleştireceği vurgulanmıştır. 1990 yılında ise turizm sektörünün nihai talebi 1,000 dolar yükseldiğinde çarpan değeri 1,944 dolara, 1995 yılında 1,213 dolara düştüğü gözlemlenmiştir. Yine veriler ışığında turizm sektörünün geri bağlantı etkilerinin daha yüksek olduğu vurgulanmış ve turizm sektörünün uyarma etkisinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2.6).

Kweka, Morrissey ve Blake (2002) girdi-çıkıtı analizi yardımıyla turizm sektörünün Tanzanya ekonomisi için kilit sektör olup olmadığını incelemiş ve çalışmalarında turizm sektörünün geri bağlantı etkisini 1,25 ve yine turizm sektörünün ileri bağlantı etkisini 1,08 olarak bulmuşlardır.

Tablo 2.7: Tanzanya Ekonomisi Girdi-Çıktı Analizi

	Sektörler	Doğrudan İBE	Doğrudan GBE
1	Kahve	0,715	0,995
2	Pamuk	1,540	1,028
3	Temel Gıda	0,943	0,833
4	Yağlı Bitkiler	0,755	0,762
5	Sığır ve Diğer hayvanlar	1,090	0,940
6	Diğer ihracat ekinleri	0,959	0,859
7	Balıkçılık-avcılık	0,901	0,805
8	Madencilik	1,057	0,817
9	Yiyecek-içecek	0,722	1,299
10	Tekstil ürünleri	0,927	1,170
11	Ağaç ürünleri	1,031	1,077
12	Diğer imalatlar	1,117	0,982
13	Su, elektrik ve gaz	1,565	0,945
14	İnşaat	0,704	0,991
15	Turizm	1,078	1,250
16	Karayolu taşımacılığı	1,070	0,929
17	Diğer taşımacılık ve iletişim	1,199	0,978
18	Finansal ve ticari hizmetler	1,213	1,291
19	Savunma sanayi	0,664	1,204
20	Eğitim hizmetleri	0,979	1,133
21	Sağlık hizmetleri	0,974	0,917
22	Toptan ve perakende ticaret	0,857	0,850
23	Diğer hizmetler	0,942	0,947

Kaynak: Kweka, Morrissey & Blake, 2001:15

Çalışmada doğrudan GBE en yüksek sektör 1,299 birimlik değer ile yiyecek-içecek hizmetleri sektörü çıkmıştır. Bu sektör diğer sektörlerden en fazla girdi kullanarak üretim yapan sektördür. Çalışmada turizm sektörü doğrudan GBE olan 1,25 birimlik değer ile toplam sektörler içerisinde en fazla girdi kullanan 3. sektör olmuştur. Toplam İBE en yüksek sektör ise 1,565 birim ile su, elektrik ve gaz

sektörüdür. Araştırmada turizm sektörünün doğrudan İBE değeri olan 1,078 değeri ise en yüksek 7. sektör değeri olarak yer almıştır (Tablo 2.7).

Turizm sektörünün doğrudan ileri ve geri bağlantı etkilerinin her ikisinin de bağlantı değerinin 1'den yüksek çıkması dolayısıyla turizm sektörünün Tanzanya için kilit sektör olduğu sonucuna varılmıştır.

Dilber (2007), turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerine etkilerini 1998 yılı girdi-çıkı tablolarını kullanarak hesaplamıştır. Bu çalışmada turizm sektörü dört alt sektör üzerinden hesaplanmıştır. Bu sektörler: oteller, lokantalar, eğlence-dinlenme ve seyahat acenteleri sektörleri olarak incelenmiştir. Bu sektörler üzerinden toplulaştırılan turizm sektörünün geri bağlantı katsayısı 0,53 birim, ileri bağlantı katsayısı ise 0,24 birim olarak bulunmuştur. Turizm sektörünün toplam ileri bağlantı etkileri 5,3701 birim, toplam geri bağlantı etkileri 6,7292 birim olarak bulunmuştur. Ayrıca Dilber bu çalışmasında turizm sektörünün yarattığı katma değeri 1998 yılı girdi çıktı tablolarını kullanarak yorumlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada Dilber, işgücü ücreti karşılığında yaratılan katma değeri hesaplarken; üretim miktarından girdi ödemeleri, sermayenin aşınma payını ve ücret ödemelerini çıkararak net katma değer rakamına ulaşmıştır. Çalışmada Dilber, net katma değeri, parasal ödeme toplamına oranlayarak 1,03 birimlik değer bulmuştur. Elde ettiği bu sonuca göre; turizm sektörünün üretimindeki 1 birimlik bir artışla, 1,03 birimlik bir katma değer artışına yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Polo ve Valle (2008) turizm sektörünün Balear adaları için önemini belirten çalışmalarında şu sonuçlara varmışlardır: Balear adalarının turizm sektörleri içerisinde değerlendirilen, dört ve beş yıldızlı oteller, üç yıldızlı oteller, turistik daireler, diğer pansiyonlar, seyahat için günübirlik oteller, barlar ve kafeler, restoranlar, müzik barlar, diskolar ve diğer eğlence ve kültür hizmetleri, araç kiralama ve ev kiralama hesaplamaları dahil edildiğinde, turizm sektörünün toplam üretimin %35'ini oluşturup, toplam katma değer ise %39'unu oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, turizm sektörünün diğer bir faaliyet kolu olan seyahat acenteleri ve taşımacılık faaliyetleri de dâhil edildiğinde turizm sektörün toplam üretimin %43,23'ünü, toplam katma değer ise %45,18'ini oluşturduğu sonucu belirtilmiştir.

Surugui (2009), Romanya ekonomisi için turizmin ekonomik önemini girdi-çıkı analizi ile incelemiş ve şu verilere ulaşmıştır. Oteller ve lokantalar sektörü, 2000 yılı girdi-çıkı verilerine göre 1 birim üretim yapabilmek için tarım sektöründen 0,017

birim, imalat sektöründe 0,10 birim, inşaat sektöründen 0,046 birim, taşımacılık sektöründen 0,0274 birim girdi kullanmıştır. Bu çalışmada Romanya'nın 2005 yılı girdi-çıktı tabloları incelendiğinde oteller ve lokantalar sektörünün 1 birim üretim yapabilmek için, imalat sektöründen 0,10 birim, inşaat sektöründen 0,10 birim, tarım sektöründen 0,05 birim taşımacılık sektöründen 0,037 birim girdi kullandığı sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda, oteller ve lokantalar sektörü 1 birim üretim yaptığında taşımacılık sektörüne 0,004 birim çıktı sunduğu görülmüştür.

Canlı ve Kaya (2012), Türk turizm sektörünün ekonomik etkilerini girdi-çıktı analizi yardımı ile irdemişlerdir. Çalışmada turizm sektörü için doğrudan ileri bağlantı katsayısını 0,53 birim olarak bulmuşlardır. Çalışmada turizm sektörleri içerisinde en fazla girdi talep eden sektörün seyahat acenteleri sektörü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada turizm sektörünün doğrudan geri bağlantı katsayısı 0,52 birim olarak bulunmuştur. Turizm sektörü en fazla girdiyi sırasıyla ticaret, ulaştırma, hizmetler, tekstil, tarım sektörlerinden aldığı sonucuna varmıştır. Canlı ve Kaya araştırmalarında turizm sektörünün toplam ileri bağlantı katsayısını 3.00 olarak bulmuştur. Bu verilerle, toplam ileri bağlantı katsayısına göre, turizm sektörünün bir birim üretim yapabilmek için 3.00 birim girdiyi kendisinden ve ilişkili olduğu diğer sektörlerden aldığını vurgulamışlardır.

3. BÖLÜM

YÖNTEMLER

Turizm sektörünün ekonomik etkileri incelenirken hem çarpan analizi hem de girdi-çıkıtı analizi yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Çarpan analizinin, toplam talepteki gelirden bağımsız bir artışın, ulusal gelir düzeyinde kendi büyüklüğü oranında bir artışa yol açması olduğuna daha önceki bölümlerde değinmiştik. Buradan hareketle, çarpan analizi incelenerek turizm sektöründe harcanan her 1 birimlik harcamanın ekonomi içerisinde ne kadarlık bir döngüsel etki yarattığı üzerinde durulmuştur. Çarpan analizi ile turizm sektöründe doğrudan etkilerin yanında, dolaylı ve uyarılmış etkilerin önemi üzerinde durulmuştur. Çarpan analizi yöntemi ile turizmin ikincil ekonomik etkileri incelenirken dünya turizm ve seyahat konseyinin Türkiye için 2014 yılı verileri kullanılarak yapılmış olduğu “Economic impact 2014 Turkey” araştırması baz alınmıştır. Bu çalışmada kullanılan ve Türkiye turizm sektörünün doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkilerini veren veriler aracılığı ile Türkiye turizm sektörünün doğrudan ve toplam turizm çarpanı değerleri tarafımızdan bulunarak çalışmamıza eklenmiştir. Bu çalışmamızda kullanılan ve bulunan çarpan değerleri, Türkiye için daha önce elde edilmemiş çarpan değerleri olması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca çarpan analizi yardımı ile turizm sektöründen dolaylı ve uyarılmış istihdam değerlerine ulaşılmıştır.

Turizm sektörünün çoğaltan etkisini ölçen çarpan analizi değerleri hesaplanırken doğrudan ve dolaylı turizm çarpan değerleri formülleri kullanılmıştır. Doğrudan turizm çarpanını şu formül ile ifade edebiliriz (Stynes, 1997:12).

$$\text{Doğrudan turizm çarpanı} = \frac{\text{Doğrudan etkiler} + \text{Dolaylı etkiler}}{\text{Doğrudan etkiler}}$$

Doğrudan turizm çarpanı sadece doğrudan ve dolaylı turizm etkilerinden ibaretken, toplam turizm çarpanı doğrudan, dolaylı ve nihai talep değişimlerinden

oluşan uyarılmış turizm etkilerinden oluşmaktadır. Toplam turizm çarpanını şu formül ile ifade etmek mümkündür (Stynes, 1997:12).

$$\text{Toplam turizm çarpanı} = \frac{\text{Doğrudan etkiler} + \text{Dolaylı etkiler} + \text{uyarılmış etkiler}}{\text{Doğrudan etkiler}}$$

Bu formüller yardımı ile turizm sektörünün doğrudan ekonomik etkilerinin yanı sıra dolaylı ve uyarılmış etkilerinin Türkiye ekonomisi için hangi boyutlarda önem arz ettiği incelenmiştir.

Çalışmamızda turizm değerinin ikincil ekonomik etkilerini ölçmede kullanılan bir diğer yöntem ise girdi çıktı analizidir. Girdi çıktı analizi 1925 yılında Sovyetler birliğinde ulusal hesaplamaları yapmak amacıyla Wassily Leontief tarafından oluşturulan bir ekonomi modelidir (Ten Raa, 2004:7).

Girdi-çıkıtı analizi bir sektörün üretim yapabilmesi için diğer sektörlerden ne kadar girdi aldığı ve bir birim üretim yaptığında diğer sektörlerle ne ölçüde çıktı verdiği üzerinde duran bir sistemdir. Girdi-çıkıtı modeli ile turizm ilişkisini daha iyi anlayabilmek için öncelikle turizmin ekonomik etkileri tablolar yardımıyla incelenmiştir. Çalışmamızın ilk kısmında turizm sektörünün ekonomik etkilerini incelemek ve Turizm ile İhracat arasındaki ilişkiyi belirlemek için turizm gelirleri, reel döviz kuru değişkenleri ve sektörel işbirliği endeksleri kullanılmıştır. Döviz kuru verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) verilerinden derlenmiştir. Çalışmada TÜİK istatistiki verileri ve tablolarından yararlanılmıştır.

Çalışmamızda 1998 yılı girdi çıktı tabloları üzerinde kısa bir inceleme yapıp bu veriler 2002 yılı girdi çıktı verileri ile karşılaştırılmıştır. 1998 yılında 97 sektörden oluşan girdi çıktı tabloları sadeleştirilerek sadece turizm verileri incelenmiştir. Bu aşamadan sonra, girdi-çıkıtı modellerini örneklendirmek için TÜİK tarafından yayınlanan en son veri olan 2002 girdi-çıkıtı tabloları kullanılmıştır. Bu tabloda yer alan 59 sektörün tamamı verilerde kolaylık olması açısından tablolara yansıtılmamıştır. Bunun yerine turizm sektörünün mal ve hizmet alışverişinin daha çok olduğu tarım, gıda, ulaşım gibi alt sektörler incelemeye dâhil edilmiştir. 2002 girdi-çıkıtı tablolarında üç alt sektör altında incelenen turizm hareketleri turizm sektörü adı altında tek sektörde birleştirilmiştir. Bu turizm alt sektörleri, oteller ve

lokantalar (38), destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri seyahat acentelerinin faaliyetleri (42) ve eğence-dinlenme kültür-spor ile ilgili faaliyetlerdir (57). Bu turizm alt sektörleri girdi-çıktı tabloları yardımı ile hem ayrı ayrı hem de toplulaştırılmış bir Şekilde incelenmiştir.

Girdi-ıktı tabloları yardımı ile hesaplamalarda endüstrilerin birbiri ile girdi alışverişleri Leontief matrisi ile hesaplanmaya çalışılmıştır.

$$K = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & X_{13} \\ X_{21} & X_{22} & X_{23} \\ X_{31} & X_{32} & X_{33} \end{bmatrix}$$

$$A = \begin{bmatrix} & \text{tarım} & \text{sanayi} & \text{hizmetler} \\ \text{tarım} & 0,3 & 0,2 & 0,5 \\ \text{sanayi} & 0,4 & 0,3 & 0,3 \\ \text{hizmetler} & 0,3 & 0,5 & 0,2 \end{bmatrix}$$

Hangi sektörün hangi sektörden ne kadarlık girdi aldığı ve hangi sektörün ne kadarlık çıktı sunduğu bu Leontief tabloları yardımıyla yorumlanmıştır. Böylece A girdi katsayıları matrisi elde edilmiştir. Daha nceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi ‘‘i’’ sektörün satır değerini, ‘‘j’’ ise sektörün sütün değerini ifade etmektedir. Burada X₁₁, 1 numaralı sektörün yine kendi sektöründen ne kadarlık bir girdi kullandığını, X₂₁, 1 numaralı sektörün 2 numaralı sektörden ne kadarlık girdi kullandığını göstermektedir (Harshbarger & Reynolds, 2012: 239).

Matrislerin ve oluşturulan formüllerin karmaşık gibi görünmesi aslında yanılığ oluşturmaktadır. Aslında doğrudan geri bağlantı etkisi, girdi katsayıları matrisinin j sütün toplamından başka bir Şey değildir. Doğrudan geri bağlantı formülü şu Şekilde ifade edilebilir (Aydoğuş, 2010 s:127).

$$LB_j = \frac{X_{ij}}{X_j}$$

Burada,

İ, girdi alınan sektörlerin satır değerlerini

J, girdi alan sektörünün sütün değerini

X_j, turizm sektörünün toplam üretim miktarını

X_{ij} , turizm sektörünün toplam girdi talebini ifade etmektedir.

Geri bağlantı formülünü kullanarak turizm sektörünün doğrudan geri bağlantı etkisini ifade etmek için şu formül kullanılmıştır.

$$TBL = \frac{X_{ij}}{X_j}$$

TBL, Tourism backward linkage (turizm geri bağlantı etkisi) kelimesinin baş harflerini ifade etmekte olup, turizm sektörünün 1 birim üretim yapabilmesi için diğer sektörlerden kullandığı girdi miktarını ifade etmektedir.

Doğrudan ileri bağlantı etkisi, doğrudan ileri bağlantı etkisinden farklı olarak diğer sektörlerden girdi alış verişini ifade etmemekte bunun yerine diğer sektörler ne ölçüde çıktı arz edildiğini anlatmaktadır. Doğrudan ileri bağlantı etkisi ise şu şekilde hesaplanabilir (Linneman, Dijck & Verbruggen, 1987:213).

$$LF_j = \frac{\sum_{i=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

Burada:

X_{ij} , j sektörünün i sektöründen satın aldığı ara mala yaptığı ödemeyi;

X_i ise i sektöründeki toplam çıktı değerini yani toplam üretimini göstermektedir (Agarwal, 1996:134).

Doğrudan ileri bağlantı etkisi formülünden hareketle, turizm sektörünün doğrudan ileri bağlantı etkisini ifade etmek için kullandığımız formül şu şekilde yorumlanmıştır.

$$TFL = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

Formülde; X_i , turizm sektörünün üretim miktarını göstermektedir. Bütün bu değerlerin turizm sektörüne uyarlanması geri ve ileri bağlantı formüllerinin anlaşımında kolaylık açısından turizmin baş harfi olan “T” teriminin eklenmesiyle oluşturulmuştur.

4. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Çarpan ve girdi-çıkıtı analizi ile incelenen turizm sektörü, öncelikle ayrı ayrı girdi-çıkıtı tabloları ile yorumlanmış daha sonra ise bu alt sektörler turizm sektörü adı altında toplulaştırılarak incelenmiştir. Turizm sektöründen elde edilen gelirin ekonomi içerisinde döngüsel miktarını hesaplamada çarpan etkisinden yararlanılmış, bunun yanında sektörel bağımlılığı araştırmada girdi-çıkıtı analizi kullanılmıştır.

4.1. Türkiye Turizminin İkincil Ekonomik Etkilerinin Çarpan ve Girdi-Çıkıtı Analizi Yöntemleri İle İncelenmesi

Turizmin ikincil ekonomik etkilerini ölçen yöntemler olan çarpan yöntemi ve girdi çıkıtı analizinden daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. Özellikle turizm sektörünün dolaylı ve uyarılmış etkileri üzerinde duran bu analizleri detaylı şekilde incelemekte fayda vardır.

4.1.1. Turizmin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Çarpan Yöntemi İle İncelenmesi

Çarpan etkisinin, bir ekonomide birincil ekonomik etkilerin yanında ikincil ekonomik etkilerinde öneminin ölçülmesinde kullanılan bir yöntemler olduğunu, turizmin ikincil ekonomik etkilerinden çarpan etkisini incelediğimizde belirtmiştik. Çarpan etkisi suya atılan bir taşın yarattığı halkalara benzetilebilir. Halkalar ne kadar geniş ve çok ise çarpan etkisi de o denli fazla olur diyebiliriz.

Turizm sektörünün toplam ekonomi içerisinde yarattığı etkiyi 3 başlık altında toplayabileceğimizi belirtmiştik (Crompton,1995: 20).

Bu etkiler,

- Direkt etkiler
- Dolaylı etkiler
- Uyarılmış etkiler

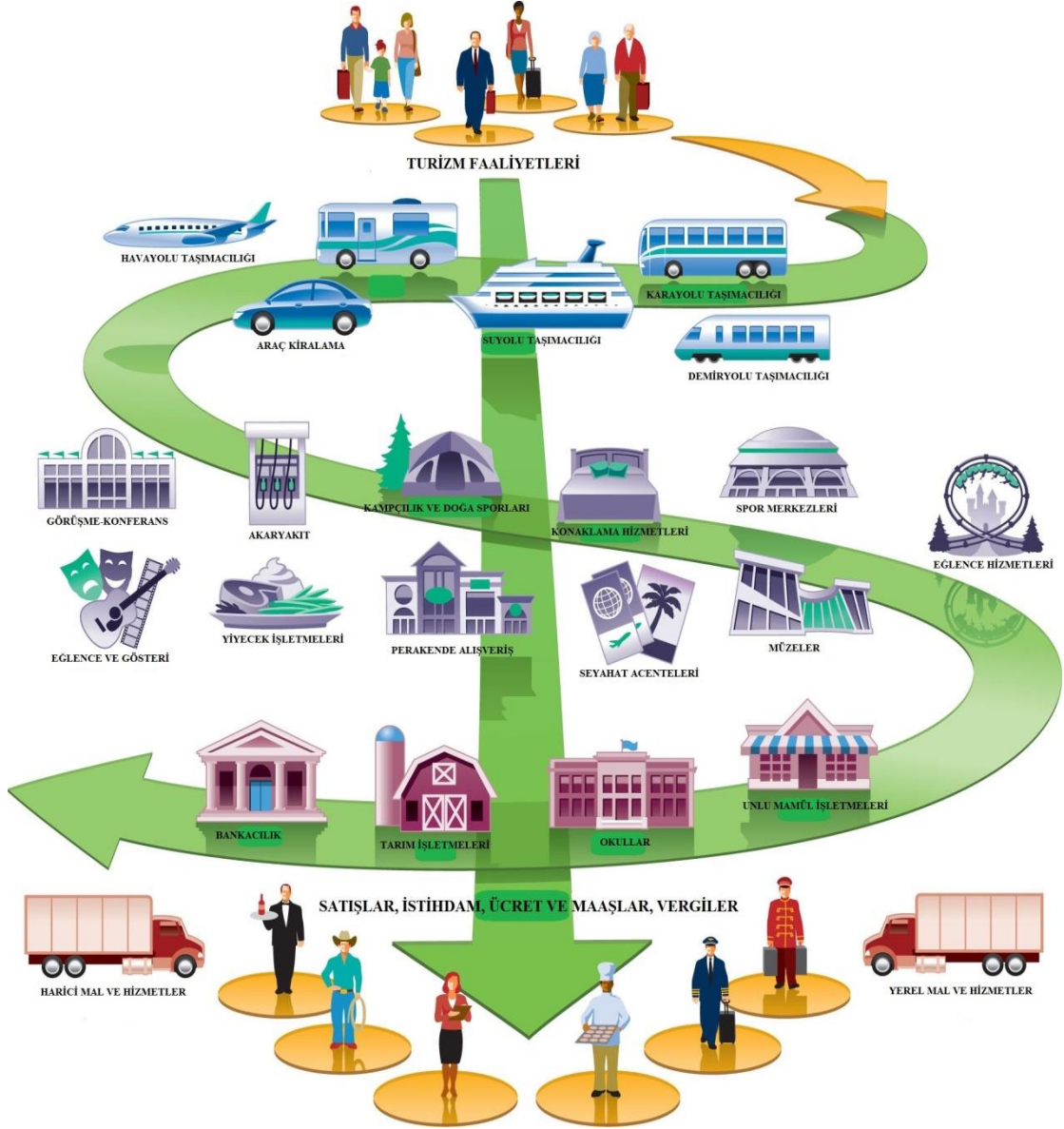
Olarak sınıflandırılmıştır. Turizm sektörünün oluşturduğu dolaylı ve uyarılmış etkiler turizm sektörünün çarpan değerinin belirlenmesinde önemlidir. Doğası gereği emek yoğun sektör olan turizm sektörünün bu açıdan ikincil ekonomik etkileri yani çarpan değeri yüksektir.

Bir ekonomik sistem içerisinde çarpanların etkisini azaltan veya arttıran değişik faktörler mevcuttur. Ekonominin ve sektörün özellikleri çarpan büyüklüklerinin değişmesinde etkili olan önemli faktörler olmakla beraber temelde çarpanların boyutunu etkileyen dört temel faktör mevcuttur. Bu faktörleri şu şekilde açıklamak mümkündür (MSU: 2014).

- Çarpanların boyutunu etkileyen ilk faktör, bölge ekonomisinin ekonomik çeşitliliği ve toplam büyüklüğüdür. Bir bölgede veya toplam olarak bir ekonomik sistemde mal ve hizmet üretimi ne kadar büyük ve çeşitli ise, hane halkı ve ticari işletmelerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmet alımları o ekonomik sistem içerisinde o kadar fazla olacaktır. Yani firmalar ve hane halkının dış alım gerekçeleri ne kadar az olursa çarpan etkisi o kadar yüksek olacaktır.
- Çarpan boyutunu etkileyen ikinci faktör, bölgenin coğrafi büyüklüğü ve ülke sınırları içerisindeki rolüdür. Geniş bir coğrafi ölçüde olan bölgeler ve ülkelerin yüksek çarpanları olacak olup, coğrafi büyüklüğe bağlı olarak artan ulaşım maliyetleri ithalatı engelleme eğiliminde olacaktır. Ayrıca merkezi yerlerde, bölgenin daha izole alanlarına nazaran daha yüksek çarpanları olacaktır.
- Çarpan boyutunu etkileyen bir diğer faktör ekonomik sektörlerin doğal yapısı ve önemidir. Bu temelde çarpanları etkileyen önemli faktörlerden biri, işçilik ve diğer sektörlerden kullanılan girdilerdir. Bir kıyaslama yapacak olursak, turizm sektörünün emek yoğun sektör olmasından dolayı doğrudan etkilerine nazaran ikincil etkileri daha yüksektir. Buna nazaran, imalat sanayi sektörünü ele alacak olursak bu sektörün doğal yapısı gereği doğrudan etkileri dolaylı etkilerinden daha yüksektir.
- Çarpan boyutunu etkileyen son faktör ise yıldır. Belirli bir bölge için çarpan değerleri ekonomik yapıdaki değişikliklerle beraber fiyat değişiklikleri karşısında zamanla değişebilir. Bu açıdan çarpanın değeri hangi yıl için hesaplandıysa o yılın verileri ile değerlendirme yapmak uygun olacaktır.

Bir bölgede çarpan etkisini azaltan bu dört temel etkisinin varlığına rağmen, her ekonomik sistem içerisinde turizm sektörünün çoğaltan etkisi mevcuttur. Fakat bu çarpan etkisini azaltan sebepler ne ölçüde düşükse çarpan etkisi de o ölçüde yüksek olacaktır.

Şekil 4.1: Turizm Faaliyetlerinin Çarpan Etkisi

Kaynak: Omaha magazine, *Turizmin çoğaltan etkisi*, 2014

Turizm yatırımları sadece birincil etki yaparak ekonomiyi desteklememekte, aynı zamanda çoğaltan etkisiyle de dolaylı ve uyarılmış etki yapmaktadır. Turizm faaliyetleri diğer sektörler ve ekonomik sektörler nazaran sadece kendi sektörüyle yoğun ekonomik faaliyet yürütmemekte aynı zamanda birçok sektörü de olumlu manada etkilemektedir. Turizm faaliyetleri karayolu, havayolu taşımacılığı gibi sektörlerden, perakende alış-veriş sektörlerine kadar birçok sektörü doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir (Şekil 4.1).

Dolaylı ve uyarılmış etkileri ikincil etkiler olarak ta tanımlayabiliriz. Turizm sektörünün ikincil ekonomik etkilerini ölçen yöntemlerden biri olan çoğaltan etkisini, yani doğrudan turizm çarpanını şu formül ile ifade etmemiz mümkündür (Stynes, 1997:12).

$$\text{Doğrudan turizm çarpanı} = \frac{\text{Doğrudan etkiler} + \text{Dolaylı etkiler}}{\text{Doğrudan etkiler}}$$

Doğrudan turizm çarpanı sadece doğrudan ve dolaylı turizm etkilerinden ibaretken, toplam turizm çarpanı doğrudan, dolaylı ve nihai talep değişimlerinden oluşan uyarılmış turizm etkilerinden oluşmaktadır. Toplam turizm çarpanını şu formül ile ifade etmek mümkündür (Stynes, 1997:12).

$$\text{Toplam turizm çarpanı} = \frac{\text{Doğrudan etkiler} + \text{Dolaylı etkiler} + \text{uyarılmış etkiler}}{\text{Doğrudan etkiler}}$$

Çalışmamızda doğrudan turizm çarpanı ve toplam turizm çarpanını şu kısaltmalarla göstereceğiz.

DTÇ: Doğrudan turizm çarpanı

TTC: Toplam turizm çarpanı

Tablo 4.1: 2013-2014 Yılları Turizm Gelirleri (Milyar TL)

	Doğrudan Gelirler	Dolaylı Gelirler	Uyarılmış Gelirler	Toplam Gelirler
2013	71,1	85,6	35,9	192,6
2014	75,5	86,6	38,4	200,5

Kaynak: WTTC, 2014:3

2013 yılı doğrudan turizm gelirleri 71 milyar civarında iken, aynı yıl dolaylı turizm gelirleri 85,6 milyara ve uyarılmış gelirler ise 35,9 milyar TL civarında ekonomik etki yaratmıştır. Aynı yıl, doğrudan turizm gelirleri 71 milyar civarında iken ikincil etkilerle beraber turizm gelirleri 192,6 milyar TL'ye ulaşmıştır. 2014 yılında ise doğrudan turizm gelirleri 75,5 milyar civarında iken, aynı yıl dolaylı turizm gelirleri 86,6 milyara ve uyarılmış gelirler ise 38,4 milyar TL civarında ekonomik etki yaratmıştır. Yine 2014 yılında, doğrudan turizm gelirleri 75,5 milyar TL civarında iken ikincil etkilerle beraber turizm gelirleri 200,5 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu da turizm sektöründe ikincil etkilerin doğrudan turizm gelirlerinden daha büyük bir etki yarattığını göstermektedir (Tablo 4.1).

Tablodaki veriler ışığında turizmin çarpan değerlerini şu şekilde hesaplamak mümkündür.

$$DTÇ = \frac{\text{Doğrudan gelirler} + \text{Dolaylı gelirler}}{\text{Doğrudan gelirler}}$$

Formülden yararlanarak 2013 doğrudan turizm çarpanını şu şekilde hesaplayabiliriz.

$$DTÇ = \frac{71,1 \text{ milyar TL} + 85,6 \text{ milyar TL}}{71,1 \text{ milyar TL}}$$

$$DTÇ = \frac{156,7 \text{ milyarTL}}{71,1 \text{ milyarTL}} = 2,20 \text{ birim}$$

2013 yılı verilerine göre Türkiye’de turizm sektörünün doğrudan çarpan katsayısı 2,20 birimdir. Yani ülke ekonomisi için turizm sektöründe meydana gelen her 1 birimlik harcama ülke ekonomisinde çarpan değeri ile birlikte toplam 2,20 birimlik bir etki yaratmıştır.

2013 yılı verilerine göre toplam turizm çarpanını şu şekilde hesaplamak mümkündür.

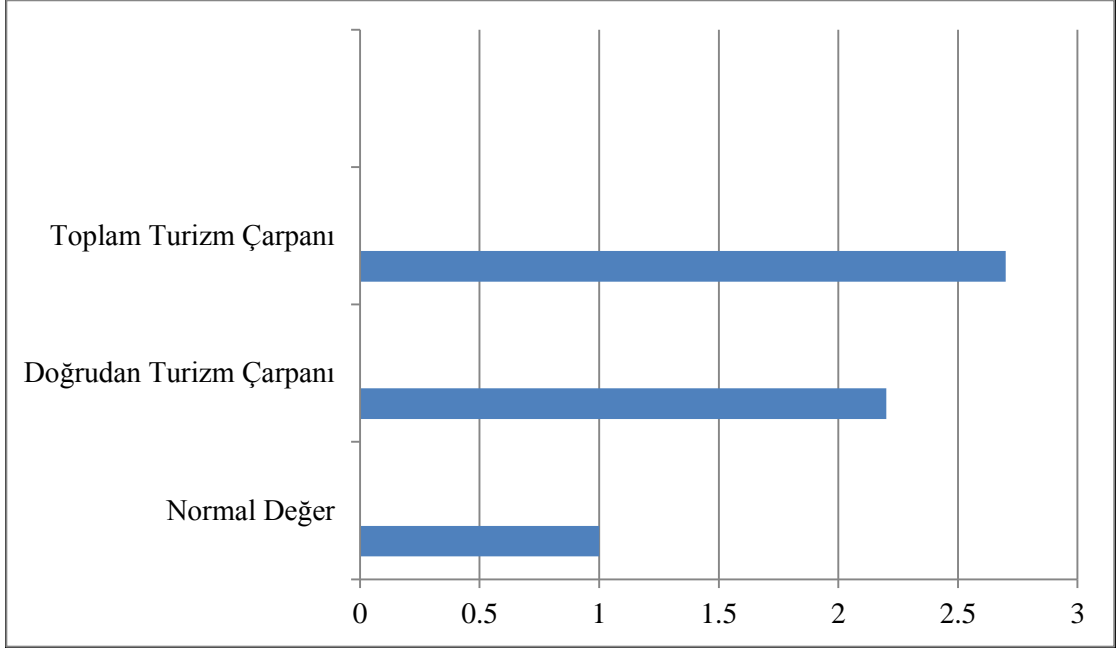
$$TTÇ = \frac{\text{Doğrudangelirler} + \text{Dolaylı gelirler} + \text{Uyarılmışgelirler}}{\text{Doğrudangelirler}}$$

$$TTÇ = \frac{71,1 \text{ milyarTL} + 85,6 \text{ milyarTL} + 35,9 \text{ milyarTL}}{71,1 \text{ milyarTL}}$$

$$TTÇ = \frac{192,6 \text{ milyarTL}}{71,1 \text{ milyarTL}} = 2,70 \text{ birim}$$

2013 yılı verilerine göre Türkiye’de turizm sektörünün toplam çarpan katsayısı 2,70 birimdir. Yani ülke ekonomisi için turizm sektöründe meydana gelen her 1 birimlik harcama ülke ekonomisinde çarpan değeri ile birlikte toplam 2,70 birimlik bir etki yaratmıştır.

Şekil 4.2: 2013 Yılı Türkiye Turizm Çarpan Değerleri

Türkiye açısından değerlendirildiğinde Turizm sektörünün de harcanan her bir birimlik harcamanın normal değeri 1 iken doğrudan turizm çarpanı 2,2 değerine ulaşmaktadır. Turizm sektörünün normal değer olan bu rakamdan doğrudan turizm çarpanı olan 2,2 değerine ulaşması yani 1,2 birimlik bir artış rakamına ulaşması doğrudan turizm çarpanının yani çoğaltan etkisinin çok yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda toplam turizm çarpanının 2,7 değerine ulaşması ise turizm sektörünün çoğaltan etkisinin ülkemiz için ne kadar hayati bir değer yüklediğini göstermektedir (Şekil 4.2).

Tablo 4.1'deki veriler yardımıyla 2014 yılı doğrudan turizm çarpanını şu şekilde hesaplamak mümkündür.

$$DTÇ = \frac{75,5 \text{ milyarTL} + 86,6 \text{ milyarTL}}{75,5 \text{ milyarTL}}$$

$$DTÇ = \frac{162,1 \text{ milyarTL}}{75,5 \text{ milyarTL}} = 2,14 \text{ birim}$$

Türkiye’de turizm sektörünün doğrudan çarpan katsayısı 2014 yılı verilerine göre 2,14 birimdir. Yani ülke ekonomisi için turizm sektöründe meydana gelen her 1 birimlik harcama ülke ekonomisinde çarpan değeri ile birlikte toplam 2,14 birimlik bir etki yaratmıştır.

2014 yılı verilerine göre toplam turizm çarpanını şu şekilde hesaplamak mümkündür.

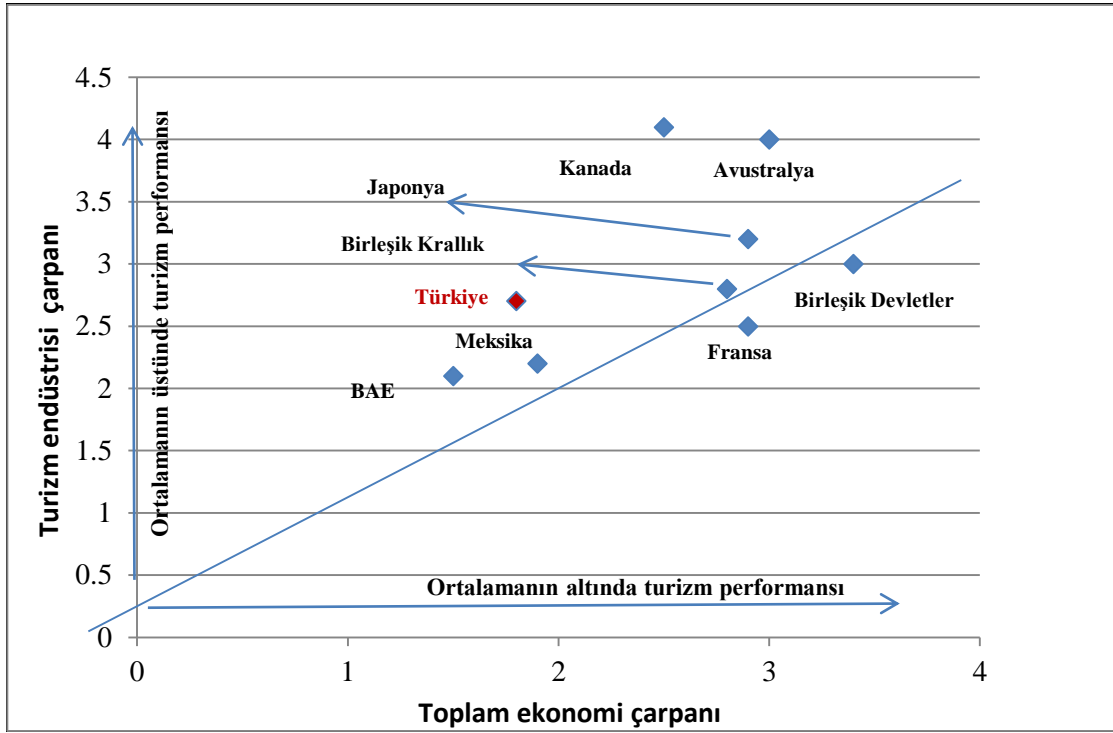
$$TTÇ = \frac{\text{Doğrudangelirler} + \text{Dolaylı gelirler} + \text{Uyarılmışgelirler}}{\text{Doğrudangelirler}}$$

$$TTÇ = \frac{75,5 \text{ milyarTL} + 86,6 \text{ milyarTL} + 38,4 \text{ milyarTL}}{75,5 \text{ milyarTL}}$$

$$TTÇ = \frac{200,5 \text{ milyarTL}}{75,5 \text{ milyarTL}} = 2,66 \text{ birim}$$

Türkiye’de turizm sektörünün toplam çarpan katsayısı 2014 yılı verileri ışığında değerlendirildiğinde 2,66 birimdir. Yani ülke ekonomisi için turizm sektöründe meydana gelen her 1 birimlik harcama ülke ekonomisinde çarpan değeri ile birlikte toplam 2,66 birimlik bir etki yaratmıştır. 2014 yılı verilerine göre çarpan değerinin 2013 yılına göre bir miktar azalması, 2014 yılında doğrudan turizm gelirlerinin dolaylı turizm gelirlerinden daha fazla artmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 4.3: 2014 Yılı Dünya Ülkeleri Çarpan Değerleri

Kaynak: Blanke & Chiesa, 2013:67

2014 yılı için, dünyanın gelişmiş 8 ekonomisi ve bunlara çalışmamızda tarafımızca dâhil edilen Türkiye'nin turizm çarpan değeri incelenmiştir. Gelişmiş ekonomiler içerisinde ülkemizin toplam çarpan değeri olan 2,66 birimlik değer hem ortalamanın üstünde hem de ortalama turizm performans eğrisinin üzerindedir. Bu veriler Türkiye'nin turizm gelirlerinin ekonomi içerisindeki ikincil etkilerinin oldukça büyük olduğunun göstergesidir (Şekil 4.3).

4.1.2. Turizmin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Girdi-Çıktı Analizi Tabloları İle İncelenmesi

Girdi-çıktı analizinin sektörler arası mal ve hizmet alış verişini ölçen bir yöntem olduğundan daha önce bahsetmiştik. Girdi-çıktı tabloları ise sektörlerin girdi alış verişini gösteren bir tablolama sistemidir. Girdi-çıktı tablosu yardımıyla turizm sektörünün ileriye ve geriye doğru bağlantı katsayılarını ve endüstriler arası ekonomik etkilerini açıklayabilmek amacıyla, 2002 yılı Türkiye ekonomisi girdi-çıktı tablosu kullanılmıştır. Ayrıca bu veriler 1998 yılı girdi-çıktı tabloları da yorumlanarak çeşitli

karşılaştırmalar yapılmıştır. Böylece turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve öneminin, diğer sektörlerle arasındaki üretim ilişkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Turizm sektörü incelenirken TÜİK'in sektörel ayrımları dikkate alınmıştır. Buna göre turizm sektörü 2002 yılı girdi-çıkıtı analizi verilerine göre şu alt sektörler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

- Oteller, moteller, pansiyonlar, kamplarla diğer konaklama yerleri ve lokanta, kahvehane, bar ve yeme-içme yerleri.
- Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler
- Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri.

Turizm ana sektörünün bu 3 alt sektörü girdi-çıkıtı tabloları yorumlanıp hem toplulaştırılarak, hem de ayrı ayrı ileri ve geri bağlantı etkileri incelenmiştir. Turizmin alt sektörleri 2002 yılı girdi-çıkıtı tablolarında 3 alt sektör olarak gösterilirken, 1998 yılı girdi-çıkıtı tablolarında ise turizm sektörü oteller-lokantalar sektörü birleştirilmeden 4 ayrı sektör olarak verilmiştir. Çalışmamızda hem 1998 yılı hem de 2002 yılı girdi-çıkıtı tablolarındaki turizm alt sektörleri turizm sektörü olarak tarafımızdan birleştirilmiştir.

4.1.2.1. Girdi-Çıkıtı Tabloları

Bir ekonomiyi oluşturan tüm sektörler, faaliyetlerini sürdürebilmek için birbirleri ile sürekli alışveriş içerisindeyler. Sektörler arasındaki bu karşılıklı ilişkinin ekonominin bütünü içerisinde sayısal olarak incelenmesinin bir yolu da girdi-çıkıtı çözümlemesidir. En temel tanımıyla girdi-çıkıtı çözümlemesi, ekonomik yapıyı oluşturan üretim ve tüketim birimleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı ekonomi çapında çok sektörlü ve sayısal olarak inceleyen bir genel denge modelidir. Bu modellemenin temelini ise sektörler arası mal ve hizmet akışını gösteren girdi-çıkıtı tabloları ya da diğer bir adıyla endüstriler arası işlemler tablosu oluşturmaktadır (Altan ve Ediz, 2009: 81).

İster kapalı ekonomi, isterse açık ekonomi olsun bir ülkede ekonomi içerisinde bütün sektörler birbirleri ile girdi alış verışı içerisindeyler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu girdi alışverişini gösteren tablolara girdi-çıkıtı tabloları denmektedir.

Girdi-Çıktı tablosu satırlar ve sütunlardan oluşmaktadır. Tabloda satırlar sektörün ürettiği mal veya hizmetlerin kullanım yerlerini, sütunlar ise sektörün üretim için gereksinim duyduğu mal veya hizmetin kaynağının nereden sağladığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, söz konusu sektörün diğer sektörlerle sunduğu girdi miktarını göstermektedir. Herhangi bir sektörün sütununda yer alan değerler ise, ilgili sektörün üretim yapabilmek için diğer sektörlerden talep ettiği girdi miktarını göstermektedir (SNA, 2009: 514).

Girdi-çıkıtı tabloları 1999 yılında 97 sektör olarak yer almışken, 2002 yılında ise 59 faaliyet ve 59 ürün grubuna göre alıcı ve temel fiyatlarla arz kullanım tabloları hazırlanmıştır. Temel fiyatlarla hazırlanan arz ve kullanım tabloları sanayi teknoloji ve sabit ürün satışları varsayımlarına göre üründen-ürüne ve sanayiden-sanayiye simetrik girdi-çıkıtı tabloları hazırlanmıştır (TÜİK haber bülteni: 2002).

Tablo 4.2: 2002 Girdi-Çıktı Tablosu (Milyar TL)

	1	34	38	39	41	Toplam
1	7,296	0,7	1,276	0,1	0,2	28,983
34	0,13	0,541	0,3	0,4	0,02	2,623
38	0,04	0,3	0,1	0,28	0,2	2,186
39	0,6	0,902	0,52	3,791	0,67	19,505
41	0,1	0,2	0,9	0,28	0,16	1,677
Toplam	16,819	17,628	8,698	19,208	2,791	329,918
Toplam Ara Tüketim	18,926	18,421	8,999	22,150	3,164	342,465
GSKD	31,061	14,018	7,261	25,622	1,217	303,320
Toplam Üretim Değeri	49,988	32,439	16,260	47,770	4,382	645,785

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkıtı istatistikleri*, 2014

Verilerin kolaylığı açısından sektörler, TÜİK verilerinin alındığı 2002 yılı girdi-çıkıtı tablolarında olduğu gibi şu kodlar ile ifade edilmiştir: Tarım, avcılık ve

ilgili hizmet faaliyetleri (1), gıda ürünleri ve içecek imalatı (9), inşaat (34), oteller ve lokantalar (38), kara taşımacılığı ve boru hattıyla taşımacılık (39), havayolu taşımacılığı (41) kodlaması ile ve Gayri safi katma değer ise, (GSKD) kodlamasıyla tabloda belirtilmiştir. (Tablo 4.2).

TÜİK verilerinden alınan 2002 yılı girdi çıktı tablosuna göre sadeleştirdiğimiz tabloya göre, tablo 4.2’de belirtilen girdi-çıkıtı tablosunun oluşturulma mantığını şu şekilde açıklayabiliriz. Tarım sektörünü ele aldığımızda tarım sektörünün sütunu bize tarım sektörünün diğer sektörlerden kullandığı girdileri göstermektedir. Örneğin tarım sektörü karayolu taşımacılığı sektöründen 670 milyon TL girdi kullanmıştır. İlgili sütuna baktığımızda tarım sektörünün kullandığı toplam girdi miktarı 16,8 milyar TL’dir. Yine ilgili sütunda tarım sektörünün çalışanlara yaptığı ödemeler, üretim üzerindeki diğer net vergiler, üretim üzerindeki diğer vergiler, üretim üzerindeki diğer sübvansiyonlar, sabit sermaye tüketimi, işletme artığı, net işletme artığının toplamından oluşan gayri safi katma değer kalemi vardır. En nihayetinde ilgili sektörün kullandığı girdiler ile oluşturduğu Gayri safi katma değer toplamı o sektörün bir yıllık toplam üretimini vermektedir. Satırlar dikkate alındığında, tarım sektörünü incelersek ilgili sektörün diğer sektörlerle sunduğu girdi miktarlarını görebiliriz.

4.1.2.2. Turizm Sektörünün Doğrudan Geri ve İleri Bağlantı Etkilerinin 1998 Yılı Girdi Çıkıtı Analizi Tablosu İle İncelenmesi

Girdi- çıkıtı tablosu yardımıyla turizm sektörünün ileriye ve geriye doğru bağlantı katsayılarını ve endüstriler arası ekonomik etkilerini açıklayabilmek amacıyla, 1998 ve 2002 yılı Türkiye ekonomisi girdi-çıkıtı tabloları kullanılmıştır. Böylece turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve öneminin, diğer sektörlerle arasındaki üretim ilişkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Turizm sektörü incelenirken TÜİK’in sektörel ayrımları dikkate alınmıştır. Buna göre 1998 yılı girdi çıkıtı tablolarında turizm sektörü şu alt sektörler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

- Oteller, moteller, pansiyonlar, kamplarla diğer konaklama yerleri
- Lokanta, kahvehane, bar ve yeme-içme yerleri.
- Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler

- Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri.

Turizm ana sektörünün bu 4 alt sektörü girdi-çıkı tabloları yorumlanıp hem toplulaştırılarak, hem de ayrı ayrı ileri ve geri bağlantı etkileri incelenmiştir.

Tablo 4.3: 1998 Yılı Girdi-Çıkı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Diğer Sektörlerden Kullandığı Girdiler ('000 TL)

Sektörler	Oteller-Konaklama	Lokanta-Bar Yeme-İçme	Eğlence hizmetleri	Seyahat acenteleri
Tarım	43.622	82.528	20	635
Alkollü içecek	13.764	39.919	618	643
Elektrik dağıtım	31.776	43.787	7.448	1.391
Diğer sektörler				
Toplam nihai tüketim	581.014	947.433	230.557	565.098
Gayri safi katma değer	566.812	909.469	213.471	415.361
Toplam arz	1.262.771	2.004.342	604.678	994.526

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkı istatistikleri*, 2014

Turizm sektörünün 1998 yılında toplam arz miktarı 4,8 milyar TL olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm sektörünün yine aynı yıl diğer sektörlerden talep ettiği toplam ara malı miktarı ise 2,3 milyar TL olmuştur (Tablo 4.3). bu veriler yardımı ile turizm sektörünün 1998 yılı için geri bağlantı etkisini şu şekilde hesaplamak mümkündür.

$$TLB = \frac{X_{ij}}{X_j}$$

$$TLB = \frac{4,8 \text{ milyar TL}}{2,3 \text{ milyar TL}} = 0,477 \text{ birim}$$

Formülden hareketle turizm sektörünün 1 birim üretim yapabilmek için 0,477 birim girdiyi diğer sektörlerden kullanacağını söylemek mümkündür.

Tablo 4.4: 1998 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi ('000 TL)

Ürün	Ara Tüketim	Toplam kullanım
Oteller-Konaklama	141.390	1.262.771
Lokanta ve bar işl.	553.203	2.004.342
Seyahat Acenteciliği	29.157	994.526
Eğlence ve dinlenme	308.600	604.676

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkıtı istatistikleri*, 2014

$$TFL = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

Formülde X_{ij} , turizm sektörünün toplam ara malları arzını, X_i , ise turizm sektörünün üretim miktarını göstermektedir.

Turizm sektörünün 1998 yılı tablolarına göre verilen dört alt sektörünün toplam diğer sektörlerle sunduğu ara tüketim değerleri 1,03 milyar TL civarındadır. 1998 yılı toplam turizm üretim değeri ise daha önce belirttiğimiz gibi 4,8 milyar TL civarındadır (Tablo 4.4).

$$TFL = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

Formülden hareketle turizm sektörünün ileri bağlantı değerini,

$$TFL = \frac{1,03 \text{ milyon TL}}{4,8 \text{ milyar TL}} = 0,21 \text{ birim}$$

Bu değer bize turizm sektöründe meydana gelecek bir birimlik artışın, diğer sanayi dallarında 0,21 birimlik bir artış etkisi yaratacağı anlamına gelmektedir.

4.1.2.3. Turizm Sektörünün İkincil Ekonomik Etkilerinin 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablosu İle İncelenmesi

Turizm sektörünün ileri ve geri bağlantı etkilerini 1998 yılı girdi-çıktı tablosu ile incelerken, turizm alt sektörlerinin 4 ayrı sektörden oluştuğundan ve toplam sektör sayısının da 97 sektörlü bir yapıdan olduğunu belirtmiştik. Turizm sektörü 2002 yılı girdi-çıktı tablolarında 3 alt sektör olarak verilmişken toplam sektör sayısı da 59 ile sınırlandırılmıştır.

4.1.2.3.1. Turizm Sektörünün Doğrudan Geriye Bağlantı Etkisi

Girdi çıktı tablolarında sütun değerlerinde oluşan toplam değer ilgili sektörün geri bağlantı değerini göstermektedir. Sektörlerin geri bağlantı etkisinden kasıt diğer sektörlerden ne kadar ara malı kullandığıdır. Yani ilgili sektörün toplam üretimini gerçekleştirmek için diğer sektörlerden aldığı ara girdiler o sektörün geri bağlantı etkisini göstermektedir. Bu açıklamalardan hareketle, turizm sektörünün 1 birim üretim gerçekleştirebilmek için diğer sektörlerden ne kadarlık bir girdi aldığını incelediğimizde turizm sektörünün doğrudan geriye bağlantı değerine ulaşmış olacağız.

Tablo 4.5: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Diğer Sektörlerden Kullandığı Girdiler (‘000 TL)

Sektörler	Oteller-lokantalar	Eğlence hizmetleri	Seyahat acenteleri
Tarım	1.276.389	2.503	2.897
Gıda-içecek	2.518.461	20.566	10.809
Kimyasal madde	251.796	92.054	41.238
Mobilya imalat	124.883	16.606	21.951
Elektrik-gaz	463.791	60.597	24.277
Taşımacılık	582.416	106.744	1.348.725
Ticaret komisyonculuğu	381.737	35.197	59.342
Kişisel ve ev eşyalarının tamiri	459.497	34.325	33.494
Posta ve Telekomünikasyon	208.750	69.666	167.866
Mali aracı kuruluşların faaliyetleri	109.797	139.044	251.419
Diğer sektörler			
Toplam nihai tüketim	8.999.014	2.040.785	7.535.396
Gayri safi katma değer	7.261.090	2.817.203	6.940.703
Toplam arz	16.260.104	4.857.988	14.476.099

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkıtı istatistikleri*, 2014

Türkiye’de turizmin geriye bağlantı etkilerini yani diğer bir anlamda girdi analizini görmekteyiz. Turizm sektörünün 2002 yılı girdi-çıkıtı tablolarına göre toplam üretimi 35,5 milyar TL olarak görülmektedir (Tablo 4.5). Doğrudan geri bağlantı etkisi, yani girdi analiz formülünü şu şekilde ifade edebiliriz

$$TLB = \frac{X_{ij}}{X_j}$$

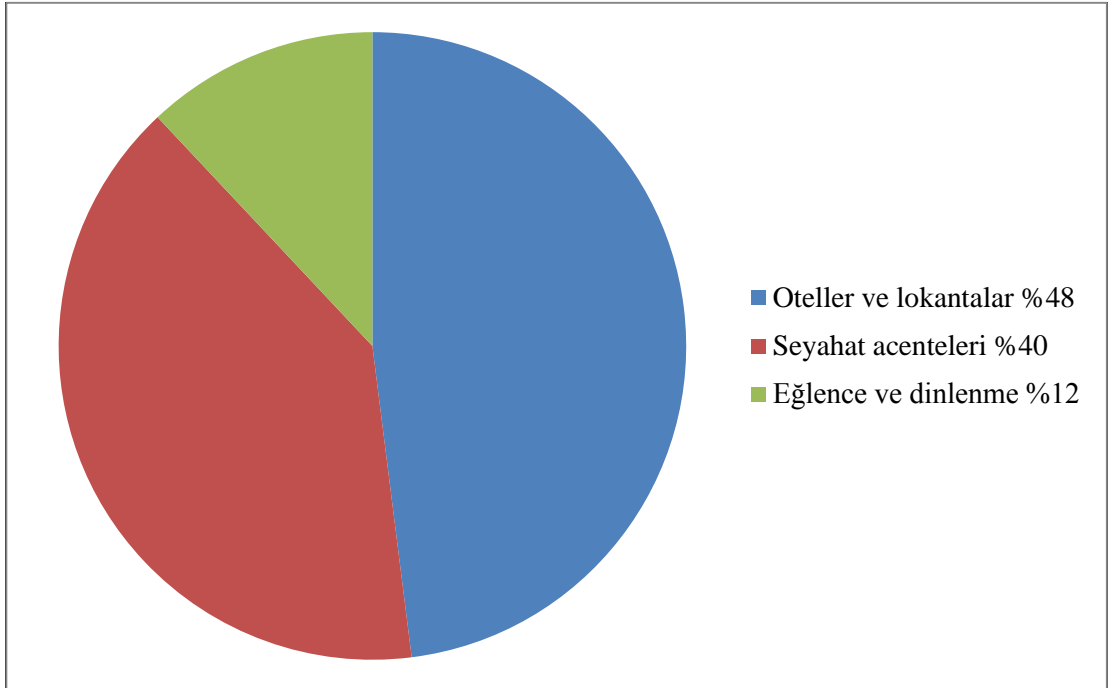
Turizm sektörünün diğer sektörlerden kullandığı toplam girdi miktarı 18,5 milyar TL’dir. Aynı zamanda turizm sektörünün 1 yıl boyunca ürettiği toplam üretimi 35,5 milyar TL’dir (Tablo 4.3).

$$TLB = \frac{18.575.195}{35.595.191} = 0,522 \text{ birim}$$

Turizm sektörünün 100 birim üretim yapabilmek için 52,2 birim girdiyi kendisinden ve diğer sektörlerden almalıdır. Bu değer ortalama sektör değerlerinin üstünde bir değerdir.

Daha öncede değindiğimiz gibi turizm sektörü, konaklama ve yiyecek içecek işletmeleri, destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri-seyahat acentelerinin faaliyetleri ve eğlence, dinlenme, kültür-sporla ilgili faaliyetlerden oluşmaktadır. Turizm sektörü, 2002 yılı girdi-çıktı tablolarına göre, diğer sektörlerden yaklaşık olarak 18,5 milyar TL'lik girdi almaktadır.

Şekil 4.4: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörlerinin Kullandığı Girdilerin Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak oluşturulmuştur), *Girdi-çıktı istatistikleri*, 2014

Turizm alt sektörleri incelendiğinde, diğer sektörlerden sağlanan girdi alımların % 48'i oteller ve lokantalar tarafından yapılırken, % 40'ı da seyahat acenteleri, %12'lik kısmı da dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler sahasında girdi olarak kullanılmaktadır. Yüzdesele veriler incelendiğinde en fazla girdiyi oteller ve lokantalar sektörü kullanmaktadır. Özellikler konaklama işletmelerinde her şey dâhil sistemlerle turistlerin işletmelerde konaklayıp vakit geçirmeleri ve konaklama

işletmelerinde yiyecek içecek tüketmeleri otelcilik sektörünün yüksek girdi kullanmasının en önemli sebebidir (Şekil 4.4).

4.1.2.3.2. Turizm Sektörünün Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi

Turizm sektörü, yıllık üretimini gerçekleştirmek için diğer sektörlerden mal girdisi kullandığı gibi diğer sektörlerle mal arz ederek ekonomik anlamda diğer sektörlerin üretimlerinde de bileşen olarak yer almaktadır.

Tablo 4.6: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi ('000 TL)

Ürün	Toptan Ticaret	Taşıma	Seyahat acenteleri	Eğlence	Toplam	Nihai Tüketim	Toplam kullanım
Otel ve lokanta	279.836	487.507	544.288	24.671	2.186.143	14.073.961	16.260.104
Seyahat Acente	327.222	4.450.129	2.960.299	65.449	10.669.152	2.049.998	14.476.099
Eğlence	494	30.174	7.359	690.735	2.015.755	2.672.281	4.857.988

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkıtı istatistikleri*, 2014

Turizm sektörünün toplam ara malları talebinin, turizm sektörünün toplam üretim miktarına oranlanmasıyla ileri doğru bağlantı katsayıları elde edilir. Böylece, diğer sanayilerin turizm sektöründen ne oranda ara malları talep ettiği belirlenebilir. 2002 yılı girdi-çıkıtı tablosuna göre, turizm sektörünün toplam bir yıllık üretimi yani çıkıtısı 35,5 milyar TL'dir. Turizm sektörünün toplam nihai tüketimi ise 18,7 milyar TL'dir (Tablo 4.6).

Turizm sektörünün doğrudan ileriye doğru bağlantı katsayısını şu formül ile hesaplayabiliriz.

$$TFL = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

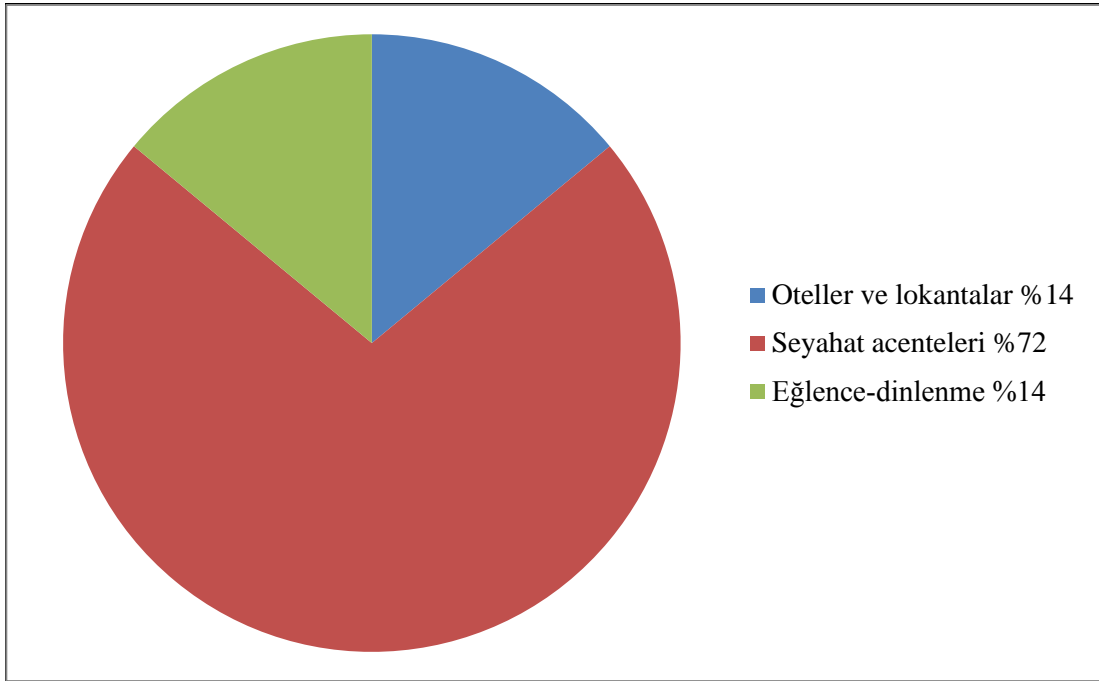
Formülde X_{ij} , turizm sektörünün toplam ara malları arzını, X_i , ise turizm sektörünün üretim miktarını göstermektedir.

Buna göre turizm sektörünün ileriye doğru bağlantı katsayısı,

$$TFL = \frac{18.796.240}{35.594.191} = 0,528$$

Olarak bulunur. İleriye doğru bağlantı katsayısı bize, turizm sektörünün üretimindeki 100 birimlik bir artışın, diğer sanayi dallarının üretiminde 52,8 birimlik bir artış etkisi yaratacağını gösterir.

Şekil 4.5: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörlerinin Sunduğu Çıktıların Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak oluşturulmuştur), *Girdi-çıktı istatistikleri*, 2014

Turizm alt sektörlerinin diğer sektörlerle sunduğu çıktı miktarların % 14'ü oteller ve lokantalar tarafından sunulurken, % 72'si seyahat acenteleri, %14'lük kısmı da dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler tarafından diğer sektörlerle arz edilmektedir. Özellikle seyahat acenteleri sektörünün yüksek çıktı arz etmesi Ulaştırma sektörünün seyahat acenteleri sektöründe yüksek girdi kullanmasından kaynaklanmaktadır (Şekil 4.5).

4.1.2.3.3. Turizm Sektörünün Girdi Alış Verişinin Yüksek Olduğu Sektörlerle İlişkileri

Turizm sektörünün geri ve ileri bağlantı etkilerinin yüksek olduğunu ve bu bağlantı etkilerinin toplam değerinin 1 birimi aştığını daha önceki bölümlerde incelemiştik. Turizm sektörü 2002 yılı girdi-çıkıtı tablosuna göre 54 sektörle girdi-çıkıtı alışverişinde bulunmakla birlikte en fazla girdi aldığı sektörleri gıda-ıcecek, tarım ve ulaştırma sektörleri oluştururken; en fazla çıkıtı sunduğu sektörleri ise ulaştırma, mali aracı kuruluşlar ve toptan-perakende ticaret sektörleri oluşturmaktadır.

4.1.2.3.3.1. Turizm Sektörünü Geriye Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Gıda-ıcecek ve Tarım Sektörleri İle İlişkileri

Turizm sektörünün en fazla girdi kullandığı sektörlerin başında sırasıyla TÜİK 2002 yılı girdi-çıkıtı tablosunda 9 nolu sektör olarak belirtilen gıda-ıcecek sektörü ile 1 nolu sektör olarak belirtilen tarım sektörüdür. 2002 yılı girdi-çıkıtı tablosu verilerine göre turizm sektörünün katma değer dâhil edildiğinde, toplam arz üzerinden bir yıllık toplam üretimini oluşturmak için tarım sektöründen aldığı girdiyi şu şekilde açıklayabiliriz.

$$TLB = 1,281 \text{ milyar TL} / 35,594 \text{ milyar TL} = 0,036 \text{ birim}$$

Rakamların ifade ettiği değerlerden de anlaşılacağı gibi, turizm sektörünün bir birimlik üretim yapabilmesi için tarım sektöründen 0,036 birimlik bir girdi almalıdır. Yani turizm sektörünün ürettiği toplam ürünler için tarım sektöründen %4'e yakın bir girdi almaktadır.

Turizm alt sektörleri içerisinde tarım sektöründen en fazla girdiyi oteller ve lokantalar sektörü kullanmaktadır. Oteller ve lokantalar sektörünün, toplam üretim üzerinden tarım sektöründen kullandığı girdiyi formüle edersek;

$$TLB = 1,276 \text{ milyar TL} / 16,260 \text{ milyar TL} = 0,078$$

Formülden de anlaşılacağı gibi, otelcilik sektörü her bir birimlik üretim için tarım sektöründen 0,078 birimlik bir girdi almaktadır. Böylece otelcilik sektörü

toplam üretiminin %8'i ne yakın bir kısmını tarım sektöründen girdi olarak kullanmıştır.

Burada turizm sektörünün toplam üretimi oteller, seyahat acenteleri ve eğlence hizmetleri sektörlerinin toplam üretimini ifade etmektedir. Bu değer, turizm sektörünün 2002 yılı verilerine göre oluşan toplam üretimi üzerinden oluşan değerdir. 2002 yılı verilerini göre turizm sektörünün kullandığı toplam ara malı miktarı 18 milyar TL civarındadır.

Turizm sektörü, talep ettiği aramalı miktarının önemli bir kısmını tarım sektöründen almaktadır.

$1,281 \text{ milyar TL} / 18,126 \text{ milyar TL} = 0,07$ birim girdiyi tarım sektöründen almaktadır.

Turizm alt sektörleri içerisinde, tarım sektöründen girdi talebi en yüksek sektör, 2002 yılı girdi-çıkı tablosunda 38 nolu sektör olarak belirtilen oteller ve lokantalar sektörüdür.

2002 yılı girdi-çıkı tablosunda oteller ve lokantalar sektörünün tarım sektöründen girdi talebi 1,276 milyar TL'dir. Yine aynı yıl oteller ve lokantalar sektörünün toplam ara malı talebi 8,999 milyar TL'dir. Bu verilere göre;

$1,276 \text{ milyar TL} / 8,999 \text{ milyar TL} = 0,14$ birim girdiyi oteller ve lokantalar sektörü tarım sektöründen kullanmıştır. Yani oteller ve lokantalar sektörünün talep ettiği toplam aramalı miktarının %14'ü tarım sektöründen girdi olarak kullanılmaktadır.

Turizm sektörünün katma değer dâhil, toplam arz üzerinden TÜİK 2002 yılı girdi-çıkı verilerine göre gıda-içecek sektörüyle olan ilişkisini inceleyecek olursak;

$$TLB = 2,549 \text{ milyar TL} / 35,594 \text{ milyar TL} = 0.071 \text{ birim}$$

Turizm sektörü ürettiği her bir birim için gıda ve içecek sektöründen 0.071 birimlik bir girdi kullanmaktadır. Yani turizm sektörü toplam üretiminin %7'sini gıda ve içecek sektöründen girdi olarak kullanmaktadır. Girdi-çıkı tablolarından da anlaşılacağı üzere turizm sektörü bu tablolarda oteller-lokantalar, eğlence-dinlenme hizmetleri ile destekleyici ve yardımcı ulaştırma hizmetleri-seyahat acenteleri olmak üzere 3 alt başlık içerisinde incelenmiştir. Şimdi bu 3 alt turizm sektörünün girdi analizlerini inceleyelim.

Oteller ve lokantalar sektörünün gıda-içecek sektöründen aldığı girdiyi şu şekilde açıklayabiliriz.

$$TLB = 2,518 \text{ milyar TL} / 16,260 \text{ milyar TL} = 0,156 \text{ birim}$$

Yani otelcilik sektörünün ürettiği her bir birimlik üretimin 0.15 birimini gıda ve içecek sektöründen girdi olarak almaktadır. Yani otelcilik sektörünü toplam üretiminin %15'ini gıda ve içecek sektöründen girdi olarak kullanmıştır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, 2002 yılı verilerini göre turizm sektörünün kullandığı toplam ara malı miktarı 18,126 milyar TL'dir.

Turizm sektörü, talep ettiği aramalı miktarının tarım sektöründen başka önemli bir kısmını da Gıda ve içecek sektöründen almaktadır.

2,549 milyar TL / 18,126 milyar TL = 0,14 birim girdiyi gıda-içecek sektöründen almaktadır.

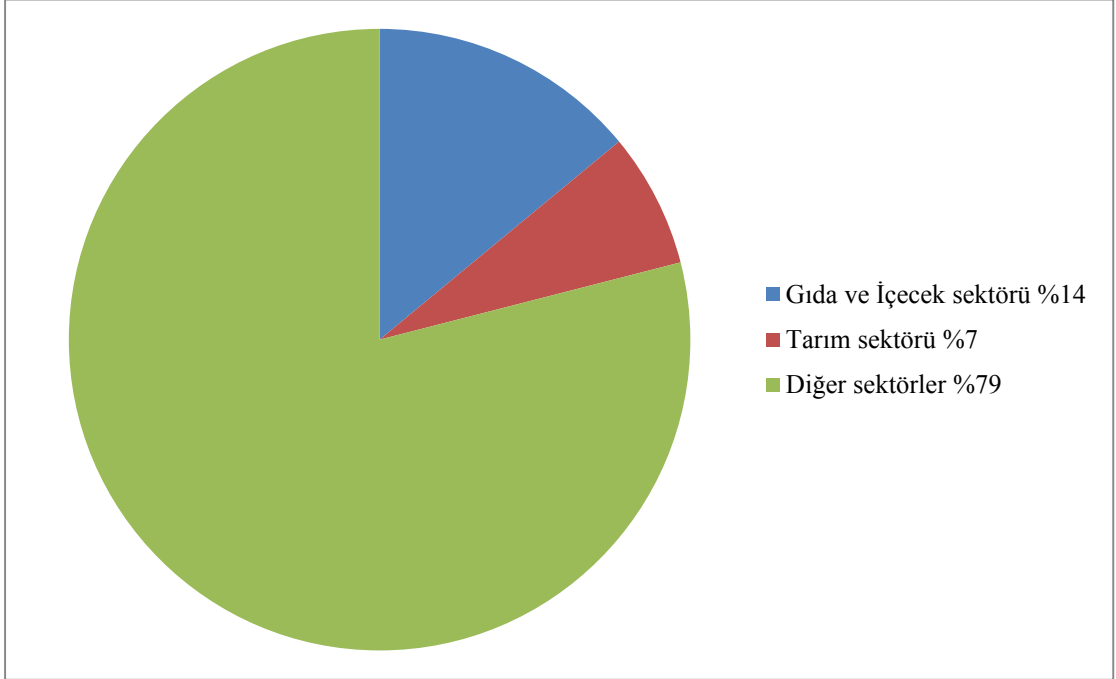
Turizm sektörünün talep ettiği toplam aramalı miktarının %14'ü gıda ve içecek sektöründen girdi olarak kullanılmaktadır.

Turizm alt sektörleri içerisinde, gıda ve içecek sektöründen girdi talebi en yüksek sektör, 2002 yılı girdi-çıkış tablosunda 38 nolu sektör olarak belirtilen oteller ve lokantalar sektörüdür.

2002 yılı girdi-çıkış tablosunda oteller ve lokantalar sektörünün tarım sektöründen girdi talebi 2,518 milyar TL'dir. Yine aynı yıl oteller ve lokantalar sektörünün toplam ara malı talebi 8,999 milyar TL'dir. Bu verilere göre;

2,518 milyar TL / 8,999 milyar TL = 0,28 birim girdiyi oteller ve lokantalar sektörü tarım sektöründen kullanmıştır. Yani oteller ve lokantalar sektörünün talep ettiği toplam aramalı miktarının %28'i tarım sektöründen girdi olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.6: Turizm Sektörünün Geriye Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Sektörlerle İlişkisi

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak oluşturulmuştur), *Girdi-çıkıtı istatistikleri*, 2014

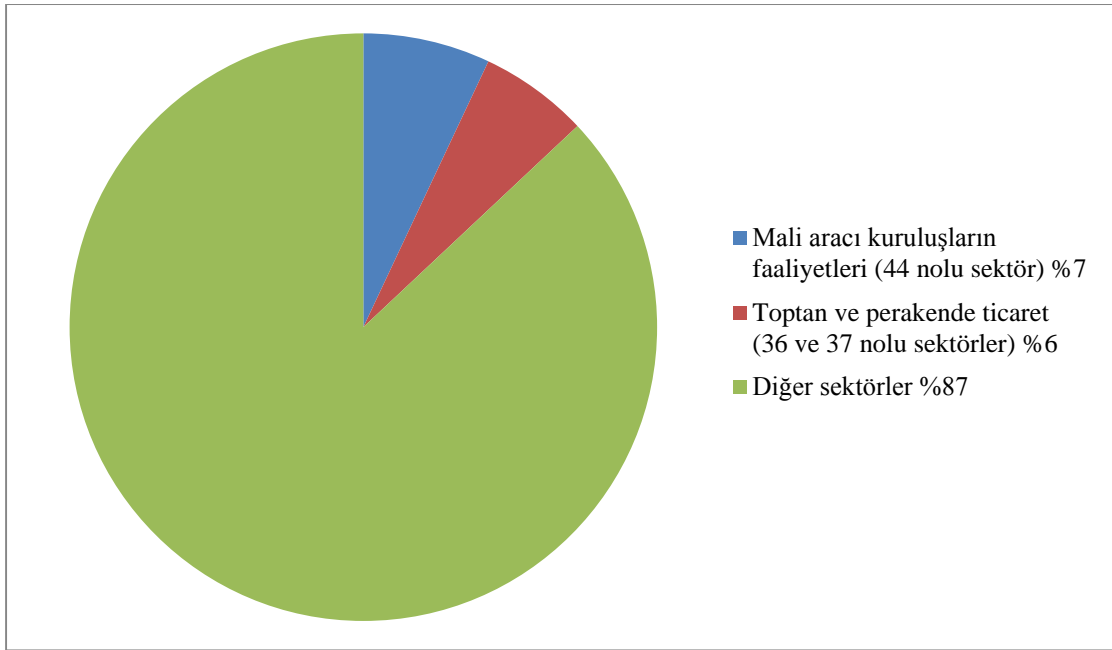
Turizm sektörünün 2002 yılı girdi çıktı tablosuna göre kullandığı toplam ara malı talebinin %14'ünü gıda ve içecek sektöründen, %7'sini tarım sektöründen ve %79'unu diğer sektörlerden girdi olarak kullanmaktadır. Bu değerler turizm sektörünün oluşturduğu katma değer hariç diğer sektörlerden kullandığı ara malları ifade etmektedir. Bu veriler ışığında turizm sektörünün en fazla girdi kullandığı sektör gıda ve içecek sektörüdür (Şekil 4.6).

4.1.2.3.3.2. Turizm Sektörünün İleri Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Mali Aracı Kuruluşlar ve Toptan-Perakende Ticaret Sektörleri İle İlişkileri

Turizm sektörünün en fazla çıktı sunduğu başka bir deyişle turizm sektöründen en fazla girdi talep eden sektörün ulaştırma sektörü olduğuna daha önce de değindiğimiz gibi ulaştırma sektörüdür. Ulaştırma sektörünün dünyanın her yerinde turizm sektörü ile bütünleşik olarak değerlendirilmesinden dolayı bu sektörü, turizm sektörünün girdi alış-verişinin yüksek olduğu diğer sektörlerden ayrı olarak inceleyeceğiz. Ulaştırma sektörü haricinde, 2002 yılı TÜİK girdi çıktı tablosuna göre,

turizm sektöründen en fazla girdi kullanan sektör, 2002 yılı TÜİK girdi-çıkıtı tablosunda 44 nolu sektör ile belirtilen sigorta ve emeklilik fonları hariç mali aracı kuruluşların faaliyetleri (977.387 TL girdiyi turizm sektöründen kullanıyor) sektörüdür. Bir diğer sektör, 36 ve 37 nolu sektörler olan toptan ve perakende ticaret sektörü ise turizm sektöründen 854.864 TL'lik girdi kullanmaktadır.

Şekil 4.7: Turizm Sektörünün İleri Bağlantı Etkisinin Yüksek Olduğu Sektörlerle İlişkileri

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak oluşturulmuştur), *Girdi-çıkıtı istatistikleri*, 2014

Diğer sektörlerin turizm sektöründen kullandığı ara mal 14,871 milyar TL değerindedir. Turizm sektörünün diğer sektörlerle sunduğu bu ara malı değerinin %7'si 2002 girdi-çıkıtı tablosunda 44 nolu sektör olarak belirtilen mali aracı kuruluşlar tarafından kullanılmakta iken %6'sı yine aynı tabloda 36-37 nolu sektörler olarak belirtilen toptan ve perakende ticaret sektörleri tarafından kullanılmaktadır. Bu değerler hane halkı harcamaları dikkate alınmadan sadece turizm sektöründen kullanılan ara mallar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Turizm sektöründen en fazla girdi kullanan sektörler sırası ile mali aracı kuruluşlar ve toptan-perakende ticaret

sektörleridir. Bu sektörler dışında kullanılan girdilerin %87'si başka sektörler tarafından kullanılmaktadır (Şekil 4.7).

4.1.2.3.3.3. Turizm Sektörünün Ulaştırma Sektörüne Etkileri

Turizm sektörü açısından bir yörenin turistik faaliyetlere açılabilmesi için öncelikle ulaşılabilir olması gerekmektedir. Turizm sektöründe meydana gelen talep artışı doğrudan ulaştırma sektöründeki artışı beraberinde getirmektedir. Bir yörenin turistik açıdan yüksek arz potansiyeli içermesi, o yörenin turizm açısından ulaşılabilir olduğu anlamına gelmemektedir. Yeterli altyapı ve ulaşım ağı kurulmadıkça turizm faaliyetleri başlamayacak ve dolayısı ile sektörel alışveriş olmayacaktır. Ulaştırma sektörünü üç başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: kara taşımacılığı, hava taşımacılığı ve deniz taşımacılığıdır. Ülkemizin üç tarafının denizlerle çevrili olması deniz yolu taşımacılığının gelişmesine olanak sağlamıştır. Yine ülkemizin uzun yıllardır ulaşım açısından karayolu taşımacılığına önem vermesiyle bu taşımacılık türünde Avrupa ülkeleri seviyesinde hizmetler vermesine olanak sağlamıştır. Hava yolu taşımacılığında ise son 10 yıl içerisinde ülkemiz Avrupa nezdinde hatırı sayılır bir yolcu artışı sağlanmıştır.

Girdi-çıkıtı tablolarının ulaşım sektörü ve turizm sektörünün incelenmesi şeklinde oluşturulmuş tabloya baktığımızda, ulaştırma sektörünün üç ana başlık altında incelendiğini görmekteyiz. Girdi-çıkıtı tablolarına demiryolu taşımacılığının alınmaması ülkemizin ulaşım politikalarıyla doğrudan ilgilidir. Yıllardır ihmal edilmiş demiryolu taşımacılığı özellikle turizm sektörü için yeterli girdiyi oluşturmamakta ve buna paralel olarak ta turizm sektöründen yeterli çıktı alamamaktadır. Bu bakımdan ulaştırma sektörü ile turizm sektörünün ilişkisi incelendiğinde demiryolu taşımacılığı çalışmamızın dışarısında bırakılmıştır.

4.1.2.3.3.3.1. Turizmin Ulaştırma Sektörü İçin Doğrudan Geriye Bağlantı Etkisi

Turizm sektörü, üretim faaliyetlerini devam ettirebilmesi için ulaştırma sektöründen yüksek miktarda girdi almaktadır. Doğası gereği müşterilerin yani turistlerin turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmet için turizm işletmelerinin kuruldukları yere gitmeleri ulaştırma sektörünü turizm sektörü için vazgeçilmez kılmaktadır.

Tablo 4.7: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Ulaştırma Sektörü İçin Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi ('000 TL)

Ürünler	Oteller-lokantalar	Eğlence dinlence	Dest. Ve Yrd. Ulaş. Seyahat acenteleri
Karayolu taşımacılığı	3.791.880	50.355	1.212.853
Suyolu	287.584	35.590	37.537
Havayolu	284.336	20.799	98.335
Toplam nihai tüketim	8.999.014	2.040.785	7.535.396
Gayri safi katma değer	7.261.090	2.817.203	6.940.703
Toplam arz	16.260.104	4.857.988	14.476.099

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkıtı istatistikleri*, 2014

Ulaştırma sektörü için uyarladığımız geri bağlantı girdi-çıkıtı tabloları incelendiğinde turizm sektörüne en fazla girdi sunan sektör kara taşımacılığıdır. Toplam turizm arzının 35,594 milyar TL olan miktarının 5,055 milyar TL olan girdisini karayolu taşımacılığı turizm sektörüne sunmaktadır (Tablo 4.7).

Geri bağlantı formülü karayolu taşımacılığı sektörüne uygulandığında;

$$TLB = \frac{X_{ij}}{X_j}$$

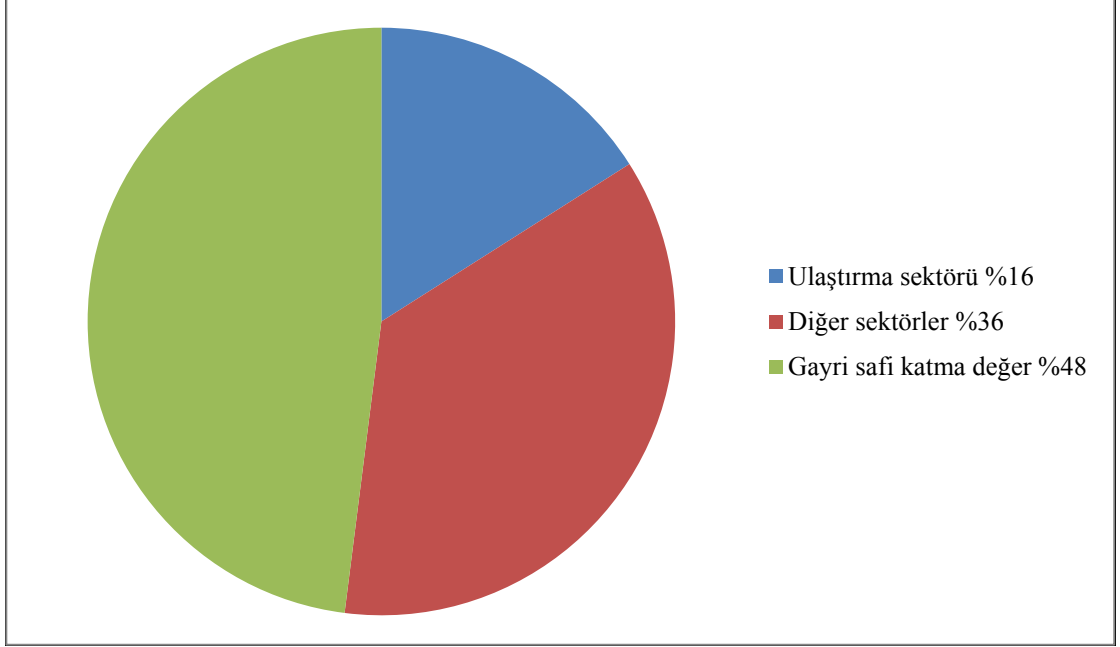
5,055 milyar TL / 35,594 milyar TL = 0,142 birim çıkmaktadır. Buradan hareketle turizm sektörünün her bir birimlik üretimi için karayolu taşımacılığından 0,14 birimlik bir girdi alması gerekmektedir. Turizm sektörünün diğer ulaşım bileşenlerinden aldığı girdiyi hesaplarsak, suyu taşımacılığından;

360,711 milyon TL / 35,594 milyar TL = 0,010 birim olarak buluruz. Yani turizm sektörünün her yüz birimlik üretimi için suyu taşımacılığından bir birim girdi almalıdır. Havayolu taşımacılığını ele alırsak;

403,470 milyon TL / 35,594 milyar TL = 0,011 birimlik bir değer buluruz. Bu da bize turizm sektörünün her yüz birimlik üretim için havayolu taşımacılığından 1,1 birim girdi alması gerektiğini göstermektedir. Karayolu taşımacılığından 0,14 birim, suyu taşımacılığından 0,010 ve havayolu taşımacılığından 0,011 birimlik girdi

kullanan turizm sektörünün ulaştırma sektöründen kullandığı toplam girdi 0,16 birime ulaşmaktadır.

Şekil 4.8: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Ulaştırma Sektöründen Kullandığı Girdi Miktarı

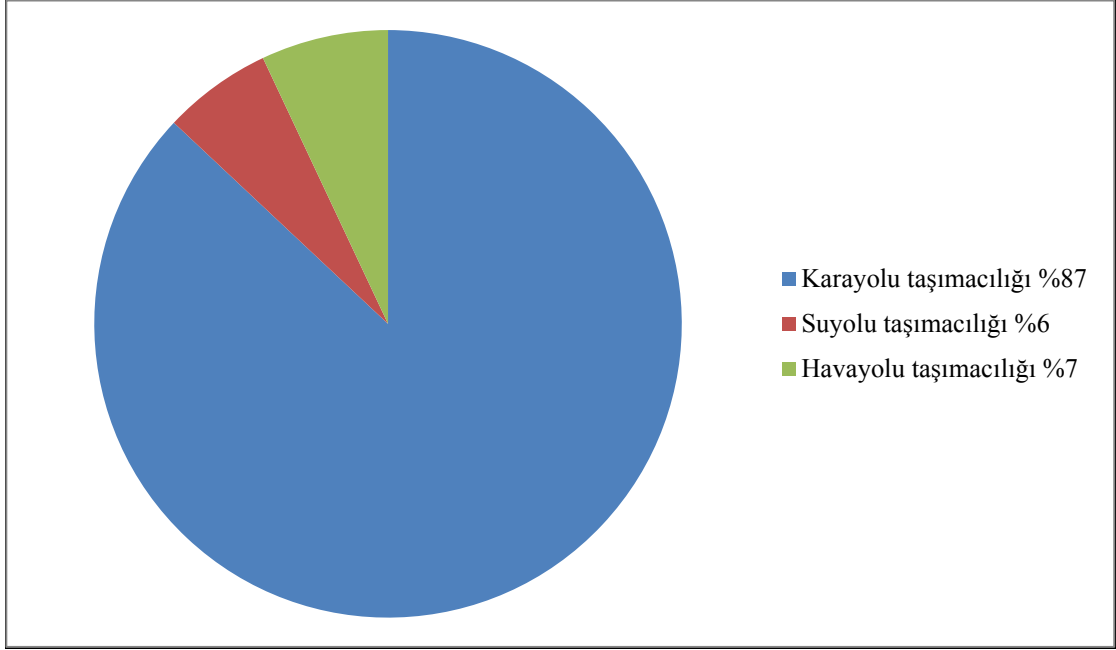

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak oluşturulmuştur), *Girdi-çıktı istatistikleri*, 2014

Turizm sektörünün ulaştırma sektöründen kullandığı girdi miktarı incelendiğinde, turizm sektörü 1 birimlik üretim gerçekleştirebilmek için ulaştırma sektöründen %16'lık bir girdi kullanmaktadır. Yine ulaştırma sektörü hariç tutulduğunda turizm sektörü diğer sektörlerden %36'lık bir girdi kullanmaktadır (Şekil 4.8).

Turizm sektörünün, ulaştırma alt sektörleri olan karayolu taşımacılığı, su yolu taşımacılığı ve havayolu taşımacılığından kullandığı ara girdileri yüzdesel olarak şu şekilde ifade edebiliriz.

Şekil 4.9: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Sektörünün Ulaştırma Alt Sektörlerinden Kullandığı Girdilerin Dağılımı

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak oluşturulmuştur), *Girdi-çıktı istatistikleri*, 2014

Turizm sektörü ulaştırma alt sektörleri içerisinde en fazla girdiyi %87 ile karayolu taşımacılığında kullanmaktadır. 2002 yılı girdi-çıktı tablolarına göre, turizm sektörünün ulaştırma alt sektörleri içerisinde yer alan su yolu ve havayolu taşımacılığında kullandığı girdiler oldukça düşüktür. Ulaştırma alt sektörlerinden havayolu taşımacılığında turizm sektörünün kullandığı girdi oranı %7, su yolu taşımacılığında kullanılan girdi ise sadece %6 civarındadır. Fakat artan turizm gelirleri ve buna paralel olarak gelişen taşımacılık türleri, bu oranların 2002 yılı girdi-çıktı tablolarından farklı olarak 2014 yılında havacılık lehine olumlu anlamda gelişimini ve ileriki yıllarda da gelişeceğini göstermektedir (Şekil 4.9).

Havayolu taşımacılığı bu anlamda incelenecek olursa; Devlet Hava Meydanları İşletmesi verilerine göre, Türkiye turizminin amiral ili olan Antalya'nın, son 10 yılda yolcu trafiği yaklaşık %170'lik bir artış göstermiştir. Bu da 2014 yılı için havayolu ulaşımının turizm sektörü için ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu ve ileriki yıllarda da bu önemin artacağını göstermektedir.

Turizm sektörünün 2002 girdi-çıktı tablolarında 3 ayrı sektör olarak gösterilen oteller-lokantalar, eğlence-dinlenme ve seyahat acenteleri sektörleri ile ulaştırma

sektörünün sektörel ilişkilerini inceleyelim. 2002 yılı verilerine bakıldığında özellikle oteller-lokantalar sektörü için karayolu taşımacılığının yüksek girdisi göze çarpmaktadır. Geri bağlantı formülüne göre;

$3.791.880/16.260.104 = 23.68$ birimlik bir rakam karşımıza çıkmaktadır. Yani otelcilik sektörü her 100 birimlik üretimi için karayolu taşımacılığında 23,68 birim girdi almalıdır. Otelcilik sektörünün ürettiği ürünün bileşenlerinin %23,68'i karayolu taşımacılığında gelmektedir.

Tablo 4.8: Türkiye Geneli Havayolu Taşımacılığı

TOPLAM YOLCU TRAFİĞİ					
2002 yılı aralık sonu			2013 yılı aralık sonu		
İç hat	Dış hat	Toplam	İç hat	Dış hat	Toplam
8.729.279	25.054.613	33.783.892	76.148.526	73.847.342	149.995.868

Kaynak: DHMİ (Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü istatistik verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Yolcu istatistikleri*, 2014

Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel müdürlüğünün son 12 yıllık Türkiye geneli yolcu trafiği verilerine bakıldığı zaman, 2002 yılında 33,7 milyon olan toplam yolcu sayısı 2013 yılında % 225'lik bir artışla yaklaşık 145 milyon rakamına ulaşmıştır. Çalışmamızda da belirttiğimiz gibi, artan bu değerler turizm sektörü ile bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken havayolu taşımacılığının artışının turizmden kaynaklı olduğunu göstermektedir (Tablo 4.8).

Tablo 4.9: Antalya İli Yolcu Trafiği

Havalimanı	YOLCU TRAFİĞİ					
	2002 yılı aralık sonu			2013 yılı aralık sonu		
Antalya	İç hat	Dış hat	Toplam	İç hat	Dış hat	Toplam
	584.077	9.750.874	10.334.951	5.526.485	21.492.138	27.018.623

Kaynak: DHMİ (Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü istatistik verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Yolcu istatistikleri*, 2014

Turizm sektörünün başkenti Antalya'da da 202 yılında 10 milyon kişi civarında olan yolcu trafiği 2013 yılında %370'lik bir artış göstererek 27 milyon kişi rakamına ulaşmıştır (Tablo 4.9).

Türkiye yolcu trafiğinden daha ciddi bir artış gösteren Antalya trafiği bize turizm sektörünün ülke ekonomisi için değerini daha da arttırdığını göstermektedir. Yani 2002 yılı girdi-çıkı analizinde incelediğimiz havayolu taşımacılığı ve yine bir bütün olarak incelediğimiz ulaştırma sektörü 2013 yılında turizm sektörü için daha da hayati bir rol üstlenmiştir. Turizm sektörünün ulaştırma sektöründen aldığı girdi ve yine bu sektöre sunduğu çıktılarda 2002 yılına göre çok ciddi gelişmeler yaşanmıştır.

4.1.2.3.3.2. Turizmin Ulaştırma Sektörü İçin Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi

Turizm sektöründe oluşturulan hizmetlerin sektörün bulunduğu bölgede tüketilmesi zorunluluğu turistlerin sektör bölgelerine gelmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan turistlerin turizm bölgelerine ulaştırılmasında turizm sektörü ile ulaştırma sektörü arasında işbirliği olduğundan söz edebiliriz.

Tablo 4.10: 2002 Yılı Girdi-Çıkı Tablolarına Göre Ulaştırma Sektörü İçin Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi ('000 TL)

Ürünler	Karayolu taşımacılığı	Suyolu Taşımacılığı	Havayolu	Toplam	Devlet-Hane halkı Nihai Tüketim	Toplam kullanım
Oteller Lokanta.	14.209	282.174	19.872	2.186.143	14.073.961	16.260.104
Eğlence Dinlenme	26.594	143	3.437	2.015.755	2.842.233	4.857.988
Seyahat Acente.	3.466.715	477.790	505.624	10.669.152	3.806.947	14.476.099

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkı tabloları*, 2014

Turizm sektöründe meydana gelen üretim artışının ulaştırma sektörünü nasıl etkilediğini incelediğimizde, turizm sektörünün alt dalı olan seyahat acenteleri sektörünün ulaştırma sektörüne ciddi miktarda çıktı sunduğunu görmekteyiz. Özellikle karayolu taşımacılığına 3,4 milyon TL'lik bir çıktı sunan seyahat acenteleri sektörü, karayolu taşımacılığının en fazla girdi kullandığı sektör olmuştur (Tablo 4.10).

Seyahat acenteleri sektörünün 1 birimlik üretiminin ulaştırma sektöründe yarattığı üretim artışını incelediğimizde,

$$TFL = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

$$TFL = \frac{4,450 \text{ milyar TL}}{14,476 \text{ milyar TL}} = 0.307 \text{ birim}$$

Birimlik üretim artışı görünmektedir. Yani seyahat acenteleri sektöründe meydana gelen bir birimlik bir artış ulaşım sektöründe 0,3 birimlik bir üretime vesile olmaktadır.

4.1.2.3.4. Sektör İçi Girdi Alış Verişi

Turizm sektörü diğer sektörlerden girdi alışverişi sağladığı gibi kendi alt sektörlerinden de girdi alıp bu sektörlerle çıktı sunmaktadır. Şüphesiz turizm alt sektörleri olan oteller ve lokantalar, seyahat acenteleri ve eğlenme-dinlenme hizmet sektörleri girdi-çıkıtı tablolarındaki diğer sektörlerden daha fazla kendi aralarında girdi-çıkıtı alış verişinde bulunurlar.

4.1.2.3.4.1. Sektör İçi İleri Bağlantı Etkisi

Turizm sektöründe meydana gelen bir birimlik üretim artışı diğer sektörlerde olduğu gibi kendi ana sektöründe ve kendi alt sektörlerinde de üretim artışına vesile olmaktadır. Turizm sektörü ne kadar gelişme kaydederse, diğer sektörlerle mal ve hizmet arzı da o oranda artacağından bahsetmiştik. Bu artış turizm dışındaki diğer sektörlerde bir artı oluşturmada evvel, önce kendi alt sektörlerinde etkisini gösterecektir.

Tablo 4.11: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörleri İçin Doğrudan İleri Bağlantı Etkisi ('000 TL)

Ürünler	Oteller- lokantalar	Seyahat acenteleri	Eğlence dinlenme	Toplam	Nihai Tüketim	Toplam kullanım
Oteller- lokantalar	14.209	544.288	24.671	2.186.143	14.073.961	16.260.104
Seyahat acenteleri	208.750	2.960.299	65.449	10.669.152	2.049.998	14.476.099
Eğlence dinlenme	1	7.359	690.735	2.015.755	2.672.281	4.857.988

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıkıtı tabloları*, 2014

Turizm sektörünün kendi alt sektörleri için ileri bağlantı etkilerini incelediğimizde oteller ve lokantalar sektörünün en fazla çıktıyı seyahat acenteleri sektörüne, seyahat acenteleri sektörünün en fazla çıktıyı kendi sektörüne ve eğlence sektörünün de en fazla çıktıyı yine kendi sektörüne verdiğini görmekteyiz (Tablo 4.11).

Otelcilik sektörünün seyahat acentelerine verdiği çıktı miktarı:

$$TFL = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

Formülü ile ifade edilmektedir. Turizm sektörü için ileri bağlantı formülünü alt sektörlerle sırası ile uyguladığımızda, otelcilik sektörünün en fazla çıktı sunduğu seyahat acenteleri sektörüne sunduğu çıktı miktarı,

$$\frac{544,288 \text{ milyon TL}}{16,260 \text{ milyar TL}} = 0,03 \text{ birim'dir.}$$

Otelcilik sektöründe meydana gelen bir birimlik üretim artışı seyahat acenteleri sektöründe 0,03 birimlik bir artışa vesile olmaktadır. Otelcilik sektörünün turizm alt sektörlerine sunduğu çıktı miktarı oldukça düşük seviyededir. Yani otelcilik sektöründe meydana gelecek üretim artışı diğer turizm alt sektörlerinde kuvvetli üretim artışına vesile olmamaktadır. Otelcilik sektörünün turizm alt sektörleri ile olan ileri bağlantı etkisi oldukça düşük seviyelerdedir.

Seyahat acentelerinin kendi sektörü olan seyahat acentelerine sunduğu çıktı miktarı ise:

$$\frac{2,960 \text{ milyar TL}}{14,476 \text{ Milyar TL}} = 0,20 \text{ birim}$$

Seyahat acenteleri sektöründe meydana gelecek 1 birimlik üretim artışı yine kendi sektörü olan seyahat acenteleri sektöründe 0,20 birimlik bir üretim artışı sağlamaktadır.

Çıktı alışverişinin kendi sektörüyle yoğun olduğu bir başka turizm alt sektörü de eğlence-dinlenme hizmetleri sektörüdür. Eğlence-dinlenme hizmetleri sektörünün kendi sektörüne sunduğu çıktı miktarı:

$$\frac{690,735 \text{ milyon TL}}{4,857 \text{ milyar TL}} = 0,14 \text{ birim}$$

Eğlence-dinlenme hizmetleri sektöründe meydana gelen 1 birimlik üretim artışı kendi sektörü olan eğlence-dinlenme sektöründe 0,14 birimlik bir üretim artışına yol açmaktadır. Yüzdesele olarak değerlendirdiğimizde, oteller ve lokantalar sektörü 100 birim üretim yaptığında kendi sektörüne 0,08 birim çıktı sunarken, seyahat acentelerine 3,3 birim, eğlence-dinlenme sektörüne 0,15 birim katkı sunmaktadır. Seyahat acenteleri sektörü 100 birimlik bir üretim yaptığında, oteller ve lokantalar sektörüne 1,44 birimlik, kendi sektörüne 20 birimlik, eğlence sektörüne 0,45 birimlik bir katkı sunmaktadır. Eğlence sektörü ise otelcilik sektörüne yok denecek kadar az çıktı sunarken, seyahat acenteleri sektörüne 0,15 birim, kendi sektörüne ise 0,14 birimlik çıktı sunmaktadır.

4.1.2.3.4.2. Sektör İçi Geri Bağlantı Etkisi

Turizm sektörünün geri bağlantı etkisinin, turizm sektörünün bir birim mal üretebilmesi için diğer sektörlerden kullandığı girdi oranını gösterdiğini daha önceki bölümlerde anlatmıştık.

Tablo 4.12: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablolarına Göre Turizm Alt Sektörlerinin Doğrudan Geri Bağlantı Etkisi ('000 TL)

Ürünler	Oteller-lokantalar	Seyahat acenteleri	Eğlence dinlence
Oteller-lokantalar	14.209	544.288	24.671
Seyahat acenteleri	208.750	2.960.299	65.449
Eğlence-dinlenme	1	7.359	690.735
Diğer sektörler			
Toplam nihai tüketim	8.999.014	7.535.396	2.040.785
Gayri safi katma değer	7.261.090	6.940.703	2.817.203
Toplam	16.260.104	14.476.099	4.857.988

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak sadeleştirilmiştir), *Girdi-çıktı tabloları*, 2014

Turizm alt sektörlerinin sektör içi ilişkileri incelendiğinde, turizm alt sektörlerinin yine kendi turizm alt sektörlerinden kullandığı girdilerin en fazla seyahat acenteleri sektörü tarafından kullanıldığı görünmektedir. Seyahat acenteleri 2002 yılında 4,857 milyar TL'lik bir üretim gerçekleştirmiş ve gerçekleştirdiği bu üretimin 2,967 milyar TL'lik kısmını turizm alt sektörleri olan kendi sektörü, otelcilik sektörü ve eğlence sektöründen girdi olarak kullanmıştır (Tablo 4.12).

Turizm sektörünün geri bağlantı formülünü tabloya uygularsak, geri bağlantı endeksini,

$$TLB = \frac{X_{ij}}{X_j}$$

Formülü ile ifade ederiz. Bu formülü sırasıyla turizm alt sektörleri içerisinde en fazla girdi kullanılan alanlara uyguladığımızda şu sonuçlara ulaşılmaktadır.

Oteller ve lokantalar sektörünün seyahat acentelerinden aldığı girdi miktarı tablo 4.10'a göre şu şekilde oluşacaktır:

$$\frac{208,750 \text{ milyon TL}}{16,260 \text{ milyar TL}} = 0,012 \text{ birim'dir.}$$

Oteller ve lokantalar sektörü 1 birim üretim yapabilmek için, ulaştırma sektöründen 0,012 birim girdi almalıdır. Oteller ve lokantalar sektörünün, turizm alt sektörleri ile ilişkisi incelendiğinde, geri ve ileri bağlantı etkileri düşüktür sonucuna

varılır. Buna rağmen diğer sektörlerden kullandığı girdi ve diğer sektörlerle sunduğu çıktı miktarı yüksektir.

Seyahat acenteleri sektörü incelendiğinde, seyahat acenteleri sektörü en fazla girdiği kendi sektöründen kullanmaktadır (Tablo 4.12).

$$\frac{2,960 \text{ milyar TL}}{4,857 \text{ milyar TL}} = 0,61 \text{ birim}$$

Yani seyahat acenteleri sektörü 1 birim üretim yaptığında kendi sektöründen 0,61 birim girdi kullanmaktadır. Bu rakam oldukça yüksek bir değerdir. Seyahat acenteleri sektörü kendi üretimini ne ölçüde arttırırsa kendi sektöründen kullandığı girdi de o ölçüde artacaktır.

Eğlence sektörü incelendiğinde, bu sektöründe seyahat acenteleri sektörü gibi en fazla girdiyi kendi sektöründen kullandığını görmekteyiz (Tablo 4.10).

$$\frac{690,735 \text{ milyon TL}}{14,476 \text{ milyar TL}} = 0,047 \text{ birim}$$

Eğlence sektörü 1 birim üretim yapabilmek için kendi sektöründen 0,047 birimlik bir girdi kullanmalıdır.

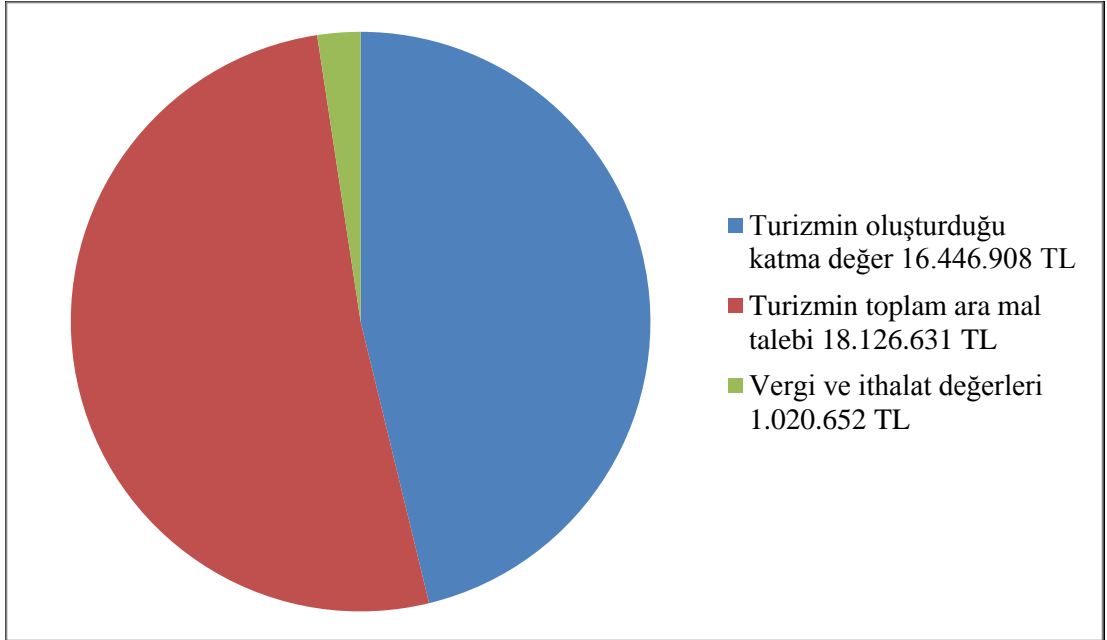
4.1.2.3.5. Turizm Sektörünün Oluşturduğu Katma Değer

Turizm sektörü dünyada ve ülkemizde ekonomiye kaynak aktaran ve özellikle istihdam anlamında önemli boşlukları dolduran önemli bir sektördür. Turizm sektörü girdi alış verişi yaptığı birçok sektörden hem ara malı almakta hem de ilgili sektörlerle ara malı sunarak ekonominin gelişmesine katkı sunmaktadır. Turizm sektörü bu faaliyetlerinin yanın da yıllık toplam üretiminin bir kısmını katma değer olarak ekonomiye sunmaktadır.

Bölgesel GSKD (Gayri Safi Katma Değer), bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin belli bir dönemde bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin (çıktı) değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler (ara tüketim) değerinin çıkarılması sonucu elde edilir.

Bu tanımdan hareketle katma değerin bir yıllık üretim sonucu ilgili sektördeki çıktı ile girdi arasındaki farktır. Örneğin bir sektörün bir yıllık toplam üretimi için 100 TL diğer sektörlerden ara mal alınmış, bu ara mallar, 200 TL ücretle çalıştırılan işçilerle işlenmiş ve ilgili vergiler devlete verildikten sonra 400 TL değerinde bir ürün ortaya konmuş olsun. Burada girdi 100 TL olarak ölçülür. İşyerinde çalışan işçilere ödenen ücretler girdi olarak değerlendirilmez. Çıktı ise 400 TL'dir. 300 TL'lik fark katma değeri oluşturur. Bu katma değerin 200 TL'sini çalışanlara ücret olarak ve devlete vergi olarak ödenir. Geri kalan 100 TL de artı değer yani kârdır.

Şekil 4.10: Turizm Sektörünün Oluşturduğu Katma Değer

Kaynak: TÜİK, (TÜİK istatistiki verileri kullanılarak oluşturulmuştur), *Girdi-çıkı tabloları*, 2014

2002 yılı girdi-çıkı tablosuna göre turizm sektörü toplam 35,5 milyar TL değerinde üretim yapmış, bu üretimin 18 milyar TL'lik değerini diğer sektörlerden girdi olarak kullanmış yani diğer sektörlerden ara mal olarak almıştır (Şekil 4.10). Turizm sektörünün oluşturduğu katma değer toplam üretiminin neredeyse yarısına eşittir. Turizm sektörünün oluşturduğu katma değerini yani 16,5 milyar TL'lik değerini, yaklaşık 5 milyar TL'lik kısmını turizm sektöründe çalışan iş görenlere yapılan ödemeler oluşturmaktadır. Turizm sektöründe oluşturulan katma değerinin %31'ini

çalışanlara yapılan ödemeler oluşturmaktadır. Turizm sektöründe oluşan toplam katma değerın %31'ini çalışanlara yapılan ödemelerden oluşmasının en önemli sebebi turizm sektörünün doğası gereği emek yoğun bir sektör olmasından kaynaklanmaktadır.

4.1.2.3.6. Ekonomi İçin Kilit Sektörün Belirlenmesi ve Turizm:

Dünya üzerindeki bütün ülkeler ekonomik anlamda bir büyüme gerçekleştirebilmek için çeşitli sektörler yatırım yapma ihtiyacı duyarlar. Gelişmiş ülkelerin ekonomik kaynakları gelişmekte olan ülkelere göre çok daha fazla olduğu için kilit sektör kavramı gelişmekte olan ülkeler için çok daha önemli bir kavramdır. Gelişmekte olan ülkeler sınırlı kaynaklarını yatıracığı sektörü belirlemek için daha titiz davranmalıdırlar. Ekonomiyi hem ileri hem de geri anlamda besleyen sektörlerin yatırım için öncelikli olarak seçilmesi ekonomik anlamda daha faydalı olacaktır.

Ekonomi içerisinde bir sektörün kilit sektör olup olmadığı değerlendirmesi konusunda ilk çalışmaları yapan Hirschman'a göre öncelikle bağlantı etkileri yüksek yani girdi-çıkıtı alışverişi yüksek olan sektörler bir ekonomi için kilit sektör konumundadırlar (Kweka, J.P., Morrissey, O. & Blake, A.T., 2001:21).

Kilit sektörü belirlemek için ileri-geri bağlantı etkileri değerlendirilerek dört farklı ayırım yapılmıştır.

- Hem ileri hem de geri bağlantı etkileri yüksek olan sektörler
- Geri bağlantı etkisi yüksek, ileri bağlantı etkisi düşük olan sektörler
- İleri bağlantı etkisi yüksek, geri bağlantı etkisi düşük olan sektörler
- Her iki bağlantı etkisi de düşük olan sektörler

Buradaki ayrıma bakılırsa sektörler yatırım yapılırken öncelikle kilit sektör belirlenmelidir. Sıralamaya bakılınca 1 numaradaki sektörlerin kilit sektör olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle 1 numaralı sektöre yatırım yapılmalı, daha sonra kaynak kalırsa 2 numaralı sektöre yatırım yapılmalıdır. 3 ve 4 numaradaki sektörlerin kilit sektör tarafından uyarılması beklenir (Aydoğuş, 2010:133).

Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere nazaran istihdam yaratmakta ve parasal gelir elde etmekte daha dikkatli davranmak zorunda olduklarından hangi sektörler yatırım yapmaları gerektiğini iyi tespit etmelidirler. Ekonomik kalkınma anlamında, ekonomiyi hem ileri hem de geri bağlantı olarak destekleyecek sektörler yatırım yapmak daha faydalı olacaktır.

Doğrudan ileri bağlantı etkileri yüksek olan sektörler, ürettikleri malları girdi olarak kullanan diğer sektörlerle arz imkânı sundukları için ekonomide önemli bir konuma sahiptirler (Özdemir ve Yüksel, 2006:6).

Doğrudan geri bağlantı etkisi yüksek olan sektörler, diğer sektörlerden daha fazla girdi kullanarak diğer sektörlerin daha fazla yatırım yapmalarını teşvik edeceklerdir.

İleri ve geri bağlantı etkilerinin ekonomi için önemli olan sonuçlarından biri de, ekonomik olarak hangi sektöre daha fazla yatırım yapılmasını kararlaştıracak kilit sektörün belirlenmesidir. İleri ve geri bağlantı endekslerinin her ikisi de 1'den büyük olan sektörler kilit sektör olarak tanımlanır (Özdil, Turdaliyeva ve Ganiyev, 2011:364).

Tablo 4.13: Sektörlerin Doğrudan İleri-Geri bağlantı Etkileri

Sektörler ve kodları	Doğrudan ileri bağlantı	Doğrudan geri bağlantı	Değerlendirme
Tarım (01)	0,582	0,332	İleri bağlantısı güçlü
Balıkçılık (03)	0,297	0,233	Düşük bağlantı
Madencilik (4-5-6-7-8)	2,640	0,383	İleri bağlantısı güçlü
Elektrik enerjisi (32)	0,790	0,630	Kilit sektör
İnşaat (34)	0,081	0,543	Geri bağlantısı güçlü
Turizm (38-42-57)	0,528	0,522	Kilit sektör
Ulaştırma (39-40-41)	0,498	0,437	Düşük bağlantı
Mali aracı kuruluşlar (46)	0,681	0,362	İleri bağlantı güçlü
Sağlık işleri (54)	0,057	0,479	Düşük bağlantı

Kaynak: Atan, 2011:68-69

Bir sektörün ileri ve geri bağlantı etkisine ilişkin değer 1'den büyük ise ilgili sektörün tüm sektörlerin ortalama bağlantı etkisinden yüksek bir etkiye sahip olduğunu, eğer bu değer 1'den küçük ise ilgili sektörün tüm sektörlerin ortalama bağlantı etkisinden daha düşük bir değere sahip olduğu söylenebilir (Aydoğuş,1988:42).

Turizm sektörünün doğrudan geri ve doğrudan ileri bağlantı etkilerinin her ikisinin de 0,5 değerinden yüksek çıkması ve toplam değerinin 1,05 çıkması turizm sektörünün ekonomi ve diğer sektörler için hayati bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Turizm sektörünün toplam değerinin 1,05 çıkması turizm sektörünün

hem yüksek girdi kullanan bir sektör olduğunu hem de diğer sektörlerle arz sunan bir sektör olduğunu gösterir (Tablo 4.13).

Kilit sektör belirlenirken hem ileri hem de geri bağlantı etkileri yüksek olan sektörlerle yatırım yapmak daha ekonomik olsa da, geri bağlantı etkileri yüksek olan sektörler ekonomiyi daha kolay hareketlendirirler. Bu sektörlerle olan nihai talep artışlarına ilişkin üretim artışları, geri bağlantı etki katsayısı büyük olan sektörlerde daha yüksektir (Yılancı, 2008:78).

Turizm sektörünün geri bağlantı etkisinin yüksek olması yani 0,522 birimlik bir değer olması, diğer sektörleri ve dolayısı ile ekonomiyi bir bütün olarak hareketlendirmektedir.

Doğrudan geri bağlantı ve doğrudan ileri bağlantı etkilerinin sektörler arası girdi ve çıktı alışverişi olduğunu görmüştük. Bunun yanında toplam ileri ve toplam geri bağlantı etkileri kavramları da sektörlerin ekonomik önemini tespiti açısından önemlidir.

Toplam ileri bağlantı etkisi, tüm sektörlerle olan nihai talepte birer birim değişme olduğunda ilgili sektörün üretiminde ne kadar değişme olacağını göstermektedir. Burada nihai talebin, diğer sektörler tarafından talep edilen miktarları (ara talep) kapsamadığı, yalnızca bunun dışında kalan ve nihai tüketiciler tarafından o maldan talep edilen miktarı tanımladığı unutulmamalıdır (Türkiye kalkınma bankası,2008:6).

Tablo 4.14: Turizm Sektörleri Toplam Bağlantı Etkileri

Turizm sektörünün bağlantı etkileri	Turizm sektörü toplam	Oteller-lokantalar (sektör 38)	Seyahat acenteleri (sektör 42)	Eğlence-Dinlenme ile ilgili faaliyetler (sektör 57)
Doğrudan geri bağlantı	0,52	0,93	0,73	0,66
Doğrudan ileri bağlantı	0,53	0,12	0,45	0,20
Toplam geri bağlantı	2,38	3,19	2,78	2,49
Toplam ileri bağlantı	3	1,39	2,46	1,40
Dolaylı geri bağlantı	1,86	2,26	2,07	1,83
Dolaylı ileri bağlantı	2,47	1,19	2,01	2,20

Kaynak: Yılancı, 2011:84.

Turizm sektörünün toplam ileri bağlantı endeks değeri 3 olarak hesaplanmıştır. Bu değer turizm sektörünün doğrudan diğer sektörler sunduğu çıktıya ek olarak dolaylı yönlerden de diğer sektörler sunduğu katkı eklenerek bulunmuş bir değerdir. Yani turizm sektörü doğrudan etkinin yanında dolaylı olarak ta diğer sektörler çıktı sunmaktadır (Tablo 4.14).

Toplam geri bağlantı etkileri, bir sektörün üretimine olan nihai talebin 1 birim(örneğin 1 milyon lira) artması durumunda, ekonomide toplam üretimin ne kadar artacağını gösterir. Başka bir deyişle, tek bir sektördeki ekonomik canlanmanın ülke ekonomisinde yol açacağı toplam üretim artışlarının bir göstergesidir (İzmir Kalkınma Ajansı & Ege Üniversitesi İİBF, 2012:13).

Turizm sektörünün, üretimini gerçekleştirebilmek için doğrudan diğer sektörlerden girdi aldığına daha önceki bölümlerde değinmiştik. Turizm sektörü doğrudan girdi almanın yanı sıra diğer sektörlerden dolaylı yönlerde de girdiler kullanmaktadır. Turizm sektörünün toplam geri bağlantı değeri olan 2,38 değeri turizm sektörünün dolaylı girdi talebinin de olduğunu ve bu vesileyle de ekonomiyi desteklediği görülmektedir (Tablo 4.14).

4.1.2.4. Türkiye Turizm Sektörünün 1998 ve 2002 Girdi-Çıktı Analiz Tabloları İle Doğrudan İleri ve Geri Bağlantı Etkilerinin Karşılaştırılması

Turizm sektörünün ekonomik etkinliğini ölçmek için yararlanılan girdi çıktı tablolarından en son yayınlanan 1998 ve 2002 yılı verilerini karşılaştırmakta ekonomik olarak fayda vardır. Turizm sektörü 1998 yılı girdi çıktı tablolarında, (76) nolu sektör olarak oteller ve konaklama işletmeleri, (77) nolu sektör olarak lokanta ve barlar, (82) nolu sektör olarak seyahat acenteleri ve (94) nolu sektör olarak eğlence-dinlenme sektörleri adı altında dört ayrı sektör olarak incelenmiştir. 2002 yılı girdi çıktı tablolarında ise, turizm sektörü 3 alt sektör olarak incelenmiştir. Bu sektörler, (38) nolu alt sektör olan oteller ve lokantalar, (42) nolu alt sektör olarak verilen seyahat acenteleri ve (57) nolu alt sektör olarak verilen eğlence-dinlenme hizmetleri sektörleridir. 1998 yılında otelcilik sektörü lokantacılık sektöründen ayrı olarak incelenmişken 2002 yılında otelcilik ve lokantacılık sektörü tek sektör olarak ele alınmıştır. 1998 yılında turizm sektörünün geri bağlantı etkisi 0,477 birim iken, 2002

yılında bu değer 0,528 birime yükselmiştir. Yani turizm sektörü ekonominin diğer sektörlerinden aldığı girdi miktarıyla ekonomiyi ciddi anlamda etkilemeye devam etmiştir. Turizm sektörünün ileri bağlantı etkisi incelendiğinde ise, 1998 yılında turizm sektörünün ileri bağlantı etkisi 0,210 birim iken, bu etki 2002 yılında 0,528 birime yükselmiştir. Bu durum, turizm sektöründen girdi kullanan sektörlerin sayısının arttığını ve bu sektörlerin turizm sektöründen mal talebinin arttığı anlamına gelmektedir. Ayrıca 1998 yılında 4,8 milyar TL olan turizm gelirleri çok ciddi bir ilerleme kaydederek 2002 yılında 36 milyar TL civarına yükselmiştir.

4.1.3. Turizm Sektörünün İkincil Ekonomik Etkilerinin 1998, 2002 ve 2014 Yılları İle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi

Turizm sektörünün diğer sektörlerden ara malı talep etmesini ve bu sektörlerle çıktı arz etmesini inceleyen sistemin girdi çıktı analizi olduğundan daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. Çalışmamızda turizm sektörünün diğer sektörlerden mal talebi sonucu oluşan geri bağlantı katsayısı 0,522 olarak hesaplanmıştır. Yine turizm sektörünün diğer sektörlerle mal arzını oluştururken ileri bağlantı etkisini 0,528 olarak bulmuştuk. Turizm sektörünün ileri ve geri bağlantı etkileri sonucu oluşan toplam etkisi,

$$0,522 \text{ birim} + 0,528 \text{ birim} = 1,150 \text{ birimdir.}$$

Turizm sektörüne yatırılan her 1 TL'lik harcama diğer sektörlerin ve hane halkının harcamaları ile 2,15 birimlik bir ekonomik etki yaratmaktadır. Turizm sektörünün 2002 yılı girdi çıktı verileri ışığında toplam ekonomik etkisini 2,15 birim olarak ifade etmek mümkündür. Turizm sektörünün 2002 yılı girdi çıktı tablolarına göre en fazla girdi kullandığı sektörleri, tarım, gıda-içecek ve ulaştırma sektörü olarak tanımlamıştık. Aynı zamanda en fazla çıktı sunduğu sektör ise yine ulaştırma sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır. 2002 yılı verileri ışığında karşımıza çıkan turizmin girdi alışverişinin yüksek olduğu bu sektörler 2014 yılında da muhtemelen turizm için yine en önemli sektörler olacaktır. Çünkü konaklama (otelcilik) sektörü doğası gereği her zaman en yüksek girdiyi tarım ve gıda-içecek sektörlerinden alacaktır. Günümüzde özellikle hava yolu taşımacılığında Türkiye'nin oldukça mesafe aldığı görünmektedir. Çalışmamızda havayolu taşımacılığının 2002 yılından 2014 yılına

kadar yaklaşık 10 kat artması, seyahat acenteleri sektörünün olmazsa olmazı konumundaki ulaştırmanın payını da, karayolu taşımacılığında havayolu taşımacılığına yönlendirmiştir. Özellikle Antalya, Muğla gibi turistik yörelerde bulunan havalimanlarındaki inanılmaz artış turizm sektörünün havayolu taşımacılığında girdi-çıkıtı payını arttırdığını, bir bütün olarak ta ulaştırma sektörü üzerindeki payını arttırdığını bize göstermektedir.

Turizm sektörünün 1998 yılı girdi çıkıtı analizini incelediğimizde, doğrudan geri bağlantı etkisinin 0,477 birim olduğunu hesaplamıştık. Aynı yıl çalışmamızda turizm sektörünün doğrudan ileri bağlantı etkisi 0,210 birim olarak hesaplanmıştır. Turizm sektörünün 1998 yılı toplam bağlantı etkisi,

$$0,477 \text{ birim} + 0,210 \text{ birim} = 0,687 \text{ birim} \text{ olmaktadır.}$$

Girdi çıkıtı analizini değerlendirdiğimiz 1998 yılında, turizm sektörüne yatırılan her 1 TL'lik harcama diğere sektörlerin ve hane halkının harcamaları ile 1,687 birimlik bir ekonomik etki yaratmaktadır.

Turizm sektörünün ikincil ekonomik etkilerini inceleyen ve girdi-çıkıtı analizi ile pek çok noktada benzerlik gösteren diğere bir hesaplama yöntemi türü de çarpan analizidir. Çarpan analizinin turizmin çoğaltan etkisi olduğunu incelemiştik. Turizm sektöründen 2014 yılında elde edilen toplam gelire ek olarak, diğere sektörlerden alınan ara mallar ve hane halkı harcamaları dâhil edilerek elde edilen ikincil gelirler ile 2014 yılı toplam turizm çarpanını 2,66 birim olarak bulmuştuk. Girdi çıkıtı analizinden başka turizm sektörünün ikincil etkilerini ölçen başka bir çalışma olan çarpan analizi sonucu elde ettiğimiz 2,66 birimlik değere bize turizm sektörünün ekonomik etkinliğini geçmiş dönemlere göre daha da arttırdığını göstermektedir.

Turizm sektörünün, ikincil ekonomik etkilerini incelediğimiz 1998 yılı, 2002 yılı ve 2014 yılı girdi çıkıtı ve çarpan analizleri ile turizm sektörünün çoğaltan katsayısının sürekli arttığını görmek mümkündür. Daha öncede belirttiğimiz gibi girdi-çıkıtı analizi diğere sektörlerden mal talep ederek geri bağlantı etkisi oluştururken, diğere sektörlerle mal arz ederek ve hane halkı harcamaları ile birlikte ileri bağlantı etkisi yaratmaktadır. Toplam turizm çarpan etkisi ise, turizm sektörünün doğrudan harcamalarına ilave olarak diğere sektörlerden ara malı talebi ile oluşan dolaylı etkiler ve hane halkı harcamalarından oluşan uyarılmış harcamalarının toplamının doğrudan

turizm gelirlerine oranlanması ile bulunmaktadır. Turizm çarpanı matematiksel olarak,

$$\text{Toplam turizm çarpanı} = \frac{\text{Doğrudan etkiler} + \text{Dolaylı etkiler} + \text{uyarılmış etkiler}}{\text{Doğrudan etkiler}}$$

İfade etmek mümkündür.

Bu veriler ışığında turizm sektörünün,

1998 yılı toplam ikincil etkileri, 1,687 birim (Girdi-çıktı analizi ile)

2002 yılı toplam ikincil etkileri, 2,15 birim (Girdi-çıktı analizi ile)

2014 yılı toplam ikincil etkileri, 2,66 birim (Çarpan analizi ile)

olarak karşımıza çıkmaktadır.

Verilerden de anlaşılacağı gibi turizm sektörünün ikincil ekonomik etkilerini veren katsayılar yıllar itibari ile sürekli artan eğilimdedir. Turizm sektörüne yapılan yatırımlar ekonomik olarak diğer sektörleri de olumlu etkilemekte ve piyasada parasal döngüyü arttırmaktadır.

5. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde turizm, sanayileşmiş ülkelerde birçok kişi için bir yaşam biçimi ve tüketim şeklini almıştır. Sanayileşmiş ülkelerin nüfusunun yarısından fazlası yabancı ülkelere yılda en az bir kez seyahat etmektedir. Bu sebeple, turizmin yirminci yüzyıla damgasını vurduğu gibi yirmi birinci yüzyıla da damgasını vuracağı beklenmektedir. Turizm, ülke ekonomilerine birçok açıdan katkıda bulunma potansiyeli olan ve “bacasız sanayi” olarak ekonomide lokomotif görevi gören önemli bir sektördür. Türkiye için turizm gelirlerinin, dış ticaret açığının giderilmesinde vazgeçilmez bir kaynak teşkil ettiği bilinmektedir. 2000’li yıllardan günümüze kadar Türkiye’de turizm adına yatırım, gelir ve tanıtım anlamında büyük gelişmeler olmuştur. Bu sevindirici gelişmeler reel ekonomiye de olumlu yansımış ve turizmin çarpan etkisi diğer sektörleri de olumlu etkilemiştir.

Turizm sektörü, faktör piyasaları açısından değerlendirildiğinde özellikle emek gücü yüksek olan ülkemiz açısından önemli sonuçlar yaratmaktadır. Sektörde emeğe yapılan ödeme paylarının, hem gayri safi katma değer hem de üretim miktarlarıyla ilişkilendirilmesi sonucu bulunan katsayılar, turizm sektörünün emek-yoğun bir yapıda olduğunu göstermektedir. Turizm sektörünün milli gelirimiz ve ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri dikkate alındığında, sektörün daha fazla geliştirilmesi, ekonomik anlamda verimlilik ve katma değerinin artırılması için sektörel sorunlara yönelik olarak önlemlerin alınması gerekmektedir.

Turizm sektörünün ortaya çıkardığı gelir, ödemeler gücü üzerindeki etkisi ve dünya ticaretindeki önemli yeri gibi etkiler, bu sektör ile bağlantılı olduğu diğer sektörlerin ekonomik boyutunun incelenmesini, tartışılmasını ve yapılacak planlamalarda dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Turizm sektöründe meydana gelen bir birimlik üretim artışının diğer sektörlerin girdi-çıkıtı durumunu ekonomik olarak bir kartopu misali etkilediği unutulmamalı ve bu doğrultuda adımlar atılmalıdır.

Turizm sektörünün önemini vurguladığımız yukarıdaki cümlelerden de anlaşılacağı üzere, turizm sektörü Türkiye ekonomisi için vazgeçilmez bir değere

sahiptir. Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi için ne denli önemli olduğu tez çalışmamızdaki girdi-çıkıtı analizi ve çarpan yöntemi ile vurgulanmıştır. Turizm sektörünün ikincil ekonomik etkilerinin doğrudan ekonomik etkilerinden daha da büyük etkiler yarattığından bahsetmiştik. 2014 yılı verilerine göre, dünyanın gelişmiş 8 ekonomisi içerisinde Türkiye'nin turizm çarpan değeri ortalamanın üzerinde bir değer olan 2,66 birim olarak bulunmuştur. 2013 yılında ise Türkiye'nin toplam turizm çarpan değeri 2,7 birim olarak bulunmuştur. Bu değer turizm sektöründe elde edilen yıllık bir birim gelirin ekonomi içerisinde döngüsel olarak artarak 2,7 birimlik bir değere ulaştığını göstermektedir. Bu veriler Türkiye'nin turizm gelirlerinin, ekonomi içerisindeki ikincil etkilerinin oldukça büyük olduğunun göstergesidir. Ekonomik verimliliği ölçen başka bir yöntem olan ve sektörel etkinliğinin belirlenmesinde yıllardır kullanılan girdi-çıkıtı (ileri-geri) analiziyle oluşturulan veriler ışığında çalışmamızda şu sonuçlara varılmıştır. Ekonomi içerisindeki sektörler her 1 birimlik üretim için diğer sektörlerden girdi alıp yine diğer sektörler çıkıtı arz ederler. 2002 yılı girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak oluşturulan hesaplamamızda turizm sektörünün ve yine turizm alt sektörlerinin bağlantı etkileri incelenmiştir. Turizm sektörünün doğrudan geri bağlantı katsayısı 0,522 olarak bulunmuştur. Bu değer bize turizm sektörünün her 100 birimlik üretim için 52,2 birim girdiyi ilişkide bulunduğu sektörlerden aldığını göstermektedir. Çalışmamızda turizm sektörünün ileri bağlantı katsayısı 0,528 olarak bulunmuştur. Yani turizm sektörü 100 birim üretim yaptığında diğer sektörler 52,8 birim çıkıtı arz etmektedir. Başka bir deyişle, turizm sektörü 100 birimlik üretim gerçekleştirdiğinde, diğer sektörler turizm sektöründen 52,8 birimlik girdi kullanmaktadır. Turizm sektöründe meydana gelecek üretim artışı diğer sektörler çıkıtı olarak yansımaktadır. İleri ve geri bağlantı değerleri bize turizm sektörünün hem mal talep ettiği hem de mal arz ettiği sektörleri etkilemekte ve böylece ekonomiyi kalkındırdığını göstermektedir. Girdi-çıkıtı analizi sektörler arası bağımlılığın rakamsal boyutlarını ifade etmede son derece etkili bir yöntemdir. Turizm, ekonomide 54 sektörden doğrudan girdi kullanarak bu sektörleri uyarırken, aynı zamanda 50 dolayında sektöre çıkıtı sunarak bu sektörler mal ve hizmet arz ederek bu sektörlerin ara malı talebini karşılamaktadır (TÜİK Haber bülteni, 2002).

Turizm sektörünün geri bağlantı etkisinin yüksek olmasından dolayı diğer sektörlerden yüksek miktarda girdi kullandığı gözlemlenmektedir. TÜİK 2002 yılı

girdi-çıkıtı tablosu incelendiğinde, gıda sektörünün ara malı satışlarının % 20'sinin ve tarım sektörünün ara malı satışlarının %14'ünün turizm sektörüne yöneldiği gözükmeğdir. Turizm sektörünün ekonominin diğere sektörlerine çıkıtı arzı açısından değerelemlendiğimizde, turizm sektörü, ürettiğinin % 15'ini diğere sektörlerle girdi olarak verdiğı gözlemlenmeğdir. En yüksek etki; ulaştırma, haberleşme, toptan perakende ticaret, eğlence kültür hizmetleri, gayrimenkul ve diğere iş faaliyetleri ile sosyal güvenlik, eğitim hizmetleri ve inşaat sektörlerinde gerçekteşmeğdir.

Turizm alt sektörleri açısından bir değerelemlendirme yaptığımızda, oteller ve lokantalar sektörü girdilerinin %97'sini turizm dışından alıp çıkıtısının %66'sını diğere sektörlerle sunduğı görünmeğdir. Diğere sektörlerden en fazla girdi kullanan ve aynı zamanda diğere sektörlerle en fazla çıkıtı sunan turizm sektörü oteller ve lokantalar sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğere turizm alt sektörü olan seyahat acenteleri sektörü girdilerinin %50'sini turizm dışından alıp çıkıtısının %65'ini diğere sektörlerle sunmaktadır. Eğlence ve dinlenme faaliyetleri sektörü ise girdilerinin %60'ını turizm sektörleri dışındaki diğere sektörlerden alıp, %65'ini diğere sektörlerle çıkıtı olarak sunmaktadır. Turizm sektörünün sektör içi faaliyetleri değerelemlendirildiğinde, seyahat acenteleri sektörü, kendisinden en fazla girdi alan sektördür. Kendisinden en fazla girdi alan ikinci turizm alt sektörü ise eğlence ve dinlenme sektörüdür. Oteller ve lokantalar sektörü ise, kendisinden en az girdi alan sektördür. Turizm, en fazla çıkıtıyı ise, karayolu ve havayolu taşımacılığına vermektedir.

Yapılan araştırmamız sonucunda turizm sektörünün diğere sektörlerden hem girdi alıp hem de diğere sektörlerle çıkıtı arz ederek ekonomiyi bir bütün olarak etkilediğı söylenebilir. Bundan sonraki dönemlerde de turizm sektörünün bu ekonomik etkinliğı dikkate alınarak bu sektöre daha fazla yatırım yapılmalı ve teşviklerle sektör desteklenmelidir. Gelecek dönemlerde yapılacak akademik çalışmalarda girdi-çıkıtı analizinin kullanılması ülkemizde faaliyet gösteren bütün sektörlerin etkileşiminin belirlenmesinde ve yeni açılımlar ortaya koyulmasında etkili olacaktır.

Yapılan çalışmamızda, kaynakça kısmında belirttiğimiz üzere güncel makalelerin yanı sıra önemli ölçüde TÜİK istatistiki verileri kullanılmıştır. Bu çalışmamızda eleştirisel olarak girdi-çıkıtı tablolarının 2002 yılına ait eski veriler

olduğu söylenebilir. Fakat TÜİK'in istatistiki olarak yayınladığı en güncel veri 2002 girdi-çıkı tablolardır. TÜİK, 1973 yılından beri 6 senede bir düzenli şekilde bu tabloları yayınlanmasına rağmen 2002 yılından sonra yayınlamamıştır. TÜİK sitesinde yer alan bilgiye göre ileriki yıllarda yeni girdi-çıkı tabloları yayınlanacağı belirtilmektedir. Fakat bu verilerden analizlerle de çeşitli yorumlar yapmak mümkündür. Örneğin, turizm sektörü gelirleri, 2002 yılında 8 milyar dolar iken bu gelirler 2013 yılında 30 milyar doları bulmuştur. Bu da bize 2002 yılı verilerinde her 1 birim üretim artışı için 0,56'lık bir girdi alımı yapan turizm sektörünün artan gelir ve girdi alımı ile bu oranı 0,60 civarlarına taşımış olabileceği sinyallerini vermektedir.

Çalışmamızda temel araştırma bölümü için girdi-çıkı analizi yöntemi kullanıldığını belirtmiştik. Uygulamada girdi-çıkı yönteminin de bazı eksikleri ve sınırlılıkları olduğu bilinmektedir. Bu eksikliklerden en önemlisi verilerin eksikliğidir (Cooper, Fletcher, Gilbert & Wanhill, 1999: 140).

Turizm sektöründe üretilip tüketilen ürün çeşitliliğinin çok fazla olması ve diğer sektörler ile çok fazla girdi alış verişi yapmasından dolayı turizm verilerinin ikincil ekonomik etkilerini tam ve doğru olarak hesaplamak güçtür. Ayrıca çok sayıda alt sektörünün olması yine bu hesaplamayı güçleştiren başka bir etkidir. Bütün bunlara rağmen, öncelikle hangi sektörün diğer sektörleri daha fazla etkilediği ve hangi sektörlere öncelikle yatırım yapılmasının belirlenmesi açısından girdi-çıkı analizi çalışmaları hala çok önemli çalışmalardır. Başka yöntemler kullanabilme imkânı ve yukarıda bahsedilen kısıtlamalara rağmen ekonomik ilişkinin en doğru tanımlama yöntemi yine girdi-çıkı analizi yöntemidir. TÜİK ileriki yıllarda yeni verileri yayınladığında yapılacak olan çalışmalar sektörler arası etkileşimin gelecek adına hangi boyutlara ulaştığını bize gösterecektir. Bu çalışmamızın ileride yapılacak diğer sektörel bağımlılık çalışmalarına katkı sunmasını umuyoruz.

Çalışmamızda çarpan ve girdi-çıkı analizi yardımıyla incelediğimizde ve yukarıda da bahsettiğimiz veriler ışığında turizm sektörünün hem istihdam hem de diğer sektörleri etkileme açısından hayati öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Turizm sektörünün geliştirilmesi için devlet eliyle ve özel teşebbüsler aracılığı ile çeşitli faaliyetler yürütmek hayati önem arz etmektedir. Bu hususta yapılması gereken çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür.

- Turizm sektöründe rekabetçi ve sürdürülebilir politikalar güdülmelidir.

- Turizm dört mevsime yayılmalı, özellikle doğu ve iç Anadolu bölgesindeki Erzurum (Palandöken), Kayseri (Erciyes) gibi kış turizm mekanları dış turizme açılmalıdır.
- Devlet eliyle uluslararası pazarda reklam kampanyaları güdülmeli ve Türkiye'nin doğal güzellikleri tanıtılmalıdır.
- Yöresel anlamda çeşitli pilot bölgeler seçilerek buralarda turizme yatırımlar yapılmalı ve bireysel yatırımcılar özendirilmelidir.
- Turizm türlerinin bölgeler arası dağılım analizi yapılarak yatırımlar doğru yönlendirilmelidir. Örneğin Çanakkale'de savaş turizmi, Doğu Anadolu'da kaplıca turizmi ve göl-baraj bulunan bölgelerimizde su sporları turizmi üzerine yoğunlaşmakta fayda vardır.
- Türk Hava Yolları'nın dünyanın en fazla noktasına sefer düzenleyen firma olması üzerinde durulmalıdır. Türk hava yollarının sefer düzenlediği ve yeterince turist potansiyeline sahip olmadığımız Afrika ve Amerika pazarlarında tanıtım ve özendirme kampanyaları ve düşük bilet politikaları benimsenmelidir.
- Özellikle iç ve doğu Anadolu, güneydoğu Anadolu ve karadeniz bölgesinde yaşayan vatandaşlarımıza turizm hususunda eğitimler verilmeli ve turistler ile iletişim kurma becerileri geliştirilmelidir.

Türkiye turizm sektörü üzerine daha da yoğunlaşabilirse ülkemizin önemli sorunlarından olan istihdam ve cari açık konusunda ciddi kazanımlara sahip olacaktır. Bu kazanımlar da ancak Türkiye'nin dünya turizm pastasından daha fazla pay alması ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, M.K. (1996). *Agriculture industry linkages in the economy of Uttar paradesh*, New Delhi: Northern book centre.
- Altan, Ş. & Ediz A. (2009). Girdi katsayılarının güncellenmesi için ras ve hedef programlama modellerinin kullanımı. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 79-92
- Atan, S. (2011). Türkiye'deki sektörel bağlantı yapısının girdi-çıkıtı yaklaşımı ile incelenmesi: Yurtiçi üretim ve ithal ara girdi ayrıştırması. *Ekonomik Yalasin*, 22(80), 59-78.
- Aydoğuş, O. (2010). *Girdi-çıkıtı modellerine giriş*. 3. Baskı. Ankara: Efil yayınevi.
- Barutçugil, İ. S. (1986). *Turizm ekonomisi ve turizmin Türk ekonomisindeki yeri*. İstanbul. Beta basım yayım.
- BFSC (2014). Barcelona fields studies centre, Turizm çarpan etkisi, <http://geographyfieldwork.com/TouristMultiplier.htm>, Erişim: Temmuz 2014
- Blanke, J., & Chiesa, T. (2013). The travel & Tourism competitiveness report 2013. *In the world economic forum*.
- Bull, A. (1995). *The economics of travel and tourism*. (2. edition). Melbourne: Longman
- Bulut, E. (2000). Türk turizminin dünya'daki yeri ve dış ödemeler bilançosuna etkisi. *Gazi Üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*.3, 71-85.
- BUMKO (2014). Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü Ödemeler dengesi hesapları, <http://www.bumko.gov.tr/TR,152/odemeler-dengesi-ve-cari-acik.html>, Erişim: Haziran 2014
- Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilberd, D. & Wanhill, S. (1999). *Tourism: principles and practices*
- Crompton, J. L. (1995). Economic impact analysis of sports facilities and events: Eleven sources of mis application. *Journal of sport management*, 9(1), 14-35.

- Çakır, M. & Bostan, A. (2000). Turizm sektörünün ekonominin diğer sektörleri ile bağlantılarının girdi-çıkıtı analizi ile değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11, 35-44.
- Çeken H. (2014). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Çeken, H. & Erdem, B. (2003). Turizm sektörünün istihdam yaratmadaki etkisi. *İş-güç endüstri ilişkileri ve insan kaynakları dergisi*, 5(1).
- DHMİ (2014). Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü istatistiki verileri, <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> Erişim:2014
- Dinler, Z. (2004). *İktisada giriş*, Bursa: Ekin yayınevi.
- Dikbaş, K. (2013). Turizm gelirleri ve cari açık, *Zaman gazetesi*, http://www.zaman.com.tr/kadir-dikbas/turizm-gelirleri-ve-cari-acik_191588.html Erişim Kasım 2013.
- Dwyer, L., Forsyth P. & Dwyer, W. (2010). *Tourism economics and policy*. Bristol: Channel view publications.
- Ekodialog (2014). http://www.ekodialog.com/Konular/sizintilar_enjeksiyonlar.html
- Erdoğan, H. (1996), *Ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel yönleriyle uluslararası turizm*, Bursa: Uludağ üniversitesi yayınları.
- Gee, Y.C., Makens, J.C. & Choy, D.J.L. (1989). *The travel industry*, New York: Van Nostr and Reinhold.
- Gürkan, Ö. (2000). *İktisada giriş*, Ankara: Atilla kitabevi.
- Harshbarger, R. & Reynolds, J. J. (2012). *Mathematical applications for the management, life and social sciences*. (10. Edition). Boston: Cengage learning custom publishing.
- İçöz, O., Kozak M., (1998). *Turizm ekonomisi*, Ankara: Turhan kitabevi.
- İçöz, O., Kozak M., (2002). *Turizm ekonomisi: turizmin makro ve mikro ekonomik etkileri*, (2. Baskı). Ankara: Turhan kitabevi.

- İnançlı, S. & Konak, A. (2011). Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı: Otomotiv sektörü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF dergisi*, 6(2), 343-362.
- İzmir Kalkınma Ajansı & Ege Üniversitesi İİBF (2012). İzmir bölgesi girdi-çıkıtı analizi, İzmir, , sayfa:13 [http://www.tobb.org.tr/ekonomstat/Sayfalar/istat-ix-isgucu.php](http://www.tobb.org.tr/ekonomstat/Sayfalar/istat-ix-<u>isgucu.php</u>) Erişim: Kasım 2014.
- Kweka, J. P., Morrissey, O., & Blake, A. T. (2001). *Is Tourism a key sector in Tanzania?: Input-output analysis of income, output employment and tax revenue*. Christel De Haan tourism and travel research Institute, University of Nottingham.
- Leontief, W. (1986). *Input-Output economy*. Second edition. New York: Oxford universty press.
- Linneman, H., Dijck, P.V. & Verbruggen, H. *Export oriented industrialization in developing countries*. (1987).Manila: Vetak services.
- Mcintosh, R. & Gupta, S. (1980). *Tourism: Principles, practices, philosophies*. columbus, Ohio: Grid. Inc, 3rd. edition.
- MSU (2014). Michigan State Universty course, multipliers, <https://www.msu.edu/course/prr/840/econimpact/multipliers.htm> Erişim: Ekim 2014
- MED (2014). Ministry of Business Innovation & Employment, tourism satellite account, <http://www.med.govt.nz/sectors-industries/tourism/tourism-research-data/tourism-satellite-account/tourism-satellite-accounts/tsa-full-report-oct-2012.pdf> Erişim: Kasım 2014
- Miller, R. E. & Blair, P. D. (2009). *Input-Output analysis foundation and extensions, second edition*, Cambridge: Cambridge university press.
- Olalı H., Timur A., (1986). *Turizmin Türk ekonomisindeki yeri*. İzmir: ofis matbaacılık.

- Omaha Magazine (2014), Turizmin çoğaltan etkisi, <http://omahamagazine.com/2013/02/they-get-a-great-time-omaha-gets-a-great-return/> Erişim: Kasım 2014
- Özdemir, A., Yüksel, F. (2006). Türkiye’de enerji sektörünün ileri ve geri bağlantı etkileri. *Yönetim ve ekonomi dergisi*,13(2), 1-18
- Özdil, T., Turdaliyeva, A. & Ganiyev, C. (2011). Girdi-çıkıtı analizi yöntemiyle Kırgızistan ekonomisinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İİBF dergisi*. 25 (Ekonometri ve istatistik sempozyumu özel sayısı). 353-371.
- Özgüç, N. (1998), *Turizm Coğrafyası: Özellikler bölgeler*. İstanbul: Çantay kitabevi.
- Rende, Z., Beyazıtlı, E., Özbirecikli, M., Uzay, Ş., Gürdal, K., Kurt G., *Envanter ve bilanço*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayınları.
- Salvatore, D. (2004). *International Economics*. Eight edition. New York.
- Seyitoğlu, H. (1998). *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem yayınları.
- Shuja, N., Wah, Y.B., Lazim M.A. & Okamoto, N. (2008). Identifying key sectors of Malaysian economy: A Comparison of Unweighted and weighted approaches, *Journal of the department of statistics*. 1, 11-26,
- SNA (2009). *System of national accounts 2008*. New York. <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf> Erişim: Kasım 2014
- Stynes D.J. (1997). *Economic impacts of tourism: A handbook for tourism professionals*. Michigan State University east lansing. Michigan.
- Tavmergen, İ.P. (1998), Turizmin ekonomiye olumlu etkileri ve Türkiye örneği, *Hazine dergisi*, 12, 53-66.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2010). Turizm verileri, https://www.kultur.gov.tr/Eklenti/2140,turizmverileripdf.pdf?0&_tag1=106E430052A7C514B99C59F0939A4285354B5150, Erişim: Kasım 2014

- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2011). Konaklama ve seyahat hizmetleri: Acente performanslarına ait istatistikler. Ankara. Milli Eğitim Bakanlığı. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Acente%20Performanslar%C4%B1na%20Ait%20%C4%B0statistikler.pdf Erişim: Haziran 2014
- Ten Raa, T. (2004). *Structural economics*. London.Routledge: Routledge press.
- TOBB (2014). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İşgücü istatistikleri <http://www.tobb.org.tr/ekonomstat/Sayfalar/istat-ix-iscucu.php> Erişim: Eylül 2014
- TÜİK (2014). Türkiye İstatistik Kurumu, Girdi-çıkıtı istatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1021, Erişim: Eylül 2014
- TÜİK (2014). Türkiye İstatistik Kurumu, Turizm istatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 Erişim: Eylül 2014
- TÜİK (2002), TÜİK haber bülteni, *Türkiye Ekonomisinin Arz-Kullanım Ve Girdi-Çıkıtı Tabloları*, 38, 1 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=3913> Erişim: Kasım 2014
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve sosyal araştırmalar müdürlüğü (2008). Türkiye’de inşaat sektörü üzerine bir değerlendirme, Ankara.
- Ulutürk, Z. G. (1998). Turizmin ekonomik etkisinin ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*. 31-38.
- UN (2004). United Nations Statistical Division, *National Accounts: A Practical Introduction* (Vol. 85). USA: United Nations Publications
- Unur, K. ve İçöz, O. (2004). Turizm Uydu Hesapları. *Dokuz Eylül üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*.6(1), 304-327.
- Yılancı, V. (2011). Türkiye Ekonomisi için Kilit Sektörün Belirlenmesi-Girdi Çıkıtı Analizi Yaklaşımı. *İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi mecmuası*, 58(2), 75-86.
- WTTC (2014). World Travel & Tourism Council, Travel & Tourism economic impact 2014 Turkey,

<http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/country%20reports/turkey2014.pdf> Erişim eylöl 2014